

# 1. NÜÜDISÜHISKOND

## Mida on vaja teada

Nüüdisühiskonna kujunemine. Tööstusrevolutsioon ja kapitalismi kujunemine. Poliit-ökonoomilised teooriad kapitalismi arengust. Demokraatia printsiibid ja väärtused. XX sajandi ühiskonna poliitilise arengu tendentsed. Moderne elustiil. Kaasaegsed majandus- ja sotsioloogilised teooriad.

Ühiskonna mõiste. Ühiskonnaelu peamised valdkonnad, ühiskonna jaotus sektoriteks.

Ühiskonna jätkusuutlikkus ja ühiskonnaelu valdkondade seotus. Ühiskonna arenguvõime.

Võim majanduses, riigis ja inimsuhetes. Poliitika elluviimine riigis. Ühiskond kui poliitiline süsteem.

Võimu tunnused ja teostamise meetodid. Seadused ja õigusnormid. Õiguse struktuur. Õigusriigi olemus ja tunnused.

Avalik ja erasektor. Riik kui poliitilise võimu süsteem. Riigivõimu tunnused. Tänapäeva riigikorralduse vormid: unitaarriik, föderatsioon, konföderatsioon. Riigivormid: monarhia, vabariik.

Tsiviilühiskond. Kodanikuühiskonna institutsioonid. Kodanikuaktiivsus. Poliitiline kultuur. Mittetulundusühingud.

Majandussfäär. Avalik ja eramajandus. Valitsuse majandustegevus ja majanduspoliitika. Riigi roll majanduse kujundamises. Ühishüvede tarbimine.

Ühiskonna sotsiaalne struktuur. Sotsiaalne grupp. Tänapäevane sotsiaalne jaotus.

Huvid. Pluralismi olemus ja tähtsus. Huvigrupid ja avalik arvamus. Huvide realiseerimine ühiskonnas. Huvide ja arvamuste vaba ning avalik võistlus demokraatlikus ühiskonnas.

Sotsiaalsed probleemid. Sotsiaalse lõhe mõju ühiskonna stabiilsusele, sotsiaalsete pingete vältimine. Peamised probleemid ja nende lahendusvõimalused.

Heaoluriik, selle kujunemine ja põhimudelid.

Infoühiskond. Massikommunikatsiooni rollid tänapäeval, infoajastu võimalused aktiivseks kodanikuosaluseks.

## 1.1 ÜHISKOND. RIIK

**Ühiskond** on inimeste omavaheliste suhete kogum. Ühiskonna mõiste hõlmab inimrühmi, keda ühendavad eriomased ja süstemaatilised normatiivsed suhted, s.t et ühte ühiskonda kuulujatel on ühesugused arusaamad asjaajamisest ja koostööst. Inimühiskond on

konkreetses ühiskonna mõiste tarvitusest abstraktsem mõiste, millega ühelt poolt märgitakse inimkonda tervikuna, eeldusel, et inimene on põhiloomuselt sotsiaalne ja niisiis vältimatult mõne inimgrupi liige, mis omakorda puutub kokku või teeb koostööd teise inimrühmaga. Õpetuse ühiskonnast lõi K. Marx ja F. Engels. Selle õpetuse järgi moodustavad kõigi inimsuhete aluse (baasi) inimeste suhted tootmises (tootmissuhted). Tootmissuhete laad sõltub tootlike jõudude tasemest ja määrab oluliselt, millised on perekonnasuhted, moraal, õigus, kirjandus, kunst jm.

### **Ühiskonna ajalooline kujunemine**

| Ühiskonna mudel         | Asustus                                          | Majanduse eripära             |
|-------------------------|--------------------------------------------------|-------------------------------|
| Küttide ühiskond        | Ajutine                                          | Jaht                          |
| Nomaadide ühiskond      | Ajutine                                          | Karjakasvatus                 |
| Agraarühiskond          | Püsiv, hajali, linnad kui administratiivkeskused | Kõige olulisem on maaomand    |
| Industriaalühiskond     | Püsiv, suurlinnad                                | Masstootmine, tootmisvahendid |
| Postindustriaalühiskond | Püsiv, metropolid, tööjõu vaba liikumine         | Teenused, oskused             |

Tänapäeval eristatakse kaht tüüpi ühiskonda: **avatud ja suletud ühiskond**. Avatud ühiskond sallib mitmekesisust, individuaalsust, on avatud muutustele ja tunneb huvi teaduse vastu. Suletud ühiskond on riigi korralduselt totalitaarne: ta taotleb ühetaolisust (tervikkust), mis oleks täielikult riigile allutatud.

Avatud ühiskonnas moodustab riik vaid ühe ühiskondliku **sektori**. Moodne liberaalne ühiskond jaguneb:

- avalikuks sektoriks (riiklik sektor, mis hõlmab riigi- ja omavalitsusasutusi koos töötajaskonnaga, samuti riigi kasutusse laekuvad maksu-, tulu- ja riigivarasid. Avaliku sektori põhiülesanne on tagada rahvuslik julgeolek ja sotsiaalne heaolu);
- erasektoriks (hõlmab kõiki inimeste poolt ettevõetavaid tulundustegevusi. Erasektori põhiülesanne on toota kasumit);
- mittetulundussektoriks (ei taotle võimu ega tulu, selle moodustavad vabatahtlikult kodanikualgatusel korras loodud kodanikeühendused. Mittetulundussektori ülesanne on toetada demokraatliku ühiskonna pluralismi sidusust ja kodanike kaasatust avaliku ellu).

Ühiskonda, kus inimesed saavad kas otseselt või kaudselt osa võtta valitsemisest ehk ühiskonna juhtimisest, nimetatakse **demokraatlikuks ühiskonnaks**. Demokraatia peamised tunnusjooned on järgmised:

- vabade valimiste korraldamine,
- enamuse võimu teostamine,
- vähemuse õiguste austamine,
- põhiseadusel rajanev riigivõim,
- kontroll võimude tegevuse üle,
- valitsusväliste kodanikualgatuslike eraorganisatsioonide loomise ja tegutsemise võimalikkus.

Demokraatia esineb kahel kujul: otsese demokraatiana (rahvas teostab riigivõimu otsest referendumite ja parlamendivalimiste ajal) ja esindusdemokraatiana (toimib sel viisil, et inimesed valivad kedagi enda esindajateks kuni parlamendini välja ja usaldavad neid inimesi enda eest küsimusi arutama ning otsuseid langetama).

Mittedemokraatliku korda nimetatakse tavaliselt diktatuuriks. Diktatuur tähendab valitsusvormi, kus võim kuulub kas üksikisikule või mingile väikesele grupile. Diktatuure jaotatakse autoritaarseteks ja totalitaarseteks. Totalitarismi korral määrab võimulolija ka inimese eraelusse puutuva, autoritaarse süsteemi puhul on inimese eraelu üldjuhul tema enese kujundada.

Ühiskonna arengu etappi, mille käigus asendatakse diktaatorlikud võimustruktuurid ja suhted demokraatlikega, nimetatakse **siirdeühiskonnaks**. Siirdeühiskonda iseloomustab ühiskonna kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete tunnuste kiire muutumine.

### Demokraatia ja diktatuuri võrdlus

| Tunnus                                                  | Demokraatia                                                                   | Diktatuur                                                |
|---------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|
| Mis on riigivõimu aluseks?                              | Põhiseadus                                                                    | Võimulolijate tahe                                       |
| Kellele kuulub kõrgeim võim riigis?                     | Rahvale                                                                       | Võimulolijatele                                          |
| Kes on võimul ning juhivad ühiskonda?                   | Rahva poolt valitud isikud ja nende poolt ametisse nimetatud alamad ametnikud | Võimuhaarajad ja nende poolt ametisse määratud ametnikud |
| Kuidas saadakse võimule?                                | Vabade valimiste teel või valitute poolt nimetatuna                           | Võimuhaaramisega või võimulolijate poolt määratuna       |
| Kas rahvas saab mõjutada võimulolijaid?                 | Jah                                                                           | Ei                                                       |
| Kas rahvas saab kontrollida võimude tegevust?           | Jah                                                                           | Ei                                                       |
| Kas seadus kaitseb kõikide inimeste õigusi ja vabadusi? | Jah                                                                           | Ei                                                       |
| Kas inimesed saavad omaalgatuslikult luua ühinguid?     | Jah                                                                           | Ei                                                       |
| Millest sõltuvad rahva õigused ja vabadused?            | Põhiseadusest ja sellega kooskõlas olevatest seadustest                       | Diktaatori tahtest                                       |

Avatud ühiskonda nimetatakse iseloomu tõttu ka kodanikuühiskonnaks. Kodanikuühiskonna mõiste tuli maailmas käibele alles viimastel aastakümnetel. Kodanikuühiskond moodustub kodanike vabatahtlikest ühendustest ja on seega sõltuvuses kodanikuaktiivsusest. Kui vabade kodanikuühenduste hulk ühiskonnas on suur ja nendes tegutseb rohkesti inimesi, kusjuures nende tegevus mõjutab kogu ühiskonda ja neid tunnustab riigivõim, siis on selles riigis tegu väljakujunenud kodanikuühiskonnaga. Kodanikuühiskonda nimetatakse ka tsiviilühiskonnaks. Esimestena rääkisid tsiviilühiskonnast T. Hobbes, J. Locke ja G. W. Hegel, kes eristasid organiseeritud ühiskonda, mille suhtes riik valitseb. Kodaniku- ehk tsiviilühiskonna peamine tunnus ongi inimeste vaba koondumine mitmesugusteks ühendusteks. Et niisugused ühendused püüavad ühiskonda mitmel moel mõjutada, nimetatakse neid ka huvi- või tugirühmadeks (ameti- ja kutseühingud, põllumeeste liidud, pensionäride, invaliidide, üliõpilaste, naiste jne ühendused).

### **Tsiviilühiskond on vajalik ja kasulik, sest:**

- kodanikuühiskonnas leiavad väljundi erinevad huvid ja sotsiaalsed grupid. Samas võimaldab arenenud kodanikualgatus neid huve ka realiseerida, erimeelsusi ja lõhesid tasandada, luua koalitsioone. See hoiab ära võimu monopoliseerimise ning stabiliseerib ühiskonda;
- kodanikuühiskond piirab riigivõimu, s.t kaitseb majandust, kultuuri ja eraelu riigi liigse sekkumise eest;
- tänu kodanikuorganisatsioonide tegevusele saab poliitikat mõjutada teistegi vahenditega peale valimiste, siin avanevad poliitilised võimalused ka traditsiooniliselt tõrjutud vähemustele;
- kodanikuühiskond arendab demokraatiale vajalikke väärtusi nagu sallivus, algatuslikkus, koostöövõime;
- kodanikuühiskond levitab informatsiooni läbi vaba ajakirjanduse;
- riik, mis kaitseb seadustega kodanike iseseisvust ja algatust, pälvib rahva lugupidamise ja lojaalsuse.

Tänapäeva ühiskondade üks olulisemaid probleeme on jätkusuutliku arengu tagamine. Jätkusuutlik areng tähendab sellist arenguteed, mis rahuldaks praeguse põlvkonna vajadused ja püüdlused, ilma et seataks ohtu tulevaste põlvkondade samasugused huvid. Kaas- aegne arusaam jätkusuutlikust arengust rõhutab, et on vaja hoida ühiskonna kui süsteemi terviklikkust, s.t ühtegi probleemi ei tohi lahendada teiste arvelt. Näiteks ei taga jätkusuutlikkust strateegia, mis seab eesmärgiks ainult majandusliku kasumi tõstmise ja unustab, et kiire majanduskasv mõjutab sotsiaalset võrdsust ja keskkonda. Jätkusuutlikkuse tagamine eeldab arengu planeerimist. Vastavalt ÜRO keskkonnastrateegiale „Agenda 21” on paljud riigid koostanud oma rahvusliku arengustrateegia järgmiseks 20–30 aastaks. Lisaks rahvuslikele strateegiatele koostatakse ka valdkonnastrateegiaid. Näiteks on Eestis vastu võetud riiklik lastekaitse strateegia aastani 2015, narkomaania ennetamise strateegia aastani 2012 jne.

Ühiskonna jätkusuutliku arendamise põhimõtted on järgmised:

- majanduse ja keskkonna ühendamine: majanduslike otsuste langetamisel tuleb arvestada nende mõju loodusele;
- kohustus tulevaste põlvkondade ees: silmas tuleb pidada praeguste majanduslike ja poliitiliste otsuste pikaajalist mõju järgmistele põlvkondadele;
- sotsiaalne õiglus: kõikidel inimestel on õigus puhtale keskkonnale;
- keskkond: keskkonnakaitse;
- osalemine: erinevad seisukohad peavad olema kuuldavad poliitiliste otsuste tegemisel;
- kultuur: mitmekesisuse väärtustamine;
- ressursid: lõhede vähendamine regioonide ja sotsiaalsete klasside vahel.

Jätkusuutlikkus sisaldab endas keskkonna säästvat arengut. Säästliku arengu idee põhineb omakorda keskkonna heaperemehelikul kasutamisel ja sellisel majandamisel, mis arvestaks Maa looduslike piiride ja taastumisvõimega.

Eesti jätkusuutlikkus põhineb neljal arengueesmärgil:

- heaolu kasv,



- eesti kultuuri elujõulisus,
- ökoloogiline tasakaalustatus,
- ühiskonna sidusus.

Sidususe mehhanismid on poliitiline kultuur (võimu teostamisega seotud teadmiste, ettekujutuste, väärtuste ja levinud käitumismallide kompleks) ja kodakondsus (vt pt „Indiviid ühiskonnas”).

## Võimu tunnused ja teostamise meetodid

Võimu käsitletakse kui kolmel viisil eksisteerivat: võim teiste üle, võim koos teistega, võim eesmärkide suhtes olukorra/looduse üle. Võimu all mõistetakse võimelisust saavutada oma eesmärged sõltumatult teistest tegijatest või oma tahtmist neile peale sundides. Võimu rakendamise meetoditeks on sund või teiste ajendite muutmine, samuti nähakse koostöö vajadust institutsioonide tasandil või probleemi sees.

Demokraatias nimetatakse võimuks organisatsioonile kuuluvat juhtimise õigust koos seda kindlustavate institutsioonidega.

## Normid

Normatiivne reguleerimine on inimekäitumise korrastamine üldiste ja üldkohustuslike käitumismudelite abil, mis hõlmab kõiki üht liiki juhtusid. Üldine reegel ongi norm. Inimekäitumises korraldumise vahendina rakendatavad õigusnormid (kui tüüpilised sotsiaalsed normid) avavad õigusele perspektiivi osalemaks ka teistes sotsiaalsetes süsteemides, nagu majandus või valitsemine. Õigusnormid kirjutavad meile midagi ette, tagavad midagi või jätaavad koguni millestki ilma. Õigusnorm on õiguslausena formuleeritud käitumiseeskiri, mille ülesanne on anda piisavalt üldised, kättesaadavad ja mõistetavad reeglid, mille alusel kodanikud ja kohtunikud saavad määrata probleemi lahendamise viisi. Õigusnormid liigitatakse avaliku ja eraõiguse normideks ning nende üksikharude normideks. Põhiseadus on vaid normatiivne tuum, mida ümbritsevad asjakohased lisadokumendid ja kokkulepitud poliitilised normid. Põhiseaduslik on valitsemine, mille puhul võimu teostatakse ja piiratakse seadusega määratud viisil. Põhiseaduslikkust iseloomustab võimude lahusus ja tasakaalustatus. Võimude lahusus ja vastastikune piiramine takistab võimu koondumist riigipea või väikese tipp-poliitikute grupi kätte. Põhiseaduslikke režiime iseloomustab aga otsustamisprotsessi aeglus ja vastutuse hajumine.

## Õigus

**Õiguseks** nimetatakse mingis ühiskonnas kehtivate ettekirjutuste ja käitumisnormide kogumit. Eraõigusega korraldatakse inimestevahelisi suhteid. Eraõiguses on subjektid oma õigustes võrdsed.

Eraõigus jaguneb: tsiviilõigus (võlaõigus, asjaõigus, perekonnaõigus, pärimisõigus), kaubandusõigus, äriõigus (majandusõigus), tööõigus.

Avalik õigus jaguneb: riigiõigus, konstitutsiooniõigus, rahvusvaheline õigus, haldusõigus, kriminaalõigus, kirikuõigus, menetlusõigus (protsessiõigus), finantsõigus.

Eelkõige käib avaliku õiguse alla riigiõigus. Põhiline riigiõiguse alus on konstitutsioon. Kriminaalõigus sätestab süüteod (kuriteod ja väärteod) ning nende karistusviisi. Finants-

õigus sätestab eeskirjad, mille järgi riik ja riigiorganid kasutavad raha ning määravad, kuidas ja milliseid makse koguda. Haldusõigus reguleerib ametivõimude moodustamise korda ja vastutust haldusõiguste rikkumiste eest. Kui riik ei suuda kontrollida haldusõigusrikkumisi, siis nimetatakse seda haldussuutmatuseks. Menetlusõigus määrab kindlaks kohtupidamise korra.

## Riik

Riigiks nimetatakse universaalset eraldiseisvat poliitilist üksust.

Kõikidele riigivõimudele on iseloomulik, et nad:

- toimivad kokkulepitud reegleid järgides,
- on suveräänsed,
- legitiimsed,
- omavad õigust ja võimet luua seadusi ja jõudu oma tahet teostada.

Riigil on 3 põhitunnust:

### 1) **territoorium**

Territooriumi moodustavad maa-ala, maapõu, õhuruum ja kui tegu on mereriigiga, siis ka territoriaalvesi. Riigi alla kuuluvad tinglikult ka selle riigi lipu all liikuvad alused ning teistes riikides asuvad saatkondade territooriumid. Riigi territooriumi määrab riigipiir, mis määrab ühtlasi ka riigi suveräänsuse ulatuse. Riigipiiri rikkumine on alati karistatav.

### 2) **rahvas/elanikkond**

Rahvas moodustub kõigist antud riigi alal elavatest ja selle seadustele alluvatest isikutest. Olenevalt oma sidemetest antud riigiga jaguneb rahvas välismaalasteks ja kodanikkonnaks. Välismaalased võivad olla nii teiste riikide kodanikud kui kodakondsuseta isikud. Kodanikud on antud riigi kodakondsusega isikud. Kodakondsus tähendab inimese ja riigi vahelist õiguslik-poliitilist sidet, millega on määratud mõlema poole õigused ja kohustused teineteise ees.

### 3) **suveräänne riigivõim**

Suveräänne riigivõim tähendab nii välimist kui sisemist iseseisvust. Välimine iseseisvus põhineb teiste riikide *de jure* või *de facto* tunnustusel. Sisemine iseseisvus tähendab, et riigis kehtib ainult tema poolt loodud ja tema poolt kontrollitav õiguskord. Riigivõimu teostaja on vaba oma tegevuses ega allu marionetina mingile välisjõule.

Legitiimsus tähendab, et võim kuulub võimukandjatele kooskõlas seadusega ning on vastavuses rahva kui kõrgeima võimu kandja tahtega.

Peamised funktsioonid, mida riik peaks täitma:

- nende huvide väljendamine, täpsustamine, mida inimesed riigilt ootavad;
- inimeste huvide koondamine, mis tähendab poliitiliste huvide koondumist mingiks kindlaks poliitikaks;
- poliitiline sotsialiseerija, s.t kuna riik juhib poliitilise informatsiooni edastamist, mõjutab ta inimeste väärtuste ja orientatsioonide kujunemist;
- seaduste ja poliitiliste otsuste tegija ning elluviija, olles samuti nende seaduste täitmise kontrollija;

- teravate sotsiaalsete konfliktide, eriarvamuste õiguslik, kohtulik reguleerija või lahendaja.

## Riigivormid

### *Riigikorralduse vormid*

FÖDERATSIOON – liitriik, mis tekib riigioigusliku akti alusel, konstitutsiooni vastuvõtmise tulemusel. Föderatsioonil on oma riigipea ja keskorganid föderatsiooni kompetentsi kuuluvate küsimuste lahendamiseks, kuid föderatsiooni osades kehtib omanäoline, teistest erinev õiguskord.

UNITAARRIIK (ühtne riik) – tsentraliseeritud riigivõimu- ja valitsemisorganitega ning ühtse seadusandlusega. Riigi territoorium on küll jagatud haldusüksusteks, kuid neil üksustel ei ole iseseisvust, vaid neid juhivad keskse riigivõimu kohalikud esindused.

KONFÖDERATSIOON – riikide liit, mis sõlmitakse rahvusvaheliste lepingutega teatud eesmärkide saavutamiseks. Konföderatsioonil ei ole ühist riigipead. Konföderatsioon ise ei ole rahvusvahelise õiguse subjekt, vaid subjektsust kannavad konföderatsiooni moodustavad riigid.

### *Riigi valitsemise vormid*

VABARIIK – valitsemisvorm, mille puhul riigipea valitakse teatud ajaks seaduses ettenähtud kujul.

MONARHIA – valitsemisvorm, mille puhul riigipead ei valita, vaid riigipeaks saab isik, kellel on selleks sünnipärane õigus.

Vabariiklik või monarhistlik valitsemisviis ei määra iseenesest veel seda, kas ühiskondlik elu on demokraatlik või diktaatorlik. Nii vabariik kui monarhia võivad olla kas demokraatlikud või diktaatorlikud, see oleneb rahva kaasatusest riigi juhtimisse ning rahvale kuuluvate õiguste ja vabaduste hulgast ning tagamise viisist. Absoluutsed monarhiad on diktatuurid, sest monarhil on riigis piiramatu võim. Konstitutsioonilised ja parlamentaarsed monarhiad on riigid, kus monarhi võim on piiratud kas põhiseaduse, parlamendi tegevuse või mõlemaga.

Põhiseaduses deklareeritu ei taga demokraatiat automaatselt, otsustav on hoopis see, kas demokraatlikku põhiseadust tegelikkuses ka järgitakse.

Nüüdisajal deklareerivad kõik valitsused, olgu tegu vabariikide või monarhiatega, et nad on demokraatlikud. Selles, mismoodi ja kuivõrd demokraatlikke ideaale tegelikkuses järgitakse, on aga suur vahe. Ükski kommunistlik riik ei olnud hoolimata nende põhiseaduses väidetust demokraatlik. Sama kehtib praeguseni Hiina Rahvavabariigi, Kuuba Vabariigi, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ja Vietnami Vabariigi kohta. Mitmed riigid on küll ametlikult kommunismist lahti öelnud, ent poliitilised muudatused on olnud aeglased, mistõttu ei saa pidada arenenud demokraatiaks ei Mongooliat ega enamikku endisi NSV Liidust lahku löönud riike. Neis on riigipead koondanud enda kätte suhteliselt piiramatu autoritaarse võimu.

### *Ühiskonna sotsiaalne struktuur*

Ühiskond maailmas jaotatakse laias laastus kolme gruppi:

Madala arengutasemega riigid – suur hulk inimesi töötab hankivas tööstuses –  
**primaarsektor**

Keskmise tasemega riigid – enamik inimesi on seotud töötava sektoriga – **sekundaarsektor**

Kõrgelt arenenud riigid – ülekaalus teenindussektor – **tertsiaarsektor**

Sotsioloogid on välja töötanud mitmesuguseid stratifikatsiooniteooriaid.

Tuntumad on:

**Karl Marxi teooria** – siin on aluseks võetud omandisuhted. Sellest lähtuvalt elanikkond on jaotatud 2 vastandlikku põhiklassi, kusjuures võimul olevale klassile kuuluvad tootmisvahendid. Kapitalistlikus ühiskonnas on võimul kodanlus ning temale kuuluvad tähtsamad tootmisvahendid, milleks on tehased, kaevandused, kaubandusettevõtted. Teiseks on tootmisvahenditest ilma jäetud klass, kelleks kapitalistlikus ühiskonnas on palgatöölised.

**Max Webberi teooria** – lähtus oma stratifikatsiooni tegemisel põhimõttest, et ühiskonnas jaotus on märksa kirjum, kui seda nägi Marx. Webber tõi välja ühiskonna kihistumise 3 mõõdet:

- majanduslike ressursside järgi kihistub elanikkond kõrg-, kesk- ja alamklassiks;
- kihistumine toimub elulaadi, väärtushinnangute ning päritolu järgi;
- poliitiline kihistumine – milline on kellegi juurdepääs võimule ja poliitikale.

Webberi õpetus töötati välja 20. sajandi alguses.

**Talcot Parsons** – Inglise päritolu USA teadlane, keda peetakse 20. sajandi tipp-sotsioloogiks. Ta lähtub ühiskonna stratifikatsioonilisel 3 kriteeriumist:

kvaliteet – inimese teatud omadused, oskused ja kvalifikatsioon;

täitmine – kuidas inimene täidab endale võetud rolli: kas oskuslikult, kuidagiviisi või halvasti;

valdamine – kas ja kui palju on inimesel ainelisi või vaimseid ressursse.

## ***Pluralismi tähtsus***

Pluralism on veendumus, et eksisteerib või peaks eksisteerima ideede paljusust. Pluralism sai alguse kui filosoofia, milles püüti veenda, et reaalsust ei saa seletada ainult ühel viisil. Poliitiline pluralism tunnistab erinevust sotsiaalses, institutsionaalses ja ideoloogilises praktikas.

Pluralismil on viis olulist tunnust:

1. Pluralism sai alguse kui rünnak riiklikule monismile, mis filosoofiliselt oli väljendatud suveräänsuse doktriinis või mis praktiliselt kehastus tsentraliseeritud, absolutistlikes riikides.
2. Pluralistid hindavad grupi- ja organisatsioonilist autonoomiat, tegutsemist ja mitmekesisust.
3. Pluralistid on seisukohal, et teravate grupikonfliktidega peab arvestama iga keeruline ühiskond.
4. Pluralistid arutavad institutsionaalse ja sotsiaalse kontrolli ning tasakaalu kui riigi monismi ärahoidva mehhanismi suhtelise kasulikkuse üle. Samuti on nad jaotunud vastavalt sellele, kas institutsionaalse ja sotsiaalse pluralismi mõte on ennekõike kaitsmine või arendamine.
5. Kuigi pluralistid kaitsevad poliitilise pluralismi väärtusi, on nad teadlikud sellise ühiskonna ohtudest, kus domineerivaks motiiviks oli isiklik huvi ja puuduvad traditsioonilised sotsiaalsed sidemed.

## Sotsiaalsed probleemid

Ühiskond ei ole kunagi stabiilne, sest ühiskonnas valitsevad alati lõhed (vastuolud). Need on varanduslikud, piirkondlikud, etnilised, ideoloogilised ja usulised. Tänapäevaks on enamik ühiskonnateadlastest veendunud, et sotsiaalseid lõhesid ei saa likvideerida. Oluline on aga lõhede arv ja suurus. Ajalugu on näidanud, et kui lõhesid on ühiskonnas palju ja ükski neist ei pääse domineerima, on ühiskond stabiilne. Juhul kui üks lõhe tüüp muutub domineerivaks, võib kogu elanikkond jaguneda kahte leeri ja see võib põhjustada kodusõja. Valitsuse ülesanne on jälgida, et ükski olemasolevatest lõhedest ei muutuks domineerivaks.

Sotsiaalseid probleeme suurendab seegi, et kaasaegne ühiskond on kujunemas multikultuurseks. **Multikultuursus** on ühiskonna vorm, kus elavad koos erinevad rahvused erinevate tõekspidamiste ja harjumustega. Multikultuursus hõlmab ilmtingimata ka mitmekeelsust, sest keel moodustab olulise osa kultuurist ja identiteedist. Ilma oma keeleta hääbub ka kultuur, säilides vaid üksikutes tavades ja traditsioonilistes toitudes, nagu võib USA-sse sisse rännanud rahvusgruppide näitel tõdeda. Praegu asetatakse Eesti integratsioonipoliitika raames vene vähemusele kohustus õppida eesti keelt, kuid eesti keele kõneleajaid vene keelt õppima ei õhutata. Siiski, paljud mõistavad seda vajadust ise, seda ilmestab ka näiteks vene keele kui valikaine populaarsuse suurenemine koolides. Multikultuursus on euroopalik väärtus ja varasalt, mille võimaluste kasutamiseks on Eestis veel üksjagu õppida. Ütleb ju ka Euroopa Liidu moto: *in varietate concordia* – mitmekesisuses peitub ühtsus.

## Heaoluriik

**Heaoluriik** – riik, mis sekkub majandusliku tootmise ning jaotamise protsessi, selleks, et leevendada sotsiaalsete teenuste ja väljamaksete abil turuhindade mõju inimese toimetulekule.

Heaoluriigi peamine tunnus on sotsiaalpoliitika suur osa riigi valitsemissüsteemis. Heaoluriik ei tähenda külluse riiki, kus kõikidel inimestel on hea elada. Igas riigis tuleb arvestada oma raharessursse, et neid kõige otstarbekamalt jagada.

Heaoluriik peab oma elanikele tagama kindla **elukvaliteedi**. Termin „elukvaliteet“ juures eristatakse ühiskonna elukvaliteeti (üldise elukvaliteedi ühiskondlikud ressursid ja barjäärid, nt institutsioonide kvaliteet: haridus, tervishoid, turvalisust tagavad institutsioonid jne) ja individuaalset elukvaliteeti, mis omakorda jaguneb materiaalseks (omamine – elatusaseme ja keskkonnatingimuste mõõdikud, rahulolu elutingimustega) ja mittemateriaalseks (kuulumine ehk sotsiaalsed vajadused + olemine ehk isiksuse arengule suunatud vajadused). Elukvaliteeti hinnatakse inimarengu aruandeid koostades.

### Heaoluriigi põhimudelid:

- **Sotsiaaldemokraatia** – pakutakse sotsiaalseid hüvesid kõikidele kodanikele hoolimata nende sissetulekust, ühiskondlikust seisusest või sellest, kas nad on tööl käinud. Riik on peamine heaolu pakkuja, ja et riik sellega hakkama saaks, on riigis kehtestatud kõrged maksud (Rootsi, Norra, Taani).
- **Konservatism** – riiklik toetus on mõeldud palgatöölisele, mitte ülalpeetavatele. Kõrgemapalgalised töötajad saavad sotsiaalfondist suuremaid väljamakseid (Saksamaa, Belgia).
- **Liberalism** – riigi esmane ülesanne ei ole jagada kõigile heaoluteenuseid, vaid tagada suur tööhõive. Maksud on suhteliselt väikesed, palgad suhteliselt suur, iga inimene peab ise otsustama, kuhu ta raha paigutab. Sellele mudelile on iseloomulik karjäär, läbilöögivõime ja raha kogumine (USA, Jaapan).



## Infoühiskond

Alates 1970ndatest algas Läänes teadus- ja tehnikarevolutsiooni ja majanduse süveneva tööjaotuse raames üleminek infoühiskonda. Seda kiirendas oluliselt ka esimene suurim sõjajärgne energia- ja majanduskriis 1973. aastal. Üha selgemalt teadvustus samuti ökoloogilise katastroofi – globaalse saastumise ja taastumatute loodusressursside ammendumise oht. Info- ja sidetehnoloogiate arengu tulemusena on kapitali paigutamine muutunud paindlikuks. Väga kiiresti on võimalik reageerida majanduse kõikvõimalikele muudatustele. Kui enne 1970. aastat muutusid valuutakursid kord aastas või kahe jooksul ning börsidel hinnati aktsiaid ümber kord kvartalis, siis nüüd on valuuta- ja aktsiakursid tänu ülemaailmsele infosüsteemile pidevas muutumises. Infoühiskonna olulisim tulemus on maailma majanduse globaliseerumine. Info liikumise ulatus, kiirus ja kvaliteet lubavad tänapäeval kiiresti leida parimaid kapitali investeerimise võimalusi. Töökohti luuakse seetõttu eelkõige maades, kus on soodne investeerimiskliima, head kommunikatsioonid, odav energia ning kohusetundlikud oskustöölised.

Infoühiskonnas on inimesed märksa liikuvamad, nende tegevus ületab üha sagedamini riikide piire ja nad kasutavad infot kogu maailmas toimuva kohta. Infoühiskonna riikides töötab üle 2/3 inimestest teenindussektoris, millest omakorda poole hõlmab infosektor. Infosektoris ei ole inimeste töö sageli seotud kindla tööandjaga: väga paljud töökohad moodustatakse üksikprojektide teostamiseks, mis annab nii tööde kiirusele kui ka inimeste liikumisele suure paindlikkuse. Loov- ja teadustöötajatele annab uus tehnoloogia võimaluse töötada kodus, olla arvuti ja telefonikaabli abil ühendatud infovõrku ja teha kaugtööd.

Infoühiskond on kaasa toonud ka oma varjupoole. Kasutusele on tulnud uus mõiste – **infosõda**. Tekkinud on täiesti uus arusaam, et parem viis võitu saavutada on kontrollida, aga mitte tappa. Informatsiooni võib pidada võimu tööriistaks, mis on kõige kasutoovam ning kõige kergemini edasiantav jõud. Infosõjaks nimetatakse vastase informatsiooni, infopõhiste protsesside, infosüsteemide ja arvutivõrkude mõjutamist ning enda omade kaitsmist selleks, et saavutada infoülemvõim. Tõeliselt revolutsiooniline muutus seisneb selles, et lahinguväli laieneb üha enam ja enam mittelooduslikku ruumi (*non-natural space*). Elektromagnetiline spektri ruum on täiesti erinev lahinguväli. Sellises „inimtekkelises ruumis” (*man-made space*) või „tehnooloogilises ruumis” kaovad traditsioonilise lahinguvälja kontseptsioonide tunnused, nagu pikkus, laius, kõrgus või maa, meri, õhk, kosmos oma tähtsuse. Uus lähenemine vaatab relvadena kõiki vahendeid, mis iseenesest võivad olla sõjandusest kaugel või sellest täiesti eemalseisvad, kuid mida saab kasutada lahinguoperatsioonides. Kõikehõlmavus on piiramatu infosõja ideoloogiline lähtepunkt. Piiramatu sõja puhul ei ole enam vahet, mis on ja mis ei ole lahinguväli ja seal kehtib reegel, et selles ei ole mingeid reegleid. Infosõjas ei ole mitte peamine kombineerimine, vaid mida, millal, kus ja kuidas kombineerida. Infosõjad võivad olla väga intensiivsed ja veretud. See aga ei tähenda, et traditsiooniline sõjapidamise viis niipea kaoks, üha enam toimivad nad käsikäes.

Isamaa ja Res Publica Liidu esimehe Mart Laari sõnul peab Eesti looma endale riiklikud struktuurid infosõja pidamiseks, kuna Venemaa vallandas aastal 2009 Gruusia vastu lisaks sõjalisele rünnakule ka ulatusliku küber- ja infosõja. Laar on öelnud, et Eesti peab Gruusia kogemusest õppima ning looma endale viivitamatult riiklikud struktuurid inforünnakute ennetamiseks ning tõrjumiseks. Infosõjas on riikide suurusel väiksem roll, rohkem loeb kiirus ja leidlikkus. Tähelepanu tuleb pöörata ka vene infoväljas elava Eesti muukeelse elanikkonna paremaks informeerimiseks. Laari kinnitusel tuleb siin sõnadest tegudele üle minna ning astuda konkreetseid samme olukorra parandamiseks.



## 1.2 ÜHISKONNA VALITSEMINE

### Mida on vaja teada

Rahva osalemine valitsemises. Demokraatlik valitsemiskord ehk põhiseaduslikkus.

Osalus- ja elitaardemokraatia. Presidentialism. Parlamentarism.

Sotsiaalsed liikumised ja erakonnad. Parteid ja survegrupid. Huvide esindamine ja teostamine. Poliitiline osalus.

Poliitilised ideoloogiad. Liberalismi, konservatismi ja sotsialismi põhiideed. Vasak- ja parempoolsus.

Valimised: funktsioonid, erinevad valimissüsteemid, valimiskäitumine, valimiste tulemused.

Kõrgeim seadusandlik võim. Parlamentide struktuur ja ülesanded. Parlamendi töökorraldus. Lobby.

Kõrgeim täidesaatev võim. Valitsuse moodustamise põhimõtted ja mehhanism.

Valitsuste põhitüübid. Enamus- ja vähemusvalitsus. Valitsuskoalitsioon.

Bürokraatia. Haldusaparaat. Korruptsioon. Poliitika ja moraal. Riigibürokraatia kontrollimise võimalused.

Riigipea, tema roll parlamentarismi ja presidentialismi korral.

Kohtuvõim. Eesti kohtusüsteem.

Võimude lahusus. Riigikontrolli ja õiguskantsleri funktsioonid.

Opositsioon. Demokraatlik parlamentarism. Vähemuse õigused.

Kohalik omavalitsus, tema korraldus, funktsioonid ja pädevus. Haldusjaotuse tänapäevased mudelid. Keskvõimu ja regionaalvõimu suhted.

## Demokraatlik süsteem

### Põhimõtted

- Kõrgema võimu kandja ja allikas on rahvas.
- Rahvas teostab võimu kaudselt oma esindajate valimise teel.
- Võimulolev valitsus tugineb valijate enamusele.
- Rahvaesindajad pole seotud konkreetsete valijatega (mandaadiga), vaid nad tegutsevad oma ametialal iseseisvalt.
- Demokraatia tähendab huvide, seisukohtade ja vaadete paljusust.
- Vähemusse jäänul on õigus oma seisukohtadele kindlaks jääda.
- Mitmesuguste jõudude, huvide ja seisukohtade vaba konkurentsi ning vähemuse kaitseks peavad kõigile kodanikele olema tagatud demokraatlikud vabadused (informatsiooni-, ajakirjandus-, koosolekute-, ühingute-, ettevõtlusvabadus jne).

- Demokraatlike vabaduste ja üldiste inimõiguste kaitseks peab olema sõltumatu kohtuvõim.

## **Eeltingimused**

- Üldine kirjaoskus.
- Ajakirjanduse (jt massiteabevahendite) laialdane levik.
- Kodanikuühiskonna kujunemine – laiade inimhulkade koondumine mitmesugustesse ühendustesse (ka erakondadesse) ja nende mõju altpöõlt üles. Kodanikuühiskonna ehk tsiviilühiskonna (ld *cives* – 'kodanik') vastand on totalitaarne ühiskond, kus igasugune omaalgatuslik koondumine on keelatud ja takistatud. Lubatud on ainupartei ja poolkohustuslikud massiorganisatsioonid.
- Tänapäevaste omavalitsuste kujunemine.
- Laiad inimhulgad peavad omandama avaliku elu kogemusi. Et riigivõim oleks erinevate huvide ja arvamuste suhtes erapooletu, peavad olema täidetud järgmised tingimused:
  - ♦ vaba ajakirjandus ei tohi koonduda ühe jõu kätte;
  - ♦ võitlus monopolidega mis tahes majandusharus;
  - ♦ ühingute ja ühenduste avalikustamine ning nende kohta alalise kontrolli sisseseadmine (nt erakonnaseadus);
  - ♦ lobitöö kontroll;
  - ♦ ametnikkonna sõltumatus ja asjatundlikkus.

## **Püsimine**

- Riigis tegutsevad poliitilised jõud ei tohi olla lepitamatus vastuolus ja risti vastupidiste eesmärkidega.
- Enesekaitsevõime.
- *Fair play* (ingl 'aus mäng').
- Riigi üldise välispoliitilise kursi suhtes peab parlamendi enamus saavutama parlamendis teiste poliitiliste jõududega teatud kompromissi.

## **Demokraatia tugisambad on järgmised:**

- rahva suveräänsus;
- valitsemine valitsetavate nõusolekul;
- enamuse võim;
- vähemuse õigused;
- põhiliste inimõiguste tagamine;
- vabad ja ausad valimised;
- võrdsus seaduste ees;
- korrakohane õigusemõistmine;
- põhiseadusega piiratud riigivõim;
- võimulahususe printsiibi järgimine;
- sotsiaalne, majanduslik ja poliitiline pluralism;
- sallivuse, pragmaatilisuse, koostöö ja kompromissivalmiduse väärtustamine.

## Osalus- ja elitaardemokraatia

Osalusdemokraatia teooria rõhutab kõigi kodanike täieulatusliku poliitikas osalemise moraalsel väärtust, ründab elitaardemokraatia kalduvust näha mõndagi head poliitilises apaatias.

Eliiditeooria järgi otsustab esindava valituse korral tähtsamad poliitilised küsimused väike inimeste grupp – eliit, kuigi valijatele tundub, et nendel on kontroll valitsuse üle.

## Presidentialism, parlamentarism ja poolpresidentialism

**Parlamentarism** kujunes Suurbritannias. Nii peetakse Inglise parlamentarismi klassikaliseks ja sellest võtavad eeskuju tänapäeva parlamentaarsed riigid.

### Parlamentarismi iseloomustab:

Parlamendi valib rahvas, kusjuures presidendil mingit erilist võimu ei ole. Ta on riigi esindaja suhetes välisriikidega. Konstitutsioonilise monarhiaga riikides (Suurbritannias, Rootsis, Norras, Belgias ja Taanis) presidenti ei valita, sest riigi esindaja ülesandeid täidab monarh.

Parlament on seadusandlik võim. Ta kinnitab valitsuse antud seaduseelnõu seaduseks. Parlament kinnitab valitsuse väljatöötatud riigi eelarve seaduseks. Parlament paneb ametisse valitsuse, mille moodustavad need erakonnad, kes on saanud parlamendi-valimistel enamuse. Parlament toetab valitsust, kuid võib korraldada valitsuse suhtes umbusaldushääletuse.

Täidesaatev võim ehk valitsus ehk ministrite kabinet esitab parlamendile seaduseelnõu, viib ellu parlamendi vastuvõetud seadused – juhib praktiliselt riigi elu. Parlament ja valitsus peavad teineteist toetama. Kui nende vahel tekib tõsine konflikt, võib see kaasa tuua uue valitsuse moodustamise või isegi uued parlamendivalimised.

Riigipea on parlamentaarses riigis president, konstitutsioonilise monarhia puhul monarh. Riigipea esindab riiki suhetes välisriikidega, tasakaalustab parlamendi ja valitsuse suhteid ning nimetab ametisse need kõrgametnikud, kes peavad ametis olema poliitiliselt erapooletud: diplomaadid, kõrgemad sõjaväelased ning õiguskantslerid.

**Presidentialism** ehk presidentaalne valitsemiskorraldus. Selle valitsemisviisi mudeliks võetakse valimiskord USA-s. Presidentialismi puhul on president nii valitsuse juht kui ka riigipea, kuid tal ei ole ainuvõimu, sest ta peab võimu jagama parlamendiga.

President kui täidesaateva võimu esindaja tähendab seda, et president on valitsuse juht ehk peaminister ning ta moodustab valitsuse – tal on õigus ministreid ametisse panna või ametist tagandada. Ta sõlmib rahvusvahelisi lepinguid ning on vägede ülemjuhataja. President kui seadusandlik võim tähendab seda, et ta esitab kongressile läkituse, mida kongress võtab arvesse seaduste koostamisel. Presidendil on vetoõigus – ta võib tagasi lükata parlamendis vastu võetud seadusi.

Presidendil ei ole ainuvõimu, sest tema kõrval on kongress, mis koosneb kahest kojast – alamkoda ehk esindajate koda ning ülemkoda ehk senat. President ja kongress kontrollivad teineteist ning presidendi ja kongressi vahelise konflikti korral võib senat presidendi tagandada. USA president valitakse iga 4 aasta tagant.

**Poolpresidentialism** ehk poolpresidentaalne valitsemisviis. Peamine erinevus presidentialismiga on see, et president peab parlamendiga rohkem arvestama ja peale presidendi ametikoha on ka peaministri ametikoht. Selline valitsemiskord on näiteks Prantsusmaal, Portugalis, Islandil, Austrias, Soomes, Venemaal.

## Sotsiaalsed liikumised ja erakonnad

Erakonnad ühendavad ühesuguse ideoloogiaga inimesi. Erakondade eesmärk on soov tulla võimule ning selle nimel, et võimule pääseda, püüavad nad rahvahulki tõmmata oma ideoloogiaga kaasa.

Erakondi võib klassifitseerida mitmel viisil. Üks võimalus on lähtuda organisatsioonilisest ülesehitusest.

**Väikeparteid** – nõrga organisatsioonilise struktuuriga, neil on vähe dokumentatsiooni, liikmed on lihtsalt mõttekaaslased ja nad peavad kinni suusõnalistest kokkulepetest.

**Bürokraatlik partei** – selle liikmeskond on arvukas ning oma tegevuses lähtub partei põhikirjast. Parteil on keskus ja allorganisatsioonid. Liikmed maksavad liikmemaksu ja käivad koosolekutel, on kursis partei poliitikaga, kuid parteiliikmed ei pea olema ustavad partei ideoloogiale, on lubatud teisitimõtlemine. Tänapäeva demokraatlikes riikides ongi enamik parteisid bürokraatlikud.

**Diktatuuriline partei** – rangelt allutud kesksele juhtimisele. Peab olema ustav partei ideoloogiale, teisitimõtlemine on keelatud. Ka selles parteis on allorganisatsioonid, liikmemaksud ja põhikiri. Diktaatorlikud parteid on iseloomulikud totalitaarsetele riikidele.

Parteisid võib jagada ka tegevushaarde järgi:

**Massiparteid** – 20. sajandi keskpaigaks oli valimisõigus laienenud, sest paljudes riikides oli kehtestatud üldine valimisõigus. Niisuguses olukorras oli parteidel eesmärk endale võimalikult palju uusi liikmeid juurde meelitada oletusega, et valimiste ajal valivad kõik partei liikmed partei kandidaadi poolt.

**Laiahaardeparteid** – nende teke jääb 1970ndatesse. Sellel perioodil said parteid endale võistleja kodanikuorganisatsioonide näol. See tähendas seda, et massiparteidesse polnud rohkem inimesi võimalik haarata. Nüüd pöördus parteide tähelepanu teistele eesmärkidele: enam ei kutsu nad inimesi parteisse astuma, vaid kutsuvad neid hääletama oma partei poolt. Tulemuseks on olukord, kus kõik parteid püüavad hääletajaid enda poolele meelitada. See aga tähendab, et rahvale tuleb anda palju lubadusi, ja nii hakkavad erinevate parteide programmid sarnanema. Laiahaardepartei liikmeskond ei ole eriti arvukas, kuid need parteid on aktiivsed rahvahulkade mõjutajad. Enamik demokraatlike riikide parteisid on laiahaardeparteid.

**Survegrupid** on inimeste ühendused, mis tekivad parteidega samal ajal, kuid survegrupid ei ürita võimule tulla, vaid avaldavad survet võimulolevatele parteidele, eriti võimu eliidile. Survegrupp ei haara/käsitle poliitika kõiki valdkondi, vaid käsitleb üht valdkonda või probleemi. Tema teavitamise sihtgrupiks on võimueliit.

Survegrupp võib tegutseda kui mingi kategooriakaitse grupp (põllumeeste, tööstustöölise, riigiteenistujate, tarbijate, ärimeeste jne huve kaitsev grupp) või kui edendamisgrupp (pole piiratud kindla sotsiaalse klassi või kategooriaga – nt valdkonnaks võib olla keskkonnakaitse, muinsuskaitse jms).

Survegruppe on nagu parteisid võimalik klassifitseerida organisatsioonilise struktuuri järgi:

**Institutsionaalsed grupid** – Kõige tuntumad on kirikuga seotud ühendused. Nendel ühendustel on väga hästi arenenud sisemine ülesehitus, kuid need ühendused pole mõeldud surve avaldamiseks, kuid keerulises olukorras võib neid surveavaldamiseks kasutada.

**Assotsiatsioonid ja ühingud** – need on moodustatud just valitsusele surve avaldamiseks (Eesti Talupidajate Keskliit, Teenistujate Ametiliitude Organisatsioon).

**Ajutised edendamis- ja vetogrupid** – need grupid ei ole püsivad, edendamisgrupid avaldavad tavaliselt valitsusele toetust, vetogrupid kritiseerivad valitsust. Niisugused grupid tekivad olukorras, kus rahvas arvab olevat vajaliku sekkuda valitsuse tegevusse (vetogrupp tuumaelektrijaamade vastu).

## Poliitilised ideoloogiad

Poliitiline ideoloogia annab hinnangu kehtivale ühiskonna korrale ning esitab oma väärtushinnangutest lähtuva ühiskonnakäsitluse. Poliitiline ideoloogia on erakonna tegevuse lähtealus ja on alati seotud võimuga.

Suure Prantsuse revolutsiooni järel saab hakata rääkima vasak- ja parempooluse mõistest. Parempool – jäigemad, vasakpool – liberaalsemad.

1830ndatel said alguse sotsialistlikud õpetused: konkurentsil ja vabal majandusel (ettevõtlusel) põhinev majandus tekitab liiga suurt ebavõrdsust. Majanduselu tuleks allutada ühiskonna huvidele. Sotsialismi õpetused jagunevad:

- revolutsioonilised sotsialismi õpetused – taotlevad õiglase ühiskonna rajamist vägivalda teel.
- reformistlikud õpetused – taotlevad tööliste olukorra parandamist reformide teel.

Kõige olulisem oli Karl Marxi teooria. Ta pani aluse klassivõitluse teooriale: ühiskonnas on kaks vastandlikku klassi ja klassivõitlus viib ühiskonda edasi. Kõik on võrdsed (proletariaat, kapitalism). Lenin viis Marxi teooria ellu – kommunism pidi olema õiglane ühiskond. Sotsialismi eesmärk oli klasside kaotamine. Lenin moodustas bolševike partei, kes hakkas plaani ellu viima. Reformide teel tehtavad muudatused on aeglasemad, kuid rahulikumad.

19. sajandi lõpul hakkasid sotsialismi õpetused levima ja said väga populaarseks näiteks Saksamaal ja Inglismaal. Liberaalid pooldasid konstitutsioonilist monarhiat ja vabaturumajandust. Liberaalid hakkasid populaarsust kaotama. Konservatiivid hakkasid ka vabaturumajandust toetama ning muutusid üldse oma vaadetes leebemaks. Kui Inglismaal 1906. aastal loodi tööerakond kaotasid liberaalid senise mõju.

Tuntumad ideoloogiad:

**Liberalism** – kujunes välja 17. ja 19. sajandil. Seda ideoloogiat iseloomustab järgmine:

- isik peab olema vaba ja üksikisiku huvid on alati esiplaanil võrreldes kollektiivi või riigi huvidega;
- ühiskonnas peavad valitsema inimõigused, vastastikune sallivus ja humanism ehk inimkesksus;
- mõistus ja teadmised on kõikvõimsad ja ühiskond vajab pidevalt reformida vastavalt teaduse arengule;
- majanduses pooldatakse vabaettevõtlust, riigi sekkumine ettevõtjate tegevusse peab olema väga tagasihoidlik;
- sotsiaalpoliitikas lähtutakse põhimõttest, et iga inimene on oma õnne sepp, järelikult sõltub inimeste edukus ühiskonnas inimesest endast ja ei ole õige maksustada jõukaid inimesi kõrgemate maksudega. Riigi osutatav sotsiaalabi peab olema tagasihoidlik ja suunatud puuetega või väga vaestele inimestele;



- riigi valitsemine peab olema põhiseaduslik ehk konstitutsiooniline ning võimu ja omavalitsusorganite tegevus peab olema allutatud valitsuse kontrollile;
- pooldatakse rahvusvahelist koostööd, liitumist Euroopa Liidu ja NATO-ga (Reformierakond).

**Konservatism** – kujunes Euroopas ajavahemikus 17–19 sajand. Seda ideoloogiat iseloomustab järgmine:

- areng peab olema stabiilne ning vajaduse korral tuleb teha väikeseid reforme, püütakse säilitada vana ja järeleproovitud ja uuendustega minnakse väga tagasihoidlikult kaasa. Revolutsioonidesse suhtutakse eitavalt, sest revolutsioonide käigus purustatakse kõik vanad valitsuse struktuurid ja kaotatakse traditsioonid;
- rahvas, religioon ja klassid on välja kujunenud ja neid on vaja säilitada. Inimeste võrdsust eesmärgiks ei seata, pigem pooldavad nad sotsiaalset ebavõrdsust;
- majanduses on vaja kaitsta omanike huve ja nii nagu liberaalski ei poolda nad riigi sekkumist ettevõtja tegevusse;
- sotsiaalse heaolu peavad tagama perekond, suguvõsa, kirikukogudus või tööandja. Riik peab tegelema antud küsimusega siis, kui esimene tasand ei toimi;
- riigi ülesanne on kaitsta inimeste varanduslikku ja füüsilist julgeolekut. Sellega peavad tegelema politsei ja kohus.

**Sotsialism** – kujunes 19. sajandi keskpaiku koos töölisklassi väljakujunemisega. See on töölisklassi ideoloogia. Tänapäeval on selle omaks võtnud sotsiaaldemokraatlikud parteid. Seda ideoloogiat iseloomustab:

- ühiskond peab tagama igale liikmele inimõigused – võimaluse saada haridust, omandada elukutse ja saada tööd;
- pooldatakse niisugust majandust, kus riigis on nii erasektor kui ka riigisektor, kuid tähtsamad majandusharud ja kommunikatsioon peab olema riigi käes. Valitsus peab reguleerima kogu riigi majandust – nii riiklike kui erasektorite tegevust;
- sotsiaalpoliitikas lähtutakse põhimõttest, et tuleb kehtestada astmeline tulumaks – suuremad sissetulekud = suuremad maksud. Kogu riigis pooldatakse kõrgeid makse. Laekunud raha läheb sotsiaalsfääri, et toetada inimesi, kes ei tule omadega toime, et arstiabi ja haridus oleks riigis kõigile rahaliselt kättesaadav;
- sotsiaaldemokraadid ei poolda revolutsioone, vaid reforme.

1990ndatel olid sotsiaaldemokraadid võimul 13 Euroopa riigis.

**Kommunism** – sotsialismi äärmuslik vorm. See ideoloogia väitis, et kogu omand peab kuuluma riigile, kes hakkab majandust juhtima ühest keskusest ühtse plaani järgi. Arvestati, et kui omand on riiklik, kaob ka mis tahes varanduslik ebavõrdsus. Peale selle väitis kommunistlik ideoloogia, et niisugune suur muudatus tuleb teostada revolutsiooni tulemusel, sest ainult revolutsiooni käigus on võimalik ühiskonda järsult muuta. Kommunistlik ideoloogia viidi ellu Nõukogude Liidus ja II maailmasõja järel Ida-Euroopa sotsialistlikes riikides. Praegu järgitakse kommunistlikku ideoloogiat Kuubal, Põhja-Koreas ja Hiina Rahvavabariigis.

Poliitilised ideoloogiad ja parteid jagatakse parem- ja vasakpoolseteks ning nende vahele jäävateks tsentristlikeks ideoloogiateks.

**Parempoolsed ideoloogiad** ei poolda riigi sekkumist ettevõtjate majandustegevusse,

eesmärk on suur tööhõive, kõrged palgad, väiksemad maksud, üksikisikut peetakse tähtsamaks kui kollektiivi.

**Vasakpoolne ideoloogia** pooldab riigi sekkumist ettevõtjate majandustegevusse, astmelist tulumaksu, suuri makse ja riiklikku toetust laialdastele elanikekihtidele.

**Roheline ideoloogia** on poliitiline ideoloogia, mis väärtustab eelkõige keskkonnakaitset ja säästlikku majandamist. Selle aluseks on püüd tasakaalulisele ehk rohelisele elamisviisile, mis võtab aluseks ökosüsteemi protsesside (aineringete ja liikide kooselu) tasakaalu ning elurikkuse hoidmise ja saaks olla püsikestev. Tavaliselt ei paiguta rohelise ideoloogia pooldajad end otseselt ei paremale ega vasakule poole tavapärasel poliitilisel skaalal. Enamasti on rohelised siiski liidus vasakpoolsete jõududega.

Rohelise liikumise teoreetilised ideed on suhteliselt noored, pärinedes 1960ndatest. Üks esimesi ökoloogilisele kriisile tähelepanu juhtivaid raamatuid oli R. Carsoni „Hääletu kevad“ (*The Silent Spring*, 1962).

Roheline ideoloogia rajaneb ökoloogial – teadusel organismidest nende elukeskkonnas. Seistes vastu arvamusele, et inimene on looduse peremees, hoiatab ökoloogia, et inimtegevus võib looduslikku tasakaalu häirides hävitada ökosüsteemi, mis teeb sellesama inimtegevuse võimalikuks. Osa rohelise liikumise esindajatest on tuletanud sellest põhimõttelise vastanduse tehnoloogia ja looduse vahel; nende äärmusesindajate vaated küünivad uusludiitluseni. Samas peab osa rohelisi just nimelt nn rohelisi tehnoloogiaid oluliseks lahendusteks, mis nende arvates võimaldab ühildada kaasaegse majandussüsteemi toimimise globaalse loodusliku tasakaalu säilitamisega.

## Valimised: funktsioonid, valimissüsteemid, valimiskäitumine, valimiste tulemused

Demokraatia tähendab rahvavõimu. Demokraatia jaguneb otseseks ja esindusdemokraatiaks. Otsese demokraatia puhul osaleb rahvas koosolekutel ja hääletab mingi otsuse poolt. Suurte rahvahulkade puhul pole otstarbekas otsest demokraatiat kasutada ja sel juhul kasutatakse esindusdemokraatiat – rahvas valib oma esindajad riigivõimuorganisse. Valimiste korraldamist peetakse demokraatia üheks olulisemaks tunnuseks.

Valimised täidavad esindusdemokraatias 4 ülesannet:

- määravad parlamendi koosseisu ehk need isikud ja parteid, kes hakkavad seadusi vastu võtma;
- valimiste kaudu saavad kodanikud esitada võimudele oma nõudmisi, hääletades nende kandidaatide poolt, kes annavad rohkem lubadusi rahva nõudmiste täitmiseks;
- valimised näitavad, kui suur on kehtiva korra toetuspind. Kui valimistest võtab osa vähe inimesi, siis näitab see, et valitsev kord pole rahva hulgas populaarne. Kui võimal olnud parteid saavad valimistel lüüa, näitab see, et nende parteide poliitika polnud rahvale vastuvõetav;
- valimised harivad kodanikke poliitiliselt.

Riigivõimuorganite valimised toimuvad nii demokraatlikes ja kui ka mittedemokraatlikes riikides, kuid nendel valimistel on olulisi erinevusi.

Demokraatlike riikide valimisi iseloomustab järgmine:

- **Valimised on üldised** – valida võivad kõik täiskasvanud kodanikud. Enamikes riikides saab valida alates 18. eluaastast (Eestis võib kandideerida kohalikku volikokku alates 18. eluaastast, riigikokku alates 21. eluaastast ja presidendiks alates 40. eluaastast).

Veel 19. sajandil ei olnud valimised üldised, sest valitses hulk piiranguid: naistel ei olnud valimisõigust, valida võisid need, kellel oli olemas teatud kogus varandust. Ka tänapäeval on mõningad piirangud:

- tervisepiirang – valimisõigusest on ilma jäetud kohtuotsusega teovõimetuks tunnistatud inimesed;
- kodakondsuse piirang – riigi parlamendi valimisest saavad osa võtta inimesed, kellel on selle riigi kodakondsus. Kodakondsuseta inimesed nendest valimistest osa ei võta, kuid kohalike omavalitsuste valimisel võivad nad osaleda.
- **Valimised on vabad** – iga legaalselt tegutsev kodanik, partei või organisatsioon võib üles seada oma kandidaadi. Riikliku valimiskomisjoni ülesanne on kontrollida, kas esitatud dokumendid vastavad nõuetele. Saadiku koha pärast võistleb mitu erinevate vaadetega inimest, toimub konkurents parteide vahel. Hääletajaid ei tohi valimisedeli täitmisel mõjutada ja valimispäeval on keelatud valimiste propaganda.
- **Valimised on ühetaolised** – lähtutakse eelkõige sellest, et valimistulemusi mõjutab valimiseelne kampaania. Järelikult tuleb valitsusel tagada kõikidele parteidele, valimisliitudele ja üksikkandidaatidele oma vaadete propageerimiseks võrdsed tingimused. Kuid kandidaadid võivad endale reklaamiaega osta ja sellisel juhul võrdsus kaob. Et niisugust ebavõrdsust piirata, seatakse sisse valimiskampaania maksumuse ülempiir või asutatakse riiklik fond valimiskampaania rahastamiseks. Peale valimiskampaaniat peavad kõik üksikisikud, erakonnad või valimisliidud esitama rahade laekumise kohta aruande. Samuti on kõik hääled võrdsed, s.t kõigil valijatel on üks hääl.

**Valimissüsteemid** võib jaotada kahte järgmisesse suurde kategooriasse: majoritaarsed (sh pluraalsed) ja proportsionaalsed.

**Majoritaarse** valimissüsteemi pooldajad rõhutavad järgmisi tegureid:

- süsteem tagab tugeva ja stabiilse valitsuse, kuna võimul oleks üks partei;
- valitsemise puhul on esmatähtis efektiivsus, alles seejärel proportsionaalne esindatus;
- süsteem võimaldab tihedamat kontakti esindaja ja tema valimisringkonna vahel;
- valijal on valimissüsteemist kindel arusaamine – ta mõistab, et tema ühest häälest võib palju sõltuda;
- võimalik relv antisüsteemsete parteide vastu.

**Majoritaarsel** valimissüsteemil on kaks alaliiki:

- lihthäälte enamuse põhimõttel – võidab see, kelle poolt on antud kõige rohkem hääli (Suurbritannia, Uus-Meremaa, India, USA, Kanada). Riigis moodustatakse nii mitu valimisringkonda, kui mitu saadikukohta on parlamendis. Inglismaa alamkojas on näiteks 651 kohta. Järelikult igast ringkonnast pääseb parlamenti üks saadik. See on ühemandaadiline valimine. Kui valimistel kandideerib ühes ringkonnas näiteks 5 inimest eri parteidest, osutub valituks see, kes kogus kõige rohkem hääli. Selline valimissüsteem on lihtne ja valijatele arusaadav. Puuduseks on aga see, et ta soosib suuri parteisid ja nii kujuneb riigis välja kaheparteisüsteem.
- Absoluutne häälteenamuse põhimõte. Sel juhul annab valimisvõidu ringkonna-valimistel saavutatud absoluutne häälteenamus – vaja on 51% kogu häälest. Juhul kui valimisringkonnas on kolm või enam kandidaati, võib juhtuda nii, et absoluutset häälteenamust ei saa nendest ükski. Sel juhul korraldatakse teine valimisvoor, kuhu lähevad need kaks kandidaati, kes said kõige rohkem hääli. Selline valimisviis on kulukas

ja aeganõudev. Sellest põhimõttest lähtudes valitakse näiteks Soome presidenti ja Prantsusmaal nii presidenti kui parlamenti.

**Puuduseks** on olukord, et kahe vastandliku partei järjestikuse valitsemise jooksul teki-  
vad järsud pöörded riigi poliitikas, mis võib eesmärgile täiesti vastandlikult tingida nõrga  
valitsuse moodustamise.

**Proportsionaalne**, demokraatiates levinuim valimissüsteem, rõhutab seevastu järg-  
mist:

- valijate antud häälte enam-vähem täpset peegeldumist valitava kogu kohtade jaga-  
misel;
- vähemuste esindatust.

Proportsionaalset süsteemi kasutatakse rohkem kui majoritaarset, sest seda peetakse  
õiglasemaks ja see ei takista väikeparteide tegevust. Proportsionaalne süsteem jagab saa-  
dikukohad parteide või valimisliitude vahel proportsionaalselt ehk võrdeliselt kogutud häälte  
arvuga (näiteks 100kohalise parlamendi puhul partei, kes kogus 7% häältest, saab parla-  
mentis 7 kohta).

Kandidaadid seatakse üles parteide või valimisliitude nimekirjade kaupa, osaleda või-  
vad ka üksikkandidaadid. Kasutatakse avatud ja suletud nimekirju. Avatud nimekirja puhul  
reastatakse nimekiri pärast valimisi ümber vastavalt kogutud häältele. Suletud nimekirja  
puhul pärast valimisi uut pingerida ei tehta. Nimekiri saab nii mitu kohta, kui mitu protsenti  
valijaid nimekirja poolt hääletasid. Valituks saavad need, kes on nimekirja eesotsas.

Peamine **puudus** on näiteks Eestilegi omane olukord, kus koalitsioone moodustavad  
2–3 parteid, mis peaksid teoorias välja jätma kõik teised seadusandlikku kokku pääsenud  
jõud. Niisiis võtab tavaliselt võimu napilt üle 50% rahvalt mandaadi saanutest. Samas võib  
ka valijailt suhteliselt väikse poolthääle arvu saanud erakond mõjutada parlamendi tööd  
ebaproportsionaalselt suurel määral. Puuduseks on veel keerukas häälte lugemine, millest  
valijad aru ei saa.

## Valimiskäitumine

Parlamentaarsetes riikides toimuvad valimised regulaarselt (näiteks Eestis valitakse  
parlament iga 4 aasta tagant, president 5 ja kohalik võim 4 aasta tagant). Kui sellest regu-  
laarsusest kinni ei peeta, hakkab riik demokraatiast eemalduma.

Valimiste korraldamise etapid:

- Ettevalmistav periood. Selle perioodi täpsustab valitsus, lähtudes valimisseadusest.  
Valitsus määrab kindlaks valimisõiguslike kodanike arvu ja kohalikud valimiskomisjo-  
nid korrastavad valimisnimekirjad.
- Valimiskampaania periood algab sellest hetkest, kui valimised on välja kuulutatud.  
Kampaania eesmärk on tugevdada oma parteid või valimisliitu organisatsiooniliselt ja  
koguda endale valijaid. Parteid koostavad valimisprogrammi, otsivad vajaduse korral  
liitlasi, et moodustada valimisliit, ja alustavad valimispropagandat. Selle hulka kuulub  
ka logode valmistamine, sotsioloogilised küsitlused ja nende tulemuste avaldamine  
ajakirjanduses. Riigi ametiasutuste ülesanne on jälgida, et kõik parteid peavad kinni  
valimisseadusest.
- Hääletamine on lühietapp ning kestab umbes ühe nädala. Siia mahub nii hääletuse  
päev kui ka eelhääletus. Hääletustulemused näitavad, milline on uus parlamendi

koosseis. Stabiilsetes riikides on valimisest osavõtnute arv 65–70%. Mida kõrgem on valijate protsent, seda seaduslikum on parlament. Pöördelised sündmused riigi poliitilises elus suurendavad inimeste poliitilist aktiivsust.

- Hääle lugemine. Kui hääletamiseks ettenähtud aeg on lõppenud, avatakse pitseeritud valimiskastid valimiskomisjoni, ajakirjanike ja sõltumatute vaatlejate juuresolekul. Esimesed valimistulemused selguvad 4–5 tunni möödumisel, lõplikud tulemused nädala jooksul. Valimisseadusega kehtestatud valimissüsteem määrab kindlaks selle, kuidas teisendatakse hääled saadikukohtades ehk mandaatideks.

Kui valimised on möödas, tuleb kaotajatel valijate otsusega leppida.

Kaotajad, kes satuvad opositsiooni, osalevad samuti avalikus elus. Nad ei pea olema lojaalsed valitsuse poliitikale, küll aga riigi aluste seaduslikkuse ja demokraatia enda suhtes.

## Seadusandlik võim Eestis

Eestis kuulub seadusandlik võim Riigikogule, milles on 101 liiget, kes valitakse vabadel valimistel proportsionaalsuse põhimõttel neljaks aastaks. Riigikogusse võib kandideerida iga vähemalt 21aastane hääleõiguslik Eesti kodanik. Riigikogu liige ei ole seotud mandaadiga ning tal ei ole õiguslikku vastutust hääletamisel ja poliitiliste avalduste eest Riigikogus või selle organites. Riigikogu liige on puutumatu, teda saab kriminaalvastutusele võtta ainult õiguskantsleri ettepanekul Riigikogu koosseisu enamuse nõusolekul. Riigikogu liige ei tohi olla üheski teises riigiametis.

### ***Riigikogu ülesanded:***

- võtab vastu seadusi ja otsuseid;
- otsustab rahvahääletuse korraldamise;
- valib Vabariigi Presidendi;
- ratifitseerib ja denonsseerib välislepinguid;
- annab peaministri kandidaadile volitused Vabariigi Valitsuse moodustamiseks;
- nimetab Vabariigi Presidendi ettepanekul ametisse Riigikohtu esimehe, Eesti Panga nõukogu esimehe, riigikontrolöri, õiguskantsleri ja kaitseväge juhataja;
- nimetab Riigikohtu esimehe ettepanekul ametisse Riigikohtu liikmed;
- nimetab Eesti Panga nõukogu liikmed;
- otsustab valitsuse ettepanekul riigilaenude tegemise ja riigile muude varaliste kohustuste võtmise;
- võtab vastu riigieelarve ja kinnitab selle täitmise aruande;
- esineb avalduste, deklaratsioonide ja pöördumistega Eesti rahva, teiste riikide ning rahvusvaheliste organisatsioonide poole;
- kehtestab riiklikud autasud, sõjaväelised ja diplomaatilised auastmed;
- otsustab umbusalduse avaldamise vabariigi valitsusele, peaministrile või ministrile;
- kuulutab riigis välja erakorralise seisukorra;
- kuulutab Vabariigi Presidendi ettepanekul välja sõjaseisukorra, mobilisatsiooni ja demobilisatsiooni.



Riigikogu peamine ülesanne on töö seadustega, mis jaguneb kolme järku:

- algatamine (algatamise õigus on Riigikogu fraktsioonil, liikmel või komisjonidel ja Vabariigi Valitsusel);
- arutamine ja vastuvõtmine;
- väljakuulutamise (kui president ei ole nõus seadust välja kuulutama, kuid Riigikogu ei pea selle muutmist vajalikuks).

### Täidesaatev võim Eesti Vabariigis

Eestis teostab täidesaatvat võimu Vabariigi Valitsus põhiseaduse ja seaduste alusel kas vahetult või ministeeriumite ja valitsusasutuste kaudu.

Valitsus on kollegiaalne organ, mis koosneb peaministrist ja ministritest. Ilma ministeeriumita ministreid nimetatakse portfelli ministriteks. Praeguse seaduse järgi võib Eestis olla kuni 15 ministrit.

Üldjuhul on valitsuse istungid kinnised. Valitsus annab seaduste täitmiseks õigusaktidena välja määrusi ja korraldusi, peaminister annab üksikküsimuste otsustamiseks korraldusi, minister määrusi ja käskkirju.

Ministeerium jaguneb osakondadeks. Ministeeriumi struktuuriüksuste (talitused, bürood) tööd juhivad kantsler, tema äraolekul asekancler.

Valitsuse juures asub riigikantselei, mis korraldab valitsuse ja peaministri asjaajamist ning tehnilist teenindamist. Riigikantseleid juhib riigisekretär, kelle nimetab ametisse ja vabastab ametist peaminister.

Kuna taasiseseisvunud Eestis ei ole ükski partei saavutanud Riigikogu valimistel vähemalt 51 mandaati, on Eestis võimul olnud koalitsioonivalitsused, kuid enamusvalitsuste kõrval on Eestis viiel korral võimul olnud ka vähemusvalitsus (1993–94, 1996–97, 1997–99, 2002–2003, alates 21. mai 2009).

### Vabariigi Valitsuse ülesanded:

- viib ellu riigi sise- ja välispoliitikat;
- suunab ja koordineerib valitsusasutuste tegevust;
- korraldab seaduste, Riigikogu otsuste ja Vabariigi Presidendi aktide täitmist;
- esitab Riigikogule seaduseelnõusid ning ratifitseerimiseks ja denonsseerimiseks välislepinguid; koostab riigieelarve eelnõu ja korraldab riigieelarve täitmist;
- korraldab suhtlemist teiste riikidega jne.

### Bürokraatia

Bürokraatia on valitsemisele ja juhtimisele spetsialiseerunud sotsiaalne kiht ühiskonnas – riigi, majanduse, ühiskonna jt organisatsioonide ametnikkond.

### Korruptsioon

Korruptsiooni elementideks on isiku ebalojaalsus, salastamine ja kasulootus.

Korruptsiooni all mõistetakse ametiisiku tegevust või tegevusetust, millega ta tekitab riigile, omavalitsusele või avalik-õiguslikule juriidilisele isikule kahju või saab ise tulu.

Eestis võeti aastal 1995. aastal vastu korruptsioonivastane seadus. Seadus sätestab järgmised korruptsiooniennetamise meetmed:

- ametiisikute majanduslike huvide deklareerimine ja avalikustamine;

- töökohapiirangud;
- toimingupiirangud.

Poliitiline korruptsioon on demokraatiale oht, sest tekivad võimukanalid, mis mõjutavad otsuseid ebaseaduslikul viisil.

## Riigipea

Riigipea on kas faktiliselt või nominaalselt kõrgema riigivõimu kandjaks ning ühtlasi riigi kõrgeimaks esindajaks tema suhetes välisriikidega. Ainuisikuliseks riigipeaks võib olla kas päritavate võimuvolitustega monarh või teatud tähtjaks valitud president. Monarh on riigipea, kellele kuulub kõrgema riigivõimu täius (absoluutne monarhia) või on monarhi võimutäius piiratud (parlamentaarne ja konstitutsiooniline monarhia).

President on kõrgeim ametisik riigis, kes esindab riiki ja võtab seaduses sätestatud ulatuses osa seadusandliku võimu teostamisest. Riigipea pädevuses võib olla ka seadusandliku kogu laialisaatmine. Presidentaalsetes vabariikides kuulub riigipeale kogu täitevvõim.

Eesti riigipea on Eesti Vabariigi president, kelle ülesannetest on olulisemad järgmised:

- esindab Eesti Vabariiki rahvusvahelises suhtlemises;
- nimetab ja kutsub Vabariigi Valitsuse ettepanekul tagasi Eesti Vabariigi diplomaatilisi esindajaid ja võtab vastu Eestisse akrediteeritud esindajate volikirjad;
- kuulutab välja Riigikogu korralised ja erakorralised valimised;
- kuulutab välja seadusi (võib ka välja kuulutamata jätta) ja kirjutab alla ratifitseerimiskirjadele;
- algatab põhiseaduse muutmist;
- nimetab ametisse ja vabastab ametist valitsuse liikmeid;
- nimetab Eesti Panga nõukogu ettepanekul ametisse Eesti Panga presidendi;
- nimetab Riigikohtu ettepanekul kohtunikud;
- teeb Riigikogule ettepaneku Riigikohtu esimehe, Eesti Panga nõukogu esimehe, riigikontrolöri, õiguskantsleri ja kaitseväge juhataja ametisse nimetamiseks;
- annab riiklikke autasusid, sõjaväelisi ja diplomaatilisi auastmeid;
- vabastab süüdimõistetuid nende palvel armuandmise korras karistuse kandmisest või kergendab karistust;
- annab välja seadlusi jne.

## Kohtuvõim

Kohtuvõim on õigustmõistev võim. Kohus teeb otsused olenevalt seadustest ja lahendab kaasusi kohtumenetluse käigus ehk seadusega sätestatud protseduurilises korras.

**Kohus** kui õigustmõistev võim, kohtuvõimu teostaja on omaette võimuharu, mille peamine ülesanne on **õigusemõistmine Eesti Vabariigi seadustest lähtuvalt**. Kohtunikud nimetatakse ametisse eluks ajaks. Kohtusse võib pöörduda iga Eesti Vabariigi elanik, kui tema õigusi või vabadusi on piiratud. Ka kõiki riigiasutuste otsuseid on kohtus võimalik vaidlustada.

**Eesti kohtusüsteem on kolmeastmeline.** Maakohtud (4) ehk üldkohtud on esimese astme kohtud, mis lahendavad tsiviil- ja kriminaalasju. Nende kohtute otsuseid saab apellatsiooni korras teise astme kohtusse edasi kaevata. Haldusasjadega tegelevad halduskohtud (2). Teise astme kohtud on ringkonnakohtud, kus võetakse uuesti arutlusele esimese astme

kohtus arutatud, kuid edasikaevatud juhtumid. Ringkonnakohtu otsused võib omakorda kassatsiooni korras edasi kaevata Riigikohtusse. **Riigikohus on riigi kõrgeim kohus**, mis ei pea kõiki esitatud kaebusi menetlusse võtma. Riigikohtus menetlusse võetud juhtum saadetakse uuesti arutlusele madalama astme kohtusse. Riigikohus tegutseb ka **konstitutsioonikohtuna**, mis tähendab seda, et arutab põhiseadusele vastavuse või mittevastavuse küsimusi. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelvalve kolleegium tunnistab põhiseadusega vastuolus olevad seadused kehtetuks.

**Igal inimesel** on õigus pöörduda ettenähtud korras riigiasutuste poole, esitada neile avaldusi ja pöördumisi ning saada teavet nende tegevuse kohta.

## Võimude lahusus

Võimude lahususe printsiibi eesmärgiks on vältida kogu võimu koondumist ühe organi kätte. Eristada on võimalik personaalset (ükski isik ei saa samaaegselt osaleda mitme võimuharu tegevuses) ja funktsionaalset (riigivõimu funktsioonid on jaotatud erinevate organite vahel) võimude lahusust. Samas ei ole võimud kunagi absoluutselt lahus ja üksteisest sõltumatud. Erinevad võimuharud piiravad ja kontrollivad üksteist, mille tulemusena ei saa ükski neist ületada oma võimupiire ja isikute põhivabadused on tagatud. Seadusandlik võim näiteks teostab kontrolli täidesaatva võimu üle, osaledes võimutäitjate nimetamisel, lisaks on riigikogu liikmetel õigus esitada valitsusele arupärimisi ja riigikogul on õigus valitsust umbusaldada ning tagandada. Kontrolli teostatakse ka riigieelarve kaudu, määrates vahendeid kindlatesse valdkondadesse. Seadusandjal on õigus moodustada uurimiskomisjone (ankeetõigus) ning õigus esitada valitsusele üleskutse teha mingi toiming või hoiduda mingist toimingust (resolutsiooniõigus).

Täidesaatva võimu mehhanismid seadusandliku võimu mõjutamiseks on järgmised:

Valitsusel on seaduseelnõude algatamise õigus.

Riigikogu peab arvestama sellega, et kui ta valitsusele umbusaldust avaldab, võib vabariigi president parlamendi laiali saata ning kutsuda esile erakorralised valimised. Valitsus võib siduda seaduseelnõu vastuvõtmise usaldusküsimusega (s.t esitada ultimaatum – kas seadus või me astume tagasi).

President võib kasutades vetoõigust (Eestis suspensiivne ehk edasilükkav veto) jätta seaduse välja kuulutamata. Kui Riigikogu uuesti seaduse muutmata kujul vastu võtab, peab president, kui ta seadust välja kuulutada ei soovi, pöörduma Riigikohtu poole näidates, et seadus on põhiseadusega vastuolus.

Kohtupoolne kontroll seadusandja üle seisneb Riigikohtu järelvalves seaduste üle põhiseaduslikkuse järelvalve korras. Riigikohtu pädevusse kuulub vastavalt põhiseadusele ka riigikogu liikme volituste ennetähtaegne lõpetamine, kui Riigikogu liige on kestvalt võimetu oma ülesandeid täitma. Kohus kontrollib täitevvõimu halduskohtu menetluste kaudu, samuti alluvad täitevvõimu üldaktid põhiseaduslikule järelvalvele.

Riigikohtul on õigus tunnistada vabariigi president kestvalt võimetuks oma ülesandeid täitma.

Seadusandlik võim kontrollib omakorda kohtuvõimu, mõjutades teda seadusandliku tegevuse ning riigieelarve kaudu, samuti koostab ta seaduseelnõusid, mis võivad mõjutada ka kohtute tegevust. Kohtute tegevust kontrollib ka riigikontroll (haldustegevuse osas). Oma osa on ka vabariigi presidendil – tema nimetab ametisse esimese ja teise astme kohtunikud.

Niisiis – võimude lahusus on eelkõige kontrollide ja tasakaalustuse mehhanism.

## **Opositsioon**

Opositsioonis olevad parteid teostavad kontrolli valitsuse tegevuse üle ning püüavad vastavalt võimalustele mõjutada koalitsiooni poliitikat. Opositsiooni ülesanne on toetada valitsust küsimustes, mis puudutavad üldriiklikke huve. Opositsiooni puudumisel ei ole tegu demokraatliku riigiga.

Opositsioonis on erakonnad, kes said küll parlamenti, kuid ei kuulu valitsuse koosseisu.

## **Kohalik omavalitsus**

### ***Kohaliku omavalitsuse alused***

Eesti praeguse kohaliku omavalitsuse süsteemi arengu alguseks võib lugeda 1989. aastat, mil toimusid esimesed demokraatlikud valimised kohalikul tasandil pärast nõukogude perioodi. Kuigi kohalik omavalitsus oli sajandi alguse Eesti halduskorralduse oluline osa, oli kümme aastat tagasi tegemist pigem uue süsteemi ülesehitamisega kui vana taastamisega, sest vahepealne tsentraliseeritud riigikorraldus tõi kaasa põhjalikud ümberkorraldused.

Tänapäeval seostatakse kohalikkude omavalitsust eelkõige avalike teenuste osutamisega. Viimane on aga kohaliku omavalitsuse oluline, kuid kaugelki mitte ainuke eesmärk. Demokraatlikus õigusriigis tähendab kohalik omavalitsus elanikele eelkõige võimalust kaasa rääkida oma kodukandi asjade otsustamisel ja on sellisena riigi demokraatia alustala.

Kohaliku omavalitsuse roll demokraatlikus riigis saab paremini selgeks järgmiste aspektide kaudu:

Kohalik omavalitsus toimib riigi otsuste suhtes täiendava legitimeeriva institutsioonina: elanike valitud esinduskogu (volikogu) otsused tehakse rahvaesindajate poolt riigi tasandil (Riigikogus) vastu võetud seaduste raames, mis on niisiis juba keskvoimu tasandil legitimeeritud.

Kohalikkude omavalitsust teostatakse eelkõige (kuid kindlasti mitte ainult) esindusdemokraatia kaudu, s.t iga nelja aasta tagant valivad elanikud volikogu, kes võtab nende nimel vastu otsuseid. Suurendamaks kohaliku omavalitsuse vastavust elanike huvidele on osutatud täiendavate osalusdemokraatia elementide rakendamise vajalikkusele. Ka Eesti kohaliku omavalitsuse korralduses on need elemendid olemas: elanikel on teatud tingimustel õigus ise algatada volikogu õigusaktide vastuvõtmist, tühistamist ja muutmist. Samuti saab volikogu olulistes küsimustes korraldada rahvaküsitlusi.

Kohalik omavalitsus moodustab riigi struktuuris iseseisva poliitilise ja administratiivse tasandi, takistades võimu liigset tsentraliseerimist keskvalitsuse poolt. Eriti oluline on see aspekt just väikeriikides (nagu Eesti), kus tsentraliseerimise oht on tavaliselt suurem. Täielikult on kohalik omavalitsus vertikaalse võimude lahususe ja sõltumatu meedia kõrval oluline demokraatliku riigi stabiilse arengu tagatis.

1994. aastal ratifitseeris Riigikogu kohaliku omavalitsuse põhimõtete seisukohalt olulise Euroopa kohaliku omavalitsuse harta, mis kajastab Euroopa riikide kohaliku omavalitsuse kogemusi ja aluspõhimõtteid. Harta printsiibid täiendavad Eesti põhiseaduses sätestatud ja lähevad samas omavalitsuse õiguste tagamisel märksa kaugemale kui Eesti seadused ja eriti senine praktika.

### ***Kohaliku omavalitsuse korraldus***

Kohalikuks omavalitsusüksuseks Eestis on vald ja linn.

Institutsionaalselt struktuurilt on Eesti omavalitsussüsteem ühetasandiline, s.t elanike valitav esinduskogu regionaalsel valitsemistasandil puudub. Enne 1993. aastat eksisteeris Eestis kahetasandiline omavalitsussüsteem, mille esmatasandi moodustasid vallad, alevid ja linnad ning teise omavalitsustasandi (valitud esinduskogudega) 15 maakonda ja 6 vabariiklikku linna. Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse vastuvõtmisega 1993. aastal otsustati lõpuks ühetasandilise omavalitsussüsteemi kasuks ja maavalitsused said edaspidi riigi ametiasutuse staatuse. 2006. aasta 1. jaanuari seisuga oli Eestis 227 kohaliku omavalitsuse üksust – 33 linna ja 194 valda, sealhulgas 14 vallasest linna.

Eesti kohaliku omavalitsuse sisemine struktuur sarnaneb põhijoontes selle vastetega lääneriikides. Selles ülesehituses on kaks kandvat institutsiooni: volikogu ja valitsus. Volikogu – elanike esinduskogu – valivad elanikud ametisse neljaks aastaks. Volikogu määrab omakorda omavalitsuse täitevorgani ehk valitsuse. Volikogu peamised ülesanded on teha olulisemaid kohalikku elu puudutavaid otsuseid, suunata omavalitsuse arengut, kontrollida valitsuse tegevust ning võtta vastu valla- või linnaeelarve. Valitsus seevastu vastutab peamiselt jooksvate ülesannete täitmise eest. Valitsus juhib ka linna ametiasutuste tööd. Kesksed figuurid valitsuse ja volikogu töö korraldamisel on vastavalt linnapea või vallavanem ning volikogu esimees. Seejuures ei tohi aga unustada, et hea kohalik omavalitsus toimib alati tandemina volikogu – valitsus – elanikud, s.t volikogu ja valitsus peaksid elanikke otsuste tegemisse kaasama ka valimistevahelisel ajal.

Et omavalitsus on Eesti riigi administratiiv-poliitilise süsteemi üks osa, mis täidab oma funktsioone koostöös teiste administratiivtasanditega, ei saa kohalikku omavalitsust vaadelda muudest valitsemistasanditest eraldi. Eesti administratiivses süsteemis omandavad kohaliku omavalitsuse seisukohalt olulise tähtsuse maavanemad, kes muu hulgas vastutavad regionaalse arengu eest, teostavad järelevalvet omavalitsuste üle ja täidavad mitmeid regionaalplaneerimisega seotud funktsioone. Maavanema määrab ametisse Vabariigi valitsus. Praktikas on maavanemate ja omavalitsusjuhtide vahel kujunenud koostöösuhe, kus kooskõlastatakse regionaalseid ja kohalikke huve ning seistakse niisiis sageli ühiste eesmärkide eest. Sellest tuleneb ka maavanema rolli probleematisus. Ühelt poolt peavad maavanemad vastutama regionaalarengu eest, s.t esindama oma piirkonna huve keskvalitsuse juures, teiselt poolt aga esindama riiki ja täitma niisiis Lõuna-Euroopa omavalitsussüsteemidest tuntud prefekti ülesannetega sarnaseid funktsioone. Maavanemate selline „kahepalgelisus” tingib sageli nimetatud eesmärkide vahelisi vastuolusid, mida teravdavad veelgi legitimatsiooni probleemid. Lisaks puuduvad maavanematel sageli vahendid regionaalse arengu tagamiseks. Kirjeldatud kitsaskohad mõjutavad otseselt ka kohalikku omavalitsust, kes regionaalarengu eesmärkide täitmatajätmisel kannatab.

Inimesed puutuvad igapäevaelus rohkem kokku kohaliku omavalitsusega kui riigiga kitsamas mõttes ja kujundavad nende kontaktide põhjal suuresti ka oma hoiakud riigi suhtes. Kohalikus omavalitsuses otsustatavad küsimused ehk madal poliitika (*low politics*), nagu inglased tavatsevad öelda, võib elaniku seisukohast olla isegi tähtsam kui kõrge poliitika (*high politics*), s.t riikliku tasandi küsimused. See sõltub mõistagi ka sellest, kui suur otsustamisvabadus on kohalikule omavalitsusele ülesannete ja ressursside puhul jäetud.

Eesti elanik puutub kohaliku omavalitsusega kokku nii avalike teenuste üldisel kasutamisel kui ka isiklikes kontaktides omavalitsuse ametnikega. Munitsipaaltransport, kommunaalteenused, koolid, lasteaiad, raamatukogud, munitsipaalhaiglad, polikliinikud, kohalik infrastruktuur (linna- ja vallatänavad, kultuurimajad, spordiväljakud, ujulad) ja üha enam ka keskkonnapoliitika – kõik need kuuluvad kohaliku omavalitsuse väga mitmekesiste funktsioonide hulka. Siit selgub ka, miks on kohalik poliitika inimese igapäevase elu seisukohast nii oluline.



Praktikas ei pruugi kohaliku omavalitsuse kohalolek kodaniku jaoks olla nii äratuntav. Näiteks osutavad kommunaalteenuseid sageli munitsipaalteenused, mis on organisatsiooniliselt linna- või vallavalitsusest eraldatud. Mitmeid teenuseid (nt prügiveedu), pakuvad hoopiski erafirmad, kelle käest omavalitsus vastavat teenust ostab. Lisaks täidab kohalik omavalitsus paljusid nimetatud ülesandeid koostöös teiste valitsemistasanditega, s.t osa kulutusi kaetakse riigieelarvest. Üks niinimetatud jagatud ülesanne on haridus, mis on ka kohaliku omavalitsuse kõige olulisem kulukategooria.

Elanikule ei ole seejuures tähtis mitte see, kes neid teenuseid osutab, vaid et teenused oleksid hea kvaliteediga ning vastaksid võimalikult suure ulatuses tema eelistustele. Viimaseid saab ta väljendada eelkõige kohaliku omavalitsuse valimistel, kas siis ise kandideerides või hääletades. Teatud riigipoolsete raamtingimuste täitmisel on väga oluline, kes omavalitsuse volikogus on ja milliseid otsuseid seal tehakse. Elaniku võimalused mõjutada kohalikku elu sõltuvad sellestki, kui palju saab kohalik omavalitsus oma tulude suurust mõjutada.

Üle poole, 56% Eesti kohalike omavalitsuste tuludest tuleb üksikisiku tulumaksust, mis laekub omavalitsuse eelarvesse vastavalt selle territooriumil elavate inimeste makstud tulumaksust. Sellisel põhimõttel jaotatavaid tuluseid nimetatakse teoorias jagatud maksudeks. Suure osa omavalitsuste tuludest moodustavad ka riigi üldised ja sihtotstarbelised eraldised, vastavalt 10% ja 13%. Kohalikud maksud, mida kohalik omavalitsus saab kehtestada ja otsustada seaduses lubatud piirides ka maksumäära, hõlmavad tuludest ainult 5%. Üldiselt pole kohalikud maksud omavalitsusele arvestatav tuluallikas. Tihti on maksu administreerimise kulud suuremad kui maksudest saadud tulu. Mitmesugused maksed ja tasud hõlmavad omavalitsuse tuludest vaid 3% ja laenamine 9%.

Niisiis on kohalik omavalitsus Eestis suures sõltuvuses riigieelarvelistest eraldistest ja üksikisiku tulumaksust, mis jaotub omavalitsuste vahel väga ebaühtlaselt ja tekitab olulise ümberjagamise vajaduse. Seejuures on riigieelarveliste eraldiste süsteem väga killustunud ja muutub sageli, mis ei võimalda omavalitsustel oma tegevust pikaajaliselt planeerida. Tervikuna on kohaliku omavalitsuse piisava finantsautonoomia olemasolu Eestis vägagi küsitav.

## 1.3 ÜHISKONNA MAJANDAMINE

### Mida on vaja teada

*Majandussüsteemi põhitüübid ja koostisosad.*

*Ühiskonna majandusressursid. Riik ja majandus. Turumajanduse toimimine. Tööturg. Tööhõive. Tööpuudus.*

*Majandusarengu planeerimine liberaalses ühiskonnas – majanduspoliitika.*

*Majanduse regulatsioon seaduste, maksude ja rahapoliitika ning turumehhanismide abil.*

*Makromajanduse põhinäitajad.*

*Välismajanduspoliitika. IMF. Euroopa Liidu fiskaalpoliitika (eelarvepoliitika) ja ühisturg.*

Ühiskonnal on piiramatud soovid ja piiratud ressursid, seetõttu peab iga ühiskond vastama küsimustele „Mida (ja kui palju) toota?“, „Kuidas toota?“ ja „Kellele toota?“. Nimetatud küsimustega tegeleb majandusteadus.

Ressursid ehk tootmistegurid koosnevad: loodusvaradest (maa, maavarad, hapnik jne), reaalkapitali ressurrssidest (tehased, masinad, seadmed, inventar jne), inimkapitalist (töötav elanikkond mitmesuguste teadmiste, oskuste, kvalifikatsiooni ja juhtimisvilumustega), finantskapitalist (esindab teatud kogust füüsilist kapitali, nt firmakapitali, ja on vajalik selleks, et muretseda füüsilist kapitali), ettevõtlikkusest (sellised teadmised ja oskused, mis on vajalikud selleks, et mõista vajadust mingi uue toote valmistamise järele või osata toota paremat, täiuslikumat kaupa).

Ressursse võib tootmisprotsessis kaupade ja teenuste ehk hüviste valmistamiseks mitmeti kombineerida. Et ressursid on piiratud, on piiratud ka hüvised ise. Hüvis on piiratud, kui tema hulk, mida inimesed soovivad, on väiksem, kui see hulk, mis on vabalt saadaval. On mõned hüvised, mida võib pidada tasuta hüvisteks, sest nende vabalt kättesaadav hulk on suurem, kui see hulk, mida inimesed soovivad (nt õhk ja merevesi). Samas muutuvad ka nemad aja jooksul piiratud hüvisteks (nt puhas õhk ja puhas vesi). Tasuta hüviste alla kuuluvad need, mis pole majandustegevuse tulemused. Aga hüvised pole tasuta ka sel juhul, kui meie nende eest maksma ei pea, sest keegi kuskil katab need kulutused ikkagi (tasuta haridus, tasuta parkimine).

Viisi järgi, kuidas ühiskond eespool nimetatud küsimustele vastab, võib eristada tava-, käsu-, turu- ja segamajandussüsteemi. Vastavalt sellele, millist ühiskonnasfääri majandustegevus hõlmab, eristatakse avalikku ja eramajandust.

## Tavamajandus

Tavamajandussüsteeme leidub maakera kõige vaesemates ja tööstuslikult vähemarenenud piirkondades. Nendes süsteemides toodetakse selliseid kaupu ja teenuseid, mida on toodetud juba palju aastaid või isegi terveid põlvkondi vastavalt ammu väljakujunenud tavadele. Tüüpiliselt elavad nimetatud maade inimesed maapiirkondades ja tegelevad peamiselt põllumajanduse, kalanduse ja jahindusega. Tavamajandus on ajalooliselt kõige vanem majandussüsteem, mida viljeldakse paljudes piirkondades: Aafrikas, Aasias ja mõnel pool Lõuna-Ameerikas, aga ka Ida-Siberi mõnede põlisrahvaste seas.

Tavadele elamise viisidega ja väikese eesvõttega. Enamik kaubast toodetakse ja kaubatakse. Tavaliselt on sellel ühe rahvaühikuga

## Käsumajandus

Käsumajandus ehk plaanimajandus on süsteem, kus kõrgelseisvad majandusplaneerijad töötavad välja strateegia, mille järgi juhitakse kogu majandustegevust. Need planeerijad otsustavad, milliseid kaupu toota, kuidas neid toota ja kellele realiseerida. Kogu majanduslik võim on koondunud riigi kätte. Käsumajanduses pole üksikisikul peaaegu mingeid võimalusi aktiivselt majandustegevusse sekkuda. Kogu majandus on mitme aasta peale ette planeeritud, kusjuures plaanid on jäigad ega ole muudetavad. Ka reklaami käsitletakse võimuna. Võim pole siin vaid oma tahte pealesurumine, vaid ka info valdamine ja eelistuste mõjutamine/muutmine.

plaanid ei ole vahetus. majandust korraldatakse ürgi poole. Tavaliselt on siin diktatuur ja kehtestatakse diktaatoridele. Eritavaliselt nõudluse/pakkumise lahendamise ja tekitab vajadust tekkivate omandi ja rühmade vahel.

## Turumajandus

Turumajandus ehk vaba turu konkurents on süsteem, kus inimesed astuvad vabatahtlikult mitmesugustesse lepingulistesse suhetesse ja majandusprotsesse määrab turg, kusjuures peamine kriteerium on efektiivsus. Siin on kõigil võrdsed võimalused eneseteostamiseks. Neoklassikute väitel on see ainuke dimensioon, mis määrab kogu majandussfääri olemuse.

Inimesed vabalt teha kasulikke valikuid ja otsuseid.

Taotleb mõnede konkurentide, kinniseid turusid, turu kaupa, teenuseid vabalt eel.

elamiseks ja eneseteostamiseks

Reaktsioon suure riigijärgelisele ajale, mis ka majanduses keegi ei ole  
maad on turumajanduslikud, on ka üks kivi majanduslikult aktiivne.  
võib ja järe. töötavate väge maj. poliitika, riigile kuuluv ettevõtteid ja koguni  
majandusmuutid (nt transpord, vee- ja energia)

**Segamajandus** Eestis riigi omavalitsuses olevaid ettevõtteid vähe.

Segamajandus on majandussüsteem, kus kõrvuti turumajanduse elementidega toimib ka tugev valitsuse sektor ja kus riik sekkub rohkem või vähem majandusellu. Tänapäeva arenenud riikides ongi tegemist segamajandusega. Segamajanduses otsustab turg majanduse põhiküsimused ainult osaliselt. Alati on kaupu ja teenuseid, mille tootmise eest peab hoolitsema valitsus.

## RIIK JA MAJANDUS

Turumajandus toimib võimalikult suure kasumi saamise eesmärgil. Aeg-ajalt tekib olukordi, kus turumehhanismid ei suuda tagada majanduse tulemuslikku toimimist. Sellistel juhtudel peab riik majandusse sekkuma, näiteks:

- reguleerima kaupade hindu, kvaliteeti ja kvantiteeti;
- mõjutama subsideerimise ja maksudega majanduskäitumist;
- tegelema ise tootmisega;
- tegema rahalisi ülekandeid ja väljamakseid vastavalt sotsiaalsetele vajadustele.

Sotsiaalses kontekstis on majandusega lahutamatult seotud **ühishüved**. Need on kaubad, teenused, hüved, mida inimesed tarbivad kollektiivselt ilma turu vahendusega. Ühishüved on julgeolek, haridus, kultuur, tervishoid, normaalne elukeskkond. Ühishüved on ammendamatud, kuna keegi ei saa neid järgitult ära kasutada ega piirata teiste võimalusi nende tarbimisel, ning välistamatud, s.t loodud tarbimiseks kõigile ühiskonnaliikmetele.

Ühishüvedega haakub ka välismõjude probleem. Majanduses nimetatakse välismõjuks seda kasulikku või kahjulikku kõrvalefekti, mida majandustegevus kaasa toob. Tüüpiline negatiivne välismõju on suurenev keskkonna saaste. Positiivse välismõjuna võib nimetada inimeste tõusvat haridustaset, tervislikumat toitu jm.

Ühishüvede loomine nõuab suuri kulutusi, mis on jõukohased ainult kogu ühiskonnale tervikuna. Neid pakubki riik.

### Majandusarengu planeerimine liberaalses ühiskonnas – majanduspoliitika

Majanduse riiklikku pikaajalist planeerimist nimetatakse majanduspoliitikaks. Riigisisese arengus kuuluvad majanduspoliitika valdkonda järgmised küsimused:

- majanduse struktuuri valik ning vajaduse korral restruktureerimine;
- majandussfääri kindlustamine kvalifitseeritud tööjõuga;
- regioonide majandusarengu tasakaalustamine;
- õigusliku baasi loomine efektiivseks majandustegevuseks;
- stabiilse raha ja pangasüsteemi hoidmine;
- majanduslikult ja sotsiaalselt õigustatud maksusüsteemi loomine;
- kontroll majandustegevuse tulemuste üle;
- välismajandus (osalus rahvusvahelistes majandusorganisatsioonides, vabakaubandus- ja tollilepingute sõlmimine jm).

### Majanduse regulatsioon seaduste, maksu- ja rahapoliitika ning turumehhanismide abil

Ühiskonna majandamisel tuleb tasakaalustamata majandus muuta tasakaalustatuks, kus ühiskond suudab oma liikmete vajadusi rahuldada vastavalt olemasolevatele ressurssidele ja majanduslikus käibes kehtivale olukorrale.

## Valitsuse majanduslikud ülesanded:

- \* seadusandluse tagamine majandustegevuseks – riik kehtestab seadused ettevõtluse toimimiseks;
- \* tulude ümberjaotamine ühiskonnas – toetused ja abirahad;
- \* avalike hüvede pakkumine – riigikaitse, kultuur.

Valitsus viib riigi eesmärgi ellu maksu- ja rahanduspoliitika abil.

Maks on seadusega või seaduse alusel valla- või linnavolikogu määrusega riigi või kohaliku omavalitsuse avalik-õiguslike ülesannete täitmiseks või selleks vajaliku tulu saamiseks maksumaksjale pandud ühekordne või perioodiline rahaline kohustus.

Eesti maksusüsteem koosneb maksuseadusega sätestatud ja kehtestatud riiklikest maksudest ja seaduse alusel valla- või linnavolikogu poolt oma haldusterritooriumil kehtestatavatest kohalikest maksudest.

Riik kehtestab elanikkonnale otsesed ja kaudsed maksud. Riiklike maksude maksuhaldur on Maksu- ja Tolliamet.

Otsesed maksud on need, mida maksuamet otseselt maksumaksja käest sisse nõuab, st neid makstakse vahetult tuludelt (nt füüsilise isiku tulumaks, ettevõtte tulumaks, sotsiaalmaks). Kaudsed maksud, kus makstakse tarbimiselt, s.t kaupade ja teenuste hinnalisana on nt käibemaks, aktsiisid, tollimaks.

Otsene maks võib olla:

- progresseeruv ehk astmeline – keskmine maksumäär tõuseb koos sissetuleku suurenemisega;
- proportsionaalne – kõigile riigi kodanikele on tulumaks ühesugune. Eestis on tulumaks 21%;
- regressiivne – maksumäär langeb koos sissetuleku suurenemisega.

**Tulumaksu** maksab füüsiline isik oma maksustatavalt tulult. Maksustamisperiood on aasta. Eestis kehtib proportsionaalne tulumaksusüsteem, mis tähendab, et tulud maksustatakse ühesuguse maksumääraga. Ette on nähtud ka tulumaksuvaba miinimum nii kuus kui aastas. *Minimaalne tulu 2019. on aastaks 27 000 €, maksumäär 21%*

Äriühingud maksavad tulumaksu mitte kasumi teenimisel, vaid alles kasumi jaotamisel dividendidena või muus vormis. Kui kasumit ei jaotata, maksukohustust ei teki. Äriühingutel tuleb hakata tulumaksu maksma ka aktsia- või osakapitali vähendamisel ja aktsiate/osakute tagasiostmisel.

**Käibemaks** on tarbimismaks, mida riik võtab kõikidelt jaemüügi kaupadelt ja teenustelt. Ka väärtpaberi võõrandamist käsitletakse teenusena. *10%*

**Aktsiisimaks** on riigi tarbimismaks teatud kaupadele täiendavalt käibemaksule (tubakatooted, alkohol, mootorikütus, elekter, pakendid). Aktsiisimaksuna võetud raha läheb üldjuhul kultuuri arendamiseks.

**Tollimaks** on maks, mida tuleb maksta kaupade eest riigipiiridel. Euroopa Ühenduse leping keelab impordi- ja eksporditollimaksud ja kõik samaväärse toimega maksud liikmesriikide vahel ja näeb ette ühise tollitariifistiku vastuvõtmise suhtes kolmandate riikidega.

**Maamaks** on riiklik, omandil põhinev maks, mis laekub 100% ulatuses maa asukohajärgse kohaliku omavalitsuse eelarvesse. Maamaksumäär kehtestab kohaliku omavalitsuse üksuse volikogu.

**Raskeveokimaks** – makstakse Eesti liiklusregistrisse kantud veoste vedamiseks ettenähtud 12tonnise või suurema registrimassiga veoautosid või autoronge. Maksu maksab veoki omanik.



**Hasartmängumaks** on maks, millega maksustatakse mitmesuguste hasartmängude korraldamist. Maksu maksab hasartmängu korraldaja. Antud maks on tarbimismaksu eriliik.

Makse ei maksta ainult riigile, vaid ka kohalikele omavalitsustele.

**Kohalikud maksud** on: müügitaks, paadimaks, reklaamimaks, teede ja tänavate sulgemise maks, mootorsõidukimaks, loomapidamismaks, lõbustusmaks, parkimistasu.

Mitmed maksud on riigi eelarvest lahutatud ja antakse üle otseselt vastavale fondile. Sotsiaalkindlustusfondi laekub raha **sotsiaalmaksust**. Sotsiaalmaksu makstakse riiklikuks ravikindlustuseks ja pensionikindlustuseks (sealhulgas kohustusliku kogumispensioni süsteemi jaoks). Eestis maksab sotsiaalmaksu (33% palgafondist) tööandja. Erandiks on FIE, kes maksab oma sotsiaalmaksu ise. 20% läheb pensionide maksmiseks, 13% ravikindlustumaksuna haigekassale.

**Töötuskindlustusmaks** on sundkindlustusmaks, mille on riik kehtestanud töötuskindlustusseadusega. See on sundkindlustuse liik, mille eesmärgiks on hüvitiste maksmine töötajale ja teenistujale töötuks jäämise, töölepingu ja teenistussuhete kollektiivse ülesütlemise ning tööandja maksujõuetuse korral. Töötuskindlustusmaksed maksavad kindlustatu (töövõtja) ja tööandja vastavalt seadusega kehtestatud määrale.

Maksudest laekub **riigieelarve**.

Maksudest kõrvalehoidmiseks on varimajandus ja ümbrikupalgad.

Riigi eelarvesse laekunud raha jaotamist on võimalik mõjutada. Läbirääkimistel, kus ühel poolel on ametiühingud, kes esindavad töötajaid, ja teisel pool tööandjate ühendused, lepatakse kokku palga riiklik alammäär, otsustatakse elatusmiinimumi määr jm.

## **Makromajanduse ehk makroökonoomika põhinäitajad**

**Mikroökonoomika** uurib spetsiifiliste majandusüksuste (kodumajapidamine, firma, teatav turg või tootmisharu) majanduskäitumist mitmesuguste valikute tegemisel. Ta uurib neid tegureid, mis mõjutavad majanduslikke valikuid; seda, kuidas nende tegurite muutused mõjutavad konkreetseid valikuid ja kuidas turg koordineerib erinevate otsustajate valikuid. Põhirõhk on mikroökonoomikas hüvise hinna uurimisel, tema kujunemisel ja tema mõju väljaselgitamisel tootmismahule mingi hüvise turul. Ta on seotud selliste nähtuste uurimisega nagu nappus, valik, alternatiivkulu, piirkulu jne.

**Makroökonoomika** on majandussüsteemi kui terviku teoreetiline käsitus ning tema uurimisobjektiks on kogu rahvamajandus. Makroökonoomika analüüsib rahvamajanduses toimuvaid majanduslikke protsesse ja püüab leida vastust küsimusele, kuidas parimal viisil saavutada majanduse nelja põhilist eesmärki: majanduskasvu, stabiilset hinnataset, tööhõivet ja välismajanduse tasakaalustatust.

Makroökonoomika tähtsaim näitaja on rahvamajanduse kogutoodang.

**Rahvamajanduse kogutoodang (RKT)** on majanduses teatud ajaperioodil toodetud lõpphüviste summa, millele on juurde arvatud ekspordi ja impordi saldo.

Kõrvuti rahvamajanduse kogutoodanguga on majanduse seisundi näitajaks sisemajanduse kogutoodang. **Sisemajanduse kogutoodang (SKT)** on rahvamajanduse kogutoodang, mis hõlmab ainult riigi enda territooriumil aasta jooksul toodetud lõpphüviseid. Niisiis on SKT kogutulu, mis teenitud riigis. See sisaldab välismaalaste tulu, mis on teenitud Eestis, kuid ei sisalda meie riigi kodanike teenitud tulu välismaal.

Sisemajanduse kogutoodangut võib arvutada nii sissetuleku meetodil kui ka tarbimise meetodil.

**Eratarbimiskulutused** on majapidamiste tehtavad kulutused kaupade ja teenuste ostmiseks.



**Erainvesteeringud** on kulutused, mida tehakse tootmishoonete ehitamiseks, seadmete ostmiseks ja elamuehituseks ning amortisatsiooniks.

**Avaliku sektori kulutused** on üks osa valitsuse kulutustest kaupade ja teenuste ostmiseks.

**Netoeksport** on ekspordi ja impordi vahe.

**Rahvatulu** defineeritakse kui töö ja omandi arvelt saadud kogutulu, mis on saadud kaupade tootmisest ja teenuste osutamisest. Rahvatulu arvutamiseks tuleb puhasproduktist (sisemajanduse kogutoodang lahutada põhivara kulum) maha arvata kaudsed maksud. Ühtlasi lisatakse avaliku sektori ettevõtetele tagasisaadavate summade ja valitsuse subsidiumide positiivne vahe.

**Isiklik tulu** on see tulu, mida inimesed tegelikult saavad. Isiklik tulu erineb rahvatulust kahe tunnuse poolest:

- osa raha, mis on välja teenitud, välja ei maksta;
- inimesed saavad tulu teistest allikatest peale töötasu.

**Kasutatav tulu** on see tulu, mis jääb inimestele pärast maksude maksmist.

Vaesuse ja sissetulekute võrdlemiseks riigiti kasutatakse **suhtelise vaesuse mõistet**. **Suhteline vaesus** on kaudselt ühiskonna ebavõrdsuse ning sotsiaalpoliitika toimivuse mõõdupuu. Suhteliselt vaesteks loetakse inimesi, kelle sissetulek jääb alla suhtelise vaesuse piiri. Rahvusvaheliselt on selleks piiriks 60% riigi keskmise elaniku netosissetulekust. Hetkel elab ligi 20% Eesti elanikkonnast aastast aastasse suhtelises vaesuses. Rikkaim viiendik teenib aastaga viis korda suurema sissetuleku kui vaeseim viiendik. Euroopas on Eesti selle sissetulekujaotusega ebavõrdseimate riikide esikümnes.

## Välismajanduspoliitika

Et üheski riigis ei ole piisavalt sisemisi ressursse, et rahuldada elanikkonda vastavalt nende vajadustele, astuvad riik või ettevõtted majandussuhetesse teiste riikidega ja nii kujuneb välja välismajandus. Seda reguleeritakse rahvusvaheliste lepingutega. Enamik riike on avatud majandusega, s.t suheldakse aktiivselt teiste riikidega. Kuid on ka suletud majandusega riike, kes püüavad hakkama saada ainult riigisiseste ressurssidega, näiteks Albaania.

1955. aastast tegutseb Maailma Kaubandusorganisatsioon (**WTO**). Sellesse organisatsiooni kuuluvad riigid kauplevad omavahel soodustingimustel – alandavad omavahelises kauplemisses tolle. 1945. aastast tegutseb Rahvusvaheline Valuutafond (**IMF**). Pärast II maailmasõda asutati Maailmapank (**BRD**), mille ülesanne on liikmesmaadele majanduse arendamiseks teostada mitmeid investimisprogramme ja anda riikidele laenu. Et maailma majandus- ja rahandusorganisatsioonid saaksid korralikult tegutseda, on vaja, et finantstutrud püsiks stabiilsena.

Kaubanduses on kasutusel mitmesuguseid mõisteid, mis reguleerivad kaubandust: kvoot – kauba koguse sisse- või väljaveo reguleerimiseks; litsents – näitab nii kauba kogust kui ka ettevõtet, mis saab teatud perioodiks kauba eksportimise ja importimise õiguse. Eksportitõkked on selleks, et keelata või limiteerida mingi kauba väljavedu. Seda kasutatakse rahvuslike väärtuste kaitseks (kunstiväärtused). Kaubandusembargo tähendab kauplemise keeldu nende riikidega, kes ei pea kinni üldtunnustatud kauplemisreeglitest või kus rikutakse inimõigusi või kus peetakse sõda.

On ka vahendeid, mis ergutavad väliskaubandust:

subsiidiumid ehk lisatasud – valitsus annab ettevõttele lisatasu teatud kauba eksportimise eest, sest tahetakse soodustada teatud kauba väljavedu.

Dumping – kauba müümine välisriigis odavamalt hinnaga, kui sama kaupa müüakse

siseturul. Selle eesmärk on välisturu juhtiva positsiooni saavutamine mingi kauba müümisel ja väliskonkurentide kõrvaldamine.

Tolliliit – selle moodustab grupp riike selleks, et kaubelda omavahel tollivabalt; kui tolliliitu kuuluvatel riikidel tekib vajadus kaubelda kolmandate riikidega, kehtestavad liitu kuuluvad riigid kolmandate riikide suhtes ühtsed tollimäärad. Tollivabas kaubanduses on oluline roll vabakaubanduspiirkondadel, mis asuvad üle maailma erinevates paikades ja kus toimib tollivaba kaubandus. Niisugust kaubandust, kus tollimaksud on kaotatud, nimetatakse vabakaubanduseks. Majandusteadlastel pole ühtset seisukohta selle kohta, kas tollivaba kaubandus on riikidele kasuks või kahjuks, ning sellepärast on enamikul riikidel tollipiirid.

Eesti impordib metalli, metallitooteid, puitu, puidutooteid, transpordivahendeid, teravilja ja muid põllumajandustooteid.

Eesti ekspordib Eestis toodetud metallikaupu, puitu, mööblit, toiduaineid (piimasaadusi), keemiakaupu jm.

## Euroopa Liidu fiskaalpoliitika ja ühisturg

Fiskaalpoliitikaks nimetatakse valitsuse tegevust majandusliku aktiivsuse mõjutamisel maksude ja eelarvekulutuste kaudu.

### Euroopa Liidu printsiibid

Eelarvepoliitika on liikmesriigi pärusmaa.

Maksupoliitika on valdavalt liikmesriigi siseasi, kuid Euroopa Liit sekkub kaupade, teenuste ja kapitali vaba liikumise tagamiseks (käibemaks ja aktsiisid).

Piirangud liikmesriikidele:

- Stabiilsuse ja Kasvu Pakti piirangud
  - eelarvedefitsiit ei tohi ületada 3% SKT-st;
  - võlakoormus ei tohi ületada 60% SKT-st;
- Ühtsed tollid kolmandate riikide suhtes;
- Struktuuriabi madalama arengutasemega liikmesriigi jätkusuutliku sotsiaalmajandusliku arengu tagamiseks;
- Solidaarsuskohustus arenguabi andmiseks kolmandatele riikidele.

**Ühisturg** – ühisturu eesmärk on tagada, et ühenduse raames liiguksid vabalt kaubad, teenused, tööjõud ning kapital.

**Kaubad** – ühes Euroopa Liidu liikmesriigis vabalt ringlev kaup peab saama vabalt liikuda mis tahes teises liikmesriigis, kuid see kaup peab vastama teatud tehnilistele tingimustele. Põhitingimus on see, et kaup ei tohi kahjustada inimese tervist ja keskkonda.

**Teenused** – tasu eest osutatud teenused, mille hulka kuuluvad tööstuslik, kaubanduslik, käsitöönduslik ja vabakutseline tegevus. Teenuste vaba liikumine seisneb põhimõttes, et teenuste osutajal on õigus osutada ajutiselt oma teenust teises liikmesriigis samadel tingimustel kui selle riigi enda kodanikel.

**Tööjõud** – tööjõu vaba liikumine tähendab, et igal Euroopa Liidu kodanikul on õigus otsida tööd teises liikmesriigis samadel tingimustel kui selle liikmesriigi kodanikel.

**Kapital** – kapitali vaba liikumise üldpõhimõtte järgi keelatakse kõik kapitali vaba liikumise piirangud ning maksepiirangud liikmesriikide vahel ning liikmesriikide ja kolmandate riikide vahel.

## 1.4 INDIVIID ÜHISKONNAS

### Mida on vaja teada

*Ühiskonna sotsiaalne kihistumine. Indiviidi staatust kujundavad tegurid. Sotsiaalne mobiilsus. Võrdse kohtlemise põhimõte.*

*Majanduslik aktiivsus ja heaolu. Üksikisik turumajanduskeskkonnas. Tarbijakaitse. Ühishüved.*

*Sotsiaalne turvalisus: sotsiaalkindlustus ja sotsiaalabi. Euroopalikud põhimõtted sotsiaalkaitse alal. Sotsiaalsed rollid.*

*Indiviid ja riik. Eesti Vabariigi olulisemad õigusaktid.*

*Inimõigused. ÜRO Inimõiguste Ülddeklaratsioon. Lastekaitse seadus.*

*Kodakondsus, selle taotlemine. Kodakondsusest loobumine või selle äravõtmine.*

*Kodanikuõigused ja -kohustused. Riigi- ja kodanikukaitse.*

### Sotsiaalne staatus ja sotsiaalne mobiilsus

**Sotsiaalne staatus** – ühiskondlik positsioon, millel on nii materiaalseid kui ka kultuurilisi tunnuseid. Kihistumisele on omane staatuslik hierarhia, s.t rahvastik järjestub hierarhiliselt ressursside jagunemise alusel (kõrgematesse kihtidesse kuuluvatel inimestel on rohkem ressursse – võim, vara, teadmised, tutvused, oskused – kui madalamatesse kihtidesse kuulujatel, kes võivad ühiskonnas olla tõrjutud).

**Sotsiaalne mobiilsus** – inimeste ja rühmituste liikumine sotsiaalse kihistuse süsteemis. Liikumine võib olla horisontaalne (maalt linna või ühest majandusharust teise) või vertikaalne (lihttöolisest spetsialistiks, ametnikust töötuks, keskklassist kõrgklassi). Sotsiaalse mobiilsuse suurusastet vaadeldakse tihti kui ühiskonna avatuse ja arenguvõime näitajat.

### Majanduslik aktiivsus ja heaolu

**Aktiivne rahvastik** – tööjõud ehk osa tööealisest rahvastikust, kes osaleb tööturul.

**Mitteaktiivne rahvastik** – osa tööealisest rahvastikust, kes ei osale tööturul.

**Töötu** – inimene, kes soovib tööd teha ja on võimeline tööd tegema, kuid kes ei leia tööd.

**Tööealine rahvastik** (töövõimeline elanikkond) – 15–74aastane elanikkond.

**Tööjõu nõudlus** – näitab, kui paljud ettevõtted soovivad töötajaid mingi teatud palgaga tööle võtta.

**Tööjõu pakkumine** – näitab, kui palju on neid inimesi, kes tahavad töötada mingi kindla palga eest.

**Tööjõu puudus** (tööjõu alapakkumine) – tööturu situatsioon, kus tööjõu nõudlus on suurem kui tööjõu pakkumine.

**Tööpuudus** – tööturu situatsioon, kus tööjõu pakkumine on suurem kui tööjõu nõudlus ja osa inimesi jääb selle tõttu tööta.

**Töötaja** (hõivatu) – inimene, kes teeb tööd ja saab selle eest tasu.

Heaolu on ühiskonnale kättesaadavaks tehtud kaupade hulga maht.

Majanduslik seisund on peamisi indiviidi heaoluressursside taset mõjutavaid tegureid.

Majanduslik seisund mõjutab indiviidi sissetulekut, leibkonna tarbimisvõimalusi, indiviidi tervise seisundi hinnangu ja ravikindlustuse olemasoluga seotud ressursse.

## Ühishüved

**Ühishüvedeks** nimetatakse kaupu ja teenuseid, mida tarbitakse kollektiivselt ilma turu vahendusest. Ühishüved erinevad kõikidest teistest kaupadest, sest nad on ammendamatud – ükski tarbija ei kasuta hüvet ära täielikult ja ei piira ka kellegi teise tarbimisvõimalusi (majakas merel, ühistransport, pargid jne).

## Sotsiaalne turvalisus – sotsiaalkindlustus ja sotsiaalabi

**Sotsiaalkindlustuse** ülesanne on tagada aineeline toimetulek neile inimestele, kes vanaduse, tööõnnetuse, kutsehaiguse, invaliidsuse, emaduse, tööpuuduse vms tõttu on sissetuleku kaotanud.

Sotsiaalkindlustus jaguneb:

- **Riiklik pension (pensioni esimene samm)** – s.o solidaarsuspõhimõttele tuginev igakuine rahaline sotsiaalkindlustushüvitis vanaduse, töövõimetuse või toitja kaotuse korral, mida makstakse riigieelarves riikliku pensionikindlustuse kuludeks määratud vahenditest (liigid: vanadus-, töövõimetus-, toitjakaotus- ja rahvapension).
- **Kohustuslik kogumispension (pensioni teine samm)** – rakendus 2002. aastal ja on kohustuslik 18aastaseks saamisele järgneva aasta 1. jaanuarist.
- **Vabatahtlik pensionikindlustus (pensioni kolmas samm)** – vabatahtlik leping.

**Sotsiaalabi** ehk hoolekande korraldajad on Eestis sotsiaalminister, maavanemad ja kohalik omavalitsus. Kohalikud omavalitsused määravad sotsiaaltoetusi (valla- ja linnavalitsused maksavad riigieelarvest neile eraldatud rahast toimetulekutoetust neile, kelle kuusisestulek pärast eluruumi alaliste kulude mahaarvamist on alla kehtestatud toimetulekupiiri), peavad sotsiaalregistrit, korraldavad eestkostet, korraldavad hooldust ja abiandmist toimetulekuks abi vajavatele inimestele (lapsed, vanurid, kinnipidamiskohtadest vabanenud jne) ja tegelevad nõustamisega.

**Euroopalikud põhimõtted sotsiaalkaitse alal** on töötingimuste puhul järgmised:

- töötajate diskrimineerimise vältimine;
- sundtöö keelustamine;
- ametiühingute õiguste tagamine;
- õigus ühiskokkulepetele;
- õigus headele töötingimustele ja õiglasele tasule, kaasa arvatud naiste ja meeste õigus saada võrdse töö eest võrdset tasu;
- puuetega inimeste integreerimine töökeskkonda;
- õigus kutsenõustamisele ja -abile;
- alla 15aastaste isikute töölevõtu keelustamine ja 15–18aastaste isikute kaitse;
- emaduse kaitse;
- võõrtööliste võrdne kohtlemine.

**Sotsiaalne sidusus** tähendab õigust tervise kaitsele, sotsiaalkindlustusele, õigust saada sotsiaal- ja arstiabi ning õigust kasutada sotsiaalhoolekande teenuseid. Samuti mõeldakse selle all laste ja noorukite õigust saada kaitset füüsilise ja moraalse ohu eest; pere-

kondade ja perekonnaliikmete õigust saada õiguslikku, sotsiaalset ja majanduslikku kaitset; võõrtööliste ja nende perekondade õigust saada kaitset ja abi ning vanurite õigust sotsiaalsele kaitsele.

## Sotsiaalsed rollid

Ühiskond on inimtegevuse tulemus. Kuid inimesed erinevad üksteisest väga paljude omaduste ja tunnuste poolest. Rahvastiku jaotus teatud tunnuste alusel moodustab sotsiaalse struktuuri, rahvastiku kihilisust peegeldab sotsiaalne hierarhia.

Igal inimesel on ühiskonnas oma sotsiaalne ehk ühiskondlik roll. Samas võib inimene olla mitmete rollide kandja. Ühiskonna liige võib olla kodanik või mittekodanik, millest tulenevad tema väga paljud õigused, vabadused, kohustused, aga ka võimalused. Ühiskonna liige võib olla maa- või linnainimene, haritlane või tööline, perekonnaliige või vallaline, tööandja või töövõtja vms, milleks olemine või mitteolemine paneb talle ühiskonna ootused ning mida ta ise peab ka arvestama enese ühiskonnas kehtestamisel.

## Igaühe õigused kui inimõiguste põhiõigused

**Inimõigused on inimsuse väärtuste ning normide põhjal välja töötatud kokkulepped, mis sätestavad, kuidas inimesed ja valitsused peaksid neid väärtusi ja norme arvestavalt käituma.**

10.12.1948 võttis ÜRO Peaassamblee vastu **inimõiguste ülddeklaratsiooni**. Inimõiguste ülddeklaratsiooni põhimõtete järgi on inimesel teatud õigused lihtsalt seetõttu, et ta on inimene. Õigus elule, vabadusele, väärikusele, isikupuutumatusse, perele jne on inimestel üldomased ning keegi ei tohi neid meelevaldselt ära võtta või piirata. Piiranguid võib seada vaid mingitel olulistel põhjustel, kui selles lepitakse kokku rahvusvahelisi norme ja standardeid arvestades.

Euroopas lõi inimõiguste kaitse süsteem Euroopa Nõukogu, iga selle liikmesriik peab järgima kokkulepitud printsiipe. 4.11.1950 kirjutati alla **Euroopa inimõiguste konventsioonile**, mille alusel võib iga isik või isikute rühm pöörduda inimõiguste rikkumise korral sellekohase kaebusega Euroopa Inimõiguste Kohtu poole. Inimõiguste eesmärk on vältida diskrimineerimist, s.t inimeste vahel mingil põhjusel vahe tegemist, näiteks selle järgi, et nad kuuluvad teatud rahvusesse või rassi, tunnustavad teatud usku või pooldavad teatud ideid. Inimõigused kehtivad nii üksikisikutele kui ka inimrühmadele. Inimrühmadeks on näiteks perekond, välismaalased, vähemused, valitsusvälised organisatsioonid ehk vabaühendused jt. Inimõiguste subjektiks võib olla ka rahvas või kogu inimkond.

**Inimõigusi rühmitatakse järgmiselt:**

- põhiõigused ehk universaalsed (üldised) õigused;
- poliitilised õigused;
- sotsiaalsed ja majanduslikud õigused;
- kultuurilised õigused.

**Põhiõigused** on niisugused õigused, mis on igal inimesel ilma mingisuguste lisatingimusteta. Põhiõiguste hulka kuuluvad õigus elule; õigus vabadusele, võrdsusele, isikupuutumatusse; õigus korrakohasele õigusemõistmisele; õigus kaitsele julma ja alandava kohtlemise eest; õigus perekonnale ja eraelule.

**Poliitilised õigused** on seotud demokraatliku valitsemiskorraga. Peamised poliitilised õigused on õigus rahvusele ja kodakondsusele; usu- ja mõttevabadus; sõnavabadus; liikumisvabadus; koosolekute- ja ühingutevabadus; hääleõigus. Poliitilised õigused on seotud



osalemisega poliitikas ja kehtivad enamjaolt nende inimeste suhtes, kes on vastava riigi kodanikud.

**Sotsiaalsed ja majanduslikud õigused** eeldavad, et riigis on arenenud majandus, piisavalt töökohti ning tugev sotsiaalpoliitika. Peamised sotsiaal-majanduslikud õigused on õigus tööle ja puhkusele; õigus kvaliteetsele toidule ja joogiveele; õigus inimväärsele elatus-tasemele; õigus sotsiaalsele kindlustatusele; õigus tervisekaitsesele ja arstiabile.

**Kultuurilised õigused** on õigus haridusele ja kultuurile; õigus rahvuskultuuri ja -kee-  
le säilitamisele; õigus teabele.

Peamine vastutus inimõiguste tagamisel lasub riigi valitsusel, kuid palju oleneb ka iga inimese kodanikuaktiivsusest.

## **Isikute põhiõigused, -vabadused ja -kohustused Eesti Vabariigi põhiseaduses**

**Isikute põhiõigused, -vabadused ja -kohustused Eesti Vabariigi põhiseaduses on järgmised:**

- õigus riigi ja seaduse kaitsesele;
- õigus pöörduda oma õiguste ja vabaduste rikkumise korral kohtusse;
- õigus elule;
- õigus vabale eneseteostusele;
- õigus vabadusele ja isikupuutumatusesele;
- õigus moraalse ja materiaalse kahju hüvitamisele;
- õigus perekonna ja eraelu puutumatusesele;
- õigus tervisekaitsesele;
- õigus enda omandit vabalt vallata, kasutada, käsutada;
- õigus lahkuda Eestist;
- õigus haridusele;
- õigus südametunnistuse-, usu- ja mõttevabadusele;
- õigus jääda truuks oma arvamustele ja veendumustele;
- õigus sõnumite saladusele;
- õigus saada üldiseks kasutamiseks levitatavat informatsiooni;
- õigus vabalt levitada ideid, arvamusi ja veendumusi;
- õigus pöörduda märgukirjade ja avaldustega riigiasutuste, kohalike omavalit-suste ja nende ametiisikute poole;
- õigus ilma eelneva loata rahumeelselt koguneda ja koosolekuid pidada;
- õigus koonduda mittetulundusühingutesse ja -liitudesse;
- õigus säilitada oma rahvuskuuluvus.

Kuigi inimõigused on üldkehtivad ja peaksid olema igal pool ja alati järgitud, on täna-päeva riikidel oma kindlad üldtunnustatud legitiimsed funktsioonid, millede täitmine võib põhjustada õiguspärast taganemist inimõiguste ja -vabaduste tagamisest.

Rahvusvahelise kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti järgi võib inimõigusi piirata teatud tingimustel. Näiteks võib kuulutada kohtuistungi kinniseks, piirata liikumisvabadust, elukoha vahetust, riigist lahkumise ja riiki sissesõidu vabadust.

Majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste elluviimine sõltub aga iga maa aren-gutasemest.

Kuna kodanikuõigused ei tulene mitte lihtsalt inimeseks, vaid ka kodanikuks olemisest, ei ole igal konkreetset inimesel ühes konkreetset riigis mitte alati kodanikuõigusi. Küll on kõigil sünnipärane õigus kodakondsusele, kuid seda õigust saab rakendada vaid juhul, kui on täidetud seadusega sätestatud tingimused.

#### **Mitte mingil juhul ei tohi taganeda järgmistest inimõigustest:**

- õigus elule – s.t kedagi ei tohi meelevaldselt tappa;
- õigus mitte olla piinatud, julmalt ning inimväärikust alandavalt koheldud ja karistatud – s.t inimesega tuleb käituda seaduste kohaselt ja inimväärikust austavalt;
- õigus mitte olla orjastatud – s.t igaühel on õigus vabaks eneseteostuseks;
- kriminaalseadustele ei tohi rakendada tagasiulatuvat jõudu;
- mõtte-, südametunnistus- ja usuvabadus – s.t inimene võib uskuda, olla ateist või ükskõikne usu suhtes, veendumuste tõttu ei tohi kedagi karistada;
- õigus mitte olla vangistatud lepinguliste kohustuste täitmata jätmise eest;
- õigus mitte olla diskrimineeritud, rassi, nahavärvuse, soo, keele, usutunnistuse või sotsiaalse päritolu põhjal.

Inimõiguste eripära on selles, et need määratlevad riigi kohustusi inimeste suhtes. Kui aga üks isik rikub teise isiku õigusi ning see on ühtlasi ka inimõiguste rikkumine, siis vaadeldakse toimunut kriminaal-, perekonna- või mõne muu konkreetse õigusvaldkonna juhtumina. Igal riigis viibival isikul on kohustus järgida selle riigi õigusnorme.

#### **Igaühe kohustused**

- Seaduskuulekas käitumine – kõik peavad seadusi järgima ja oma tegevustes seadusest lähtuma.
- Elu- ja looduskeskkonna hoidmine ning sellele tehtud kahju hüvitamine – keskkonda ja loodust tuleb hoida, kuid kui siiski sellele kahju tekitatakse, tuleb see kahju hüvitada.

### **Inimese õigused riigi suhtes**

Inimõigused moodustavad õiguse erilise kategooria. Nende puhul on tegu inimese õigustega, millest kinnipidamiseks vajalikud tingimused peavad looma valitsus ja riik. Niisiis määratlevad inimõigused riigi kohustusi inimese suhtes ja inimesel on õigus nõuda nende austamist. Teiste õigusliikide puhul kehtib vastupidine olukord – valitsus nõuab ja kodanikud alluvad.

Inimõigused on kujunenud rahvusvaheliselt. Inimõigused pole üksnes deklareeritud väärtused, vaid õiguslikud normid, mille järgimist kontrollivad rahvusvahelised institutsioonid. Näiteks on Euroopa inimõiguste konventsioon ja Euroopa sotsiaalharta kohustuslik kõikidele riikidele, kus parlament on need dokumendid ratifitseerinud ehk kinnitanud. Võetud kohustuste täitmisest annavad riigid Euroopa Nõukogule regulaarselt aru, ka arutatakse inimõiguste olukorda liikmesriikides Euroopa Nõukogu istungitel. Eesti on ratifitseerinud Euroopa inimõiguste konventsiooni, sotsiaalharta ja lapse õiguste konventsiooni. Niisiis on Eesti Vabariigil kohustus neid õigusakte järgida.

Igal inimesel on õigus pöörduda kohtusse tema õiguste ja vabaduste rikkumise korral. Kui inimene oma inimõigustest tulenevat õigust või vabadust oma riigis siiski mingil põhjusel kasutada ei saa ja riigi kohtuastmed pole abi olnud, on siiski veel võimalik edasi tegutseda.

Euroopa Nõukogu juurde on loodud Euroopa Inimõiguste Kohus. Euroopa inimõiguste

konventsiooni alusel võib iga isik või isikute rühm pöörduda inimõiguste rikkumise puhul sellekohase kaebusega Euroopa Inimõiguste Kohtu poole.

Kontroll riigivõimu kasutamise üle on demokraatia hoidmisel väga oluline. Võimu on vaja kontrollida selleks, et vältida riigivõimu kuritarvitamist. Põhiseaduse ja seaduste järgimist riigis kontrollib **õiguskantsler**. Õiguskantsler on tegevuses sõltumatu ametiisik, kes valvab selle järele, et õigusaktid vastaksid põhiseadusele ja teistele seadustele. Üks tema ülesanne ongi analüüsida riigiasutuste välja antud õigusakte ja esitada kord aastas sellekohane ülevaade Riigikogule. Ühtlasi teeb ta ettepanekuid parandada põhiseadusega vastuolus olevaid õigusakte. Igal inimesel, kes arvab, et tema inimõigusi Eesti riigis on rikutud, on õigus sellekohase avaldusega pöörduda õiguskantsleri poole. Õiguskantsler tegutseb Eestis ka kui inimõiguste üle valvaja (ombudsman).

Õiguskantsler pole seotud Justiitsministeeriumiga, vaid juhib iseseisvat ametkonda – õiguskantsleri kantseleid. Õiguskantsleri nimetab seitsmeks aastaks ametisse Riigikogu, tagandada saab teda ainult kohtuotsusega.

## **Igaühe õiguste piiramise seaduslikkusest**

Demokraatlikus ühiskonnas aitavad seadused ühest küljest kaitsta igaühe õigusi ja vabadusi, teisest küljest hõlbustavad indiviidi rahumeelset elu teiste inimeste hulgas. Seadused reguleerivad meie käitumist: nad aitavad inimestel omavahel suhelda ja lahendada nende võimalikke erimeelsusi ning reguleerivad ühtlasi kodanike ja riigi vahelisi suhteid ning aitavad korraldada kooselu ühiskonnas.

Mõnikord väidetakse, et seadused piiravad vabadust. Seadused panevad tööpoolest meie soovidele ning käitumisele piire, kuid see on vältimatu ühiskonnas, kus elavad koos miljonid inimesed. Seadused sunnivad meid tsiviliseeritud moel arvestama kaaskodanike vabaduste, õiguste ning huvidega. Ühtlasi kaitsevad õiguslikud piirangud meie enese vabadust ja vara.

### **Tingimused/olukorrad, millal võib igaühe õigusi piirata:**

- riikliku julgeoleku tagamine;
- teiste inimeste õiguste tagamine;
- alaealiste ja vaimuhaigete üle järelvalve teostamine;
- avaliku korra tagamine;
- kõlbluse tagamine;
- kriminaalmenetluse tagamine;
- liiklusohutuse tagamine;
- looduskeskkonna kaitse;
- osavõtjate ohutuse tagamine;
- nakkushaiguste leviku tõkestamine.

Erakorralise olukorra võib välja kuulutada vaid põhiseaduslik organ. Erakorralist olukorda peab iseloomustama neli põhitunnust (peab territoriaalselt hõlmama kogu riiki; oht peab olema nii suur, et seda ei saa kõrvaldada tavapäraste vahenditega; kriis peab olema ajutise iseloomuga; erakorraline olukord peab olema välja kuulutatud ametlikult ning ajaliselt piiritletud).

Iga inimene vastutab oma õiguste kasutamise eest, s.t õiguste kasutamine ei tohi rii-vata teiste inimeste õigusi. Igal inimesel lasub isiklik vastutus oma tegude eest. Kõik inimesed peavad olema eelkõige seaduskuulekad. Igapäeva elus tuleb aga juhinduda kõikidest

normidest – peale seaduste ka tavadest ja moraalinormidest. Kuigi seadusi ja määrusi on palju ning neid kõiki tunnevad vaid juristid, ei vabasta seaduse mittetundmine siiski kedagi karistusest.

Eestis avaldatakse kõik seadused, valitsuse määrused ja otsused Riigi Teatajas. Riigi Teataja leidub igas raamatukogus ning see on kättesaadav internetiaadressil: [www.riigiteataja.ee](http://www.riigiteataja.ee). Olulisemad seadused antakse välja eraldi brošüüridena ning neid on võimalik osta raamatupoest või laenutada raamatukogust. Eesti riigil on elektrooniline andmebaas, mis on kättesaadav e-riigi avalehel.

## Kodaniku mõiste, kodakondsus

### Kodanik on kodakondsusega isik.

Kodakondsuseks nimetatakse inimese ja riigi vahelist õiguslik-poliitilist sidet, millega määratakse ära mõlema poole õigused ja kohustused teineteise suhtes. Kodaniku õigused tulenevad küll inimeseks olemisest, kuid nad on riigiti erinevad ja nende omandamiseks peab inimene olema riigi kodanik.

Eesti kodakondsuse saamise üldsätted kehtestab põhiseadus ja täpsustab kodakondsusseadus.

Eesti kodakondsuse saab inimene kas sünniga, naturalisatsiooni korras, teenete eest või kodakondsuse taastamisega.

Õigus Eesti kodakondsusele sünnilt on igal lapsel, kelle vanematest vähemalt üks on eesti kodanik (mitte eestlane).

Kodakondsuse taastamise taotluse saab esitada inimene, kes elab püsivalt Eestis ja tõendab, et ta vabastatakse senisest kodakondsusest või tal puudub kodakondsus. Niisiis ei saa kelleltki võtta sünniga omandatud kodakondsust. Kodakondsuse ära võtmine on keelatud ka isikliku veendumuse tõttu. Nii ei ole lubatud inimeselt võtta kodakondsust poliitilistel põhjustel.

Kodakondsuse seadus ei luba inimesel omada korraga mitut kodakondsust. Kui inimene on aga mitu kodakondsust omandanud sünniga, ei ole sünniga omandatud Eesti kodakondsuse äravõtmine lubatud.

Naturalisatsiooni tingimused kehtestab iga riik oma seadustega, seetõttu võivad need olla erinevad. Samas leidub esitatavates nõuetes ka sarnasusi. Nii näiteks tuleb osata selle riigi keelt, tunda tema ajalugu ja kultuuri, elada seal alaliselt teatud hulk aastaid, anda kirjalik tunnistus riigitruuduse kohta. Kõik need tingimused kehtestatakse selleks, et uued kodanikud suudaksid aktiivselt lülituda riigi ellu. Mõistmata kohalikku keelt, seadusi ja kombeid, on inimesel keeruline ühiskonda sulanduda. Väikeriigid, kes muretsuvad oma põlisrahva püsijäämise pärast kehtestavad mõnikord iga-aastase naturalisatsioonikvoodi või ei võta kodakondsustaoitlusi üldse vastu.

Naturalisatsiooni korras saab mõnes riigis kodakondsust omandada ka kodanikuga abiellumise teel (Eesti kodakondsusseadus seda ette ei näe).

Kodakondsust võib saada ka riigile osutatud eriliste teenete eest. Kodakondsuseksamine tegemist sellel juhul ei nõuta.

**Kõik kodanikud on võrdsed olenemata kodakondsuse omandamise viisist. Ühtki kodanikku ei tohi eelistada ega diskrimineerida rahvuse, usutunnistuse, veendumuste, sotsiaalse või varandusliku positsiooni tõttu.**

Kodanikustaatus on vabatahtlik, seega on igaühel õigus loobuda senisest kodakondsusest ja taotleda mõne teise riigi oma. Osa riike lubab ka topelt- ehk kahekordset kodakondsust, mis tähendab, et uue kodakondsuse saamisel pole kohustuslik eelmisest loobuda (Eesti seadused topeltkodakondsust ei tunnista).

Tavaliselt kuulub suurem osa riigi elanikke ka selle riigi kodakondsusesse. Siiski elab enamikus riikides kodanike kõrval ka mittekodanikke ehk välismaalasi. Seaduslikult ehk legaalselt riigis viibivad jagunevad välisriikide kodanikeks ja kodakondsuseta isikuteks.

Maaailmas levinud praktika järgi peab alaliselt mingis riigis viibivatel mittekodanikel olema elamisluba. Juhul kui välismaalane soovib teha palgatööd, tuleb tal lisaks taotleda tööluba. Tööluba antakse ainult kehtiva elamisloaga välismaalastele.

## **Kodanikuühiskonna mõiste**

Kodanikuühiskond on sotsiaalse elu valdkond, mis on vabatahtlik, isekorraldav ja autonoomne riigi suhtes. Kodanikuühiskonna tunnuseks on huvigrupid. Huvigruppide kaudu on inimene kaasatud riigi ja ühiskonna juhtimisse, olles osaline otsustusprotsessis ja tagades poliitiliste või äriliste huvide avaliku huviga kooskõlla viimise.

## **Kuidas saab kodanik oma tahet valitsusele teada anda?**

Et rahvas valib Riigikogu, mis valitsuse ametisse seab, siis on valitsuski ametis rahva tahtel ja rahvast sõltuv. Sellest, millistele erakondadele ja üksikkandidaatidele andsid valijad oma hääled, sõltub suures osas valitsuse koosseis ja tegevusprogramm. Kuid kui valimised ja ametisse määramised on möödas, jääb rahvale veelgi võimalusi valitsusele oma tahte kuulutamiseks. Mõistagi saab oma tahet teada anda vaid aktiivne kodanik, sest olukord nõuab aktiivset tegutsemist, isegi sekkumist. Valimistevahelisel ajal on esmased rahva hääle edastajad kodanikuühendused, mille kaudu on võimalik pidada sidet kodanike ja võimukandjate vahel. Mida aktiivsemalt kodanikud ühendustesse liituvad ja oma tahet ühisel meelel välja öelda suudavad, seda suurem on nende võimalus oma soovid reaalseks muuta. Eestis on oma liidud lapserikastel peredel, pensionäridel, puuetega inimestel ja isegi koerakasvatajatel. Kõik nad tegutsevad püüdes valitsusele, kui vaja, oma huvides survet avaldada.

Enda kuuldavaks ja nähtavaks tegemine võib toimuda ajalehes polemiseerides, ajakirjanikele intervjuud andes, allkirju kogudes või lendlehti jagades. Erakordsetel puhkudel võivad kodanikuühendused korraldada isegi protestiavalduisi, nagu näiteks miiting ja demonstratsioon. Niimoodi saab kodanik võimaluse vahetult ja kiirelt poliitikasse sekkuda. Protestiavalduistega saab kodanik juhtida poliitikute tähelepanu olulistele valupunktidele ja sundida neid võtma vastu tarvilikke meetmeid.

Hea kodanik olla, tähendabki, et inimene on huvitatud oma riigi ja ühiskonna käekäigust ning sekkub selle kujundamisse täie tõsidusega.

## **Kuidas saab inimene presidendile oma tahet avaldada?**

Presidendile võib isiklikult kirjutada igaüks. Muidugi ei mõeldav, et kõik inimesed riigis talle iga probleemi kurtma lähevad, kuid kui keegi seda siiski teeb, saab ta kindlasti ka vastuse. Tahte avaldamine peab teostuma ikkagi kodanikuühiskonna ja kodanikualgatuse kaudu.

Presidenti võib kutsuda kohtumistele, talle võib edastada kollektiivseid pöördumisi üldsust huvitavates küsimustes, ja kuigi president ise otseselt ei saa probleemi olematuks muuta, saab ta sellele juhtida vastava ametkonna tähelepanu.

Kui inimene ei tea, kuidas presidendi poole pöörduda, võib ta selgituse saamiseks pöörduda Presidendi Kantselei poole.

Kodanikuühiskond suhtleb nii avaliku sektori kui ärisektoriga.



Kodanikuühiskond saab tekkida ja areneda vaid siis, kui ühiskonnas on märgatav **kodanikuaktiivsus ja kodanikualgatus**.

Aktiivset osalemist ühiskonnaelus mõistetakse sageli kui rabelemist poliitilise karjääri nimel. Ometi ei piirdu kodanike osavõtt demokraatlikust valitsemisest ainult valimisvõitluses osalemisega. Kodukohas võib kaasa lüüa seltside, nõukodade ja hoolekogude töös, algatada avalikke väitlusi kohalike päevaprobleemide üle, hoida teraselt silma peal linna- või vallavalitsuse tegevusel. See kodupaigademokraatia mõjutab igapäevaelu isegi tõhusamalt kui keskvalitsuse poliitika.

### Kodaniku õiguste olemus ja kujunemine

Kodanikuõigused on kujunenud ajaloolises järjepidevuses.

Kodanikkond on riigi tunnus olnud läbi aegade, kuid kodanikkonda puudutanud mõisted ja arusaamad on muutunud ning täienenud. Nüüdisajal hõlmab see valdkond märksa rohkem eri tahke kui paar sajandit tagasi, mil kodakondsuse idee tekkis. Kodakondsuse sünd on seotud kodanlike revolutsioonide, eriti Suure Prantsuse revolutsiooni ja Ameerika Iseseisvussõjaga. Nende ajaloo sündmuste käigus seadustati arusaam, et kodanik on ühiskonna elus aktiivne isik, kellel on selleks seadustega sätestatud õigused ja kohustused.

Kodanikuõigused erinevad igaühe õigustest.

**Õigused, mis kuuluvad ainult riigi kodanikele, seonduvad põhiseadusliku korra ja riigi julgeoleku tagamisega.** Näiteks ühiskonnaelust aktiivsemalt osa võtmiseks võivad kõik Eesti elanikud moodustada mittetulundusühinguid, samadel põhimõtetel loodud poliitilisse erakonda aga võivad kuuluda ainult Eesti kodanikud. Demokraatia on tugev siis, kui kodanikud oma õigusi kasutavad ja kaitsevad. Paljud kodanikud üksnes nõuavad oma õigusi, jättes kohustused unarusse. Armastatakse küll kritiseerida valitsust ja poliitiku, kuid ei vaevuta end probleemidega kurssi viima ega ajakirjanduses oma argumente esitama. Ka valimistel hääletatakse sageli huupi tutvumata kandidaatide programmidega.

Tänapäeval on kodanikuõigustel demokraatlikus maailmas sarnased jooned.

Demokraatlikud riigid rajanevad põhimõttel, et valitsus peab teenima rahvast, mitte rahvas valitsust. See tähendab, et riik annab oma kodanikele õigused ja vabadused, vastutaks on aga kodanikud riigile truud ja aitavad kaasa ühiskonna rahumeelsele arendamisele. Õigused, vabadused ja kohustused on demokraatlikus riigis nii tihedalt põimunud, et on raske öelda, kas tegu on õiguse või kohustusega. Kodanike õigused ja vabadused on kirjas iga riigi põhiseaduses.

### Kodaniku õigused ja kohustused Eesti Vabariigi põhiseaduses

Ainult kodanikule kuuluvad õigused vastavalt Eesti Vabariigi põhiseadusele on järgmised:

- õigus valida parlamenti (alates 18. eluaastast);
- kandideerida parlamenti (alates 21. eluaastast);
- kandideerida presidendiks (alates 40. eluaastast);
- kuuluda erakonda (alates 18. eluaastast);
- moodustada erakondi;
- teenimine sõjaväes;
- õigus riigi kaitsele välismaal viibides;
- õigus alati kodumaale tagasi pöörduda;
- õigus töötada riigiametites.

## Kodanikukohustused Eesti Vabariigis

Põhiseadus ei garanteeri inimestele mitte ainult õigusi, vaid ka riigi ja ühiskonna seisukohalt olulisi kohustusi. Nagu õigused, jagunevad ka kohustused kõigi Eestimaal viibivate inimeste kohustusteks ja Eesti Vabariigi kodanike kohustusteks. Igaühe kohustus on järgida seadusi ja austada teiste inimeste õigusi. Sellele lisandub kohustus säästa elu- ja looduskeskkonda ning hüvitada kahju, mis inimene on keskkonnale tekitanud. Peale sellele on Eesti kodanikud kohustatud olema ustavad põhiseaduslikule korrale ja kaitsma Eesti iseseisvust. Neil on kohustus osa võtta riigikaitsest seadusega ette nähtud viisil. Samas on Eestis viibivad teiste riikide kodanikud ja kodakondsuseta isikud kohustatud järgima meie põhiseaduslikku korda.

### **Kodanikuna on võimalik sekkuda riigi valitsemisse.**

Et Riigikogu on kodanike esindus, siis määravad just kodanikud valimistega, kes Eesti Vabariiki juhtima hakkavad. Mida aktiivsemalt kodanikud valimistest osa võtavad, seda suurem on tõenäosus, et rahva tahe toimib. Kui inimesed aga valimiste päeval hääletamisest loobuvad, annavad nad ära võimaluse oma huvide eest seista, sest valiku teevad need, kes hääletama läksid. Niisiis – mida aktiivsem kodanikkond, seda rohkem võimalusi valida tõelist rahvaesindust.

Rahvahääletusest tuleb aga kindlasti aktiivselt osa võtta, sest rahva otsus on Riigikogule, Vabariigi Presidendile ja kõigile teistele riigiorganitele kohustuslik.

Valijatel on õigus oma ringkonna saadikutega kohtuda. Kuigi parlamendisaadikut ei saa tagasi kutsuda ning teda ei seota enam mandaadiga, on talle seadusega antud reedene päev oma valimisringkonnas viibimiseks. Nii on riigikogulastega kohtumise korraldamine ka kodanike enda teha.

Vaata [www.riigikogu.ee](http://www.riigikogu.ee)

## 2. NÜÜDISMAAILMA MITMEPALGELISUS

### Mida on vaja teada

*Maailma rassiline, rahvuslik ja religioosne mitmekesisus. Maailma mitmekultuurilisus.*

*Tsivilisatsioon kui suurim kultuurilis-eneseteadvuslik jaotus inimkonna sees.*

*Tsivilisatsioonidevaheliste konfliktide põhjused.*

*Riikide sotsiaal-majandusliku ja poliitilise arengu erinevused.*

*Globaalprobleemid: rahvastiku-, keskkonna- ja sotsiaalprobleemid.*

*Infotehnoloogia mõju maailma arengule.*

### 2.1 MAAILMA RASSILINE, RAHVUSLIK JA RELIGIOOSNE MITMEKESISUS

**Rassid** – väliste tunnuste poolest sarnaste inimeste piirkondlikud rühmad. Tänapäeval eristatakse nahavärvi järgi kolme põhirassi: valge ehk europiidne rass, kollane ehk mongoliidne rass ja must ehk negriidne rass.

**Rassism** ehk rassiteooria – tõekspidamine, mille kohaselt inimkond jaguneb selgelt piiritletud rassideks, mis on ebavõrdsed. Selle järgi on kõrgemal rassil õigus valitseda alamate rasside üle, neid alavääristada, ekspluateerida või isegi hävitada.

**Rahvas** – sageli mõistetakse selle all lihtsalt riigi või maa-ala elanikke.

Rahvuse ühtekuuluvus, mis võib põhineda keelel, ühisel kodumaal, ajalool, religioonil ja tavadel; nõuab lisaks neile tingimata ka kokkukuuluvustunnet, enese teadvustamist rahvusena.

Rahvusliku kuuluvuse pidamine üheks tähtsaks inimest iseloomustavaks tunnuseks on suhteliselt uus nähtus. Keskajal määratleti ennast eelkõige usu kaudu. Haritud eurooplase ideaaliks oli ladina- ja kreekakeelse antiikkultuuri taassünd. Hiljem kujunes aadlikultuuri tunnuseks prantsuse keel.

Rahvusluse ja rahvusriikluse ideoloogia esilekerkimine toimus Euroopas 18.–19. sajandil. Leiti, et parimad tingimused vaimseks ja ühiskondlikuks koostööks on loodud siis, kui riik ja rahvus kattuvad (nt Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia jmt on lagunenud). Riigi- ja rahvuspiirid ei saa ka tulevikus täiesti kattuda. Seetõttu jääb rahvuslike õiguste puhul ka edaspidi

päevakorda vähemusrahvuste probleem. Vähemusrahvustena vaadeldakse selliseid etnilisi gruppe, kes arvulises vähemuses olles elavad mingi riigi territooriumi osal põliselt (nt saamid Norras, nn sibula-venelased Eestis Peipsi ääres jne).

**Usku** on mõistena määratletud mitmeti, kuid üldjoontes võib seda vaadelda kui inimese suhet millessegi tema poolt ülimaks peetavasse, traditsiooniliselt Jumalasse, jumalatesse või vaimudesse.

**Religioon** ehk **usund** on üleloomulikuga seotud hoiakute, religioosete uskumuste ja praktikate süsteem. Religiooni olemuse üle vaieldakse nii teoloogias kui ka väljaspool teoloogiat.

### **Suurimad religioonid:**

**Kristlus** on religioon, mille rajajaks peetakse 1. sajandil elanud juuti Jeesus Kristust ning mis väidab, et Jeesus Kristus on Jumala poeg ja messias ning kogu inimkonna Issand ja ainus Lunastaja. Kristlus oli algsest judaismi usulahk, mis esimeste sajandite jooksul pKr kasvas oma emareligioonist suuremaks.

**Budism** – Indias, 6–5 sajandit e.m.a tekkinud usulis-filosoofiline õpetus, rajaja Buddha, koosneb kanoonilistest tekstidest.

**Islam** ehk islamiusk on monoteistlik religioon, mis tekkis 7. sajandil Koraani nime all tuntud religioosest tekstist, mis selle pooldajad usuvad olevat ilmutatud prohvet Muhamadile (Muhamedile).

**Judaism** ehk juutlus on juudirahva religioon ja kultuur. Jудаismi uskumused ja ajalugu on ajalooliseks aluseks paljudele teistele usunditele, sealhulgas kristlusele ja islamile.

**Hinduism** – India traditsiooniline usund, tänapäevane hinduism tekkis u 8.–9. sajandil.

### **Maailma mitmekultuurilisus**

Mitme erineva kultuuri esindajate koosseksisteerimine ühes riigis tähendab, et tegemist on mitmekultuurilise ühiskonnaga ehk kultuuride paljususega, mis peaks olema ühiskonda rikastav tegur.

Samas võib mitmekultuuriline ühiskond tähendada vastastikku rikastava läbikäimise asemel täielikku eraldatust.

Selliseks näiteks ajaloos on rasside eraldamise poliitika ja rassiline diskrimineerimine Lõuna-Aafrikas, kus oli eesmärgiks ühe rassi esindajate üleoleku säilitamine teise rassiühma üle. Selleks jäeti ühe rassi esindajad ilma põhiõigustest, isikupuutumatuse kaitsest, neid koheldi julmalt ja ebainimlikult, takistati poliitikas ja ühiskondlikus elus osalemast, keelati segaabiellud. Sellist poliitikat nimetatakse **apartheidiks**.

Ühiskond on mitmekultuuriline, kus probleemideks on erinevate gruppide eristumine üksteisest. Eestlased suhtlevad omavahel, venelased omavahel, valgevenelased jälle oma grupi sees ja üksteisega puututakse kokku üsna vähe. Ühiskonna eraldumine võib meie maa arengus kaasa tuua üsnagi negatiivseid tagajärgi.

Et tuua inimesi teineteisele lähemale ja teha tuttavamaks, töötas Eesti Vabariigi Valitsus 2000. aastal välja riikliku programmi „Integratsioon Eesti ühiskonnas 2000–2007”. See sisal-

das erisuguseid tegevusi, mille eesmärk oli aidata kaasa, et Eesti ühiskonnas oleks tugev ühisosa, aga ka ruumi teistele keeltele ja kultuuridele.

**Integratsiooni idee** on muuta mitmekultuuriline ühiskond enam ühtseks ja ühtselt toimivaks tervikuks, milles puuduvad rahvuslikud ja kultuurilised lõhed ja kus erinevad rahvusrühmad tunnustavad üksteise huvisid ja vajadusi. Edukaks integreerimiseks on väga oluline mõista, et see on kahepoolne protsess, mis nõuab esmajärjekorras positiivset ja sõbralikku suhtumist ning nii eestlaste kui vähemusrahvuste esindajate mõlemapoolset tegutsemist ja tahet ühinemisele kaasaaitamisel. Eitav suhtumine ja üksteisest võõrandumine peab mitmekultuurses ühiskonnas taanduma.

### Riikide sotsiaal-majandusliku ja poliitilise arengu erinevused

Sotsiaal-majanduslikus sfääris ei saa olla eri rahvuste täielikku võrdsust, sest demokraatlik riigikorraldus ning turumajandus iseenesest eeldavad teatud ebavõrdsuse olemasolu. Selles mõttes homogeensust (ühtlust) taotleda pole mõtet. Samas oleks väga oluline püüda vältida olukorda, kus näiteks rikkus ja vaesus või edukus ja ebaedukus karjääriradelil oleksid tugevalt seotud rahvustunnusega, sest see võib saada poliitiliste pingete kumuleerumise allikaks.

Seega, sotsiaal-majanduslikus sfääris tuleks demokraatliku multikultuursuse loomisel keskenduda küsimusele kuivõrd rahvuslikud erinevused on ühiskonnas eristavad või stratifitseerivad tegurid. Tuleks analüüsida barjääre, mis takistavad konkurentsivõimet tööjõuturul ja avalikus elus. Tööhõivega seonduv on muulaste puhul eriti oluline, kuna migrantide ühiskonna sisemise organiseerumise, sotsiaalsete sidemete keskmeks on olnud ettevõtte ja töökollektiivid. Seepärast kaasnesid muulaste puhul majanduse ümberstruktureerimisega ja hõive ohustatusega ka suuremad sotsiaalse tõrjutuse ohud. Tööturuga seonduv ka probleem haridusliku potentsiaali realiseerimise võimalustest ja nende võimaluste erisustest muulastel ja eestlastel.

Demokraatia tähendab poliitiliste erimeelsuste olemasolu ühiskonnas. Neid ei eitata, vaid lahendatakse kindlate protseduuride kaudu. Samas eeldab demokraatlik poliitiline süsteem ühiskonna liikmete juriidilise staatuse ühtsuste ning ühiskondlikku kokkulepet põhi-väärtuste osas. Eestis eeldab poliitiline ühtlustumine kahte teineteisega seotud järk-järgulist protsessi: ühelt poolt kõigi ühiskonnaliikmete õigusliku staatuse võrdsustumist efektiivse naturalisatsiooni kaudu ja teiselt poolt mitte-eestlaste lojaalsuse kasvu Eesti riigi suhtes. Pikemas perspektiivis peaks niisugune areng viima seni domineerivate eksklusiivsete (rahvus-, grupi- jmt) identiteetide tasakaalustumisele kõiki ühiskonnagruppe ühendava Eesti riigi identiteediga.

Poliitilise sfääri puhul võiks multikultuursuse problemaatika arutelu keskenduda inimeste võimalustele ja vajadustele osaleda Eesti poliitilises elus, aga samuti poliitiliste õiguste ja kohustuste tasakaalustatuse küsimustele.

Terminitele arenenud riik ja arenguriik on tänapäeval lisandunud termin **lābikukkunud riik**. Terminit „lābikukkunud riik” kasutatakse maa kohta, mille formaalsel keskvalitsusel puudub selle üle reaalne kontroll. Aasta 2009 lābikukkunud riikide pingerea esinumbrid on Somaalia, Zimbabwe, Sudaan, Tšaad ja Kongo Demokraatlik Vabariik.



## 2.2 GLOBAALPROBLEEMID: RAHVASTIKU-, KESKKONNA- JA SOTSIAALPROBLEEMID

Globaalprobleeme: rahvastiku kasv, globaalne soojenemine, vaesus, kõrbestumine, terrorism, liigilise mitmekesisuse vähenemine, süsinikdioksiidi emissiooni kasv, osoonikihi hõrenemine, erosioon, märgalade hävimine, AIDSi levik, maavarade ammendumine, nälg, vihmametsade pindala vähenemine, mulla vaesumine, põhjavee reostumine, mageveevarude puudus, õhusaaste, kliimamuutus, happevihmad, veekogude reostumine.

Globaalprobleemid on nüüdisühiskonna arenguraskused, mille võitmiseks on vaja kogu inimkonna ja suurte piirkondlike inimrühmade jõupingutusi. Globaalprobleemid on esmajärjekorras inimtegevuse ja looduse vaheliste vastuolude tagajärg: kui tootmistegevus ei arvesta looduskeskkonna vastupanuvõimet tekivad ökoloogilise tasakaalu häired. Et Maa pindala on lõplik, ei suuda looduskeskkond näiteks tulla toime üha kasvava reostusega. Taastumatute loodusvarade hulk väheneb ja tekib energianappus. Globaalprobleemid on suuremastaabilised, süsteemsed ja paljutahulised ning võivad avalduda ootamatult, sest neil on suhteliselt pikk peiteaeg.

**Rahvastiku kasv** – ainuüksi eeldatav rahvastiku kasv võib järgneva poole sajandi jooksul otseselt mõjutada maailma majanduse arengut, kuna sellega on seotud kõik keskkonna- ja sotsiaalsed probleemid. Maakera rahvaarvu hinnatakse praegu 6,2 miljardile ning 2050. aastaks võib see ulatuda 7,9 kuni 10,9 miljardini.

Varasem kasv toimus nii tööstus- kui arengumaades, ent tulevikus piirdub see arengumaadega. Arvestades mitmeid ökoloogilisi näitajaid esineb seal juba praegugi ülerahvastatus.

Inimeste arv üha suureneb, aga Maa loodusvarade kogus mitte. Veeringes oleva magevee hulk on praegu praktiliselt sama, kui see oli 1950. aastal ja arvatavasti jääb samaks ka 2050. aastal, samamoodi jätkusuutlik saak ookeanidest, metsadest ja põllumaalt. Olemasolevate varude piiratus ei ohusta elanikkonna kasvades mitte üksnes elukvaliteeti, vaid mõnel juhul ka elu ennast.

**Kliima muutumine** – kliima soojenemine on teine protsess, mis mõjutab kogu maailma. Soojenemise on põhjustanud suurenev süsinikdioksiidi (CO<sub>2</sub>) kontsentratsioon atmosfääris. Tööstusrevolutsiooni algaastatest 1998. aastani tõusis CO<sub>2</sub> kontsentratsioon atmosfääris 30%. 2001. aastal jõudis CO<sub>2</sub> kontsentratsioon atmosfääris kõrgeimale tasemele – 370,9 ppm. Kuna süsinikdioksiid neelab soojuskiirgust, kutsub tema kiirelt kasvav kontsentratsioon esile kliima muutusi.

Maailma keskmine temperatuur on tõusnud eriti kolme viimase aastakümne vältel, s.t ajal mil CO<sub>2</sub> tase on kerkinud kõige kiiremini. Maailma aastane keskmine temperatuur oli 1969.–1971. aastal 13,99 °C. 1996.–98. aastaks oli see juba 14,43 °C.

Kui CO<sub>2</sub> kontsentratsioon sellel sajandil võrreldes tööstusajastueelse perioodiga kahekordistub nagu on arvutuslikult näidatud, tõuseb maailma keskmine temperatuur vähemalt ühe ja võib-olla isegi kuni nelja kraadi võrra. Samal ajal tõuseb meretase aastaks 2100 arvutuslikult 17 sentimeetri kuni ühe meetri võrra.

**Põhjaveevarude vähenemine** – üks varjatuid muutusi, mis meie tulevikku hakkab mõjutama on põhjaveevarude vähenemine. Rohkem kui pool miljardit elab põuastes piirkondades. 2025. aastaks võib see number kasvada 5-kordseks – 2,4 kuni 3,4 miljardini.

Suurim veepuudus vaevab Hiinat ja Indiat. India elanikkond on võrreldes 1950. aastaga kolmekordistunud, nõudlus vee järele on suurenenud nii, et see ületab säästva veemajan-

duse võimalused praegu umbes 2 korda. Tulemuseks on põhjavee taseme langus suures osas Indias ning kaevude kuivaks jäämine tuhandetes külades.

**Haritava maa pindala vähenemine** – kõlvikute/põllumaa pinna vähenemine muudab suureneva inimkonna piisava toitmise lähiaastatel üha raskemaks. 20. sajandi keskpaigaga võrreldes on põllumaa pindala inimese kohta vähenenud poole võrra – 0,24 hektarilt 0,12 hektarile.

Külvipinna vähenemine inimese kohta ei oleks nii tõsine oht, kui kõlvikute produktiivsus, mis suurenes viimase poole sajandi jooksul 170%, kasvaks sama kiirelt ka edaspidi. Kahjuks on kasv aeglustunud. Perioodil 1950–1990 suurenes saagikus igal aastal enam kui 2%, seega tunduvalt rohkem kui oli rahvastiku juurdekasv samal ajal.

Aastatel 1990–1999 oli kasv vaid umbkaudu 1% aastas.

Umbes 420 miljonit inimest elab maades, kus ei ole enam piisavalt põllumaad vajamineva toidu kasvatamiseks. Need rahvad sõltuvad imporditavast toidust. 2025. aastaks ületab nende inimeste arv, kellele teravilja sisse veetakse, arvatavasti 1 miljardi.

**Kalavarude ja metsamaa vähenemine** – inimkond sõltub toidu, eriti loomse proteiini hankimisel suuresti maailmamerest. Aastatel 1950–97 suurenes kalapüük ookeanidest 19 miljonilt tonnilt rohkem kui 90 miljonile tonnile. Viiekordne suurenemine vaid poole sajandi jooksul on surunud enamiku kalaliikide säilimise kriitilisele piirile või on määranud nad hävinema. Enamik merebiolooge usub, et maailmameri ei suuda toota rohkem kui 95 miljonit tonni kala aastas. Lähiaastatel, kui jätkub inimkonna arvukuse kasv, väheneb niisiis ka kala saak inimese kohta. Järelikult tuleb tulevikus kogu suurenev toiduvajadus katta maismaaressursside arvelt.

Need kolm paralleelset tendentsi – alanev põhjavee tase, kahaneb külvi pind inimese kohta ja maailmamere kalavarude ammendumine – viitavad sellele, et ligi 3 miljardi võrra suureneva inimkonna varustamine toiduga muutub lähima viiekümne aasta jooksul üha keerulisemaks.

Metsad langevad samuti inimkonna suurenevate nõudmiste ohvriks, kusjuures metsapindala kahanemine on suurim arengumaades. Metsamaa pindala inimese kohta väheneb aastaks 2050 praeguselt 0,56 hektarilt 0,38 hektarile nii rahvastiku üldise kasvu kui ka metsamaa põllumaaks muutmise tõttu. Kasvav nõudlus metsatööstuse toodangu – puidu, paberi ja kütuse – järele ületab teatud piirkondades juba praegu jätkusuutliku metsanduse võimalused.

**Taime- ja loomaliikide väljasuremine** – taime- ja loomaliikide hävimine on paljuski pöördumatu muutus ning mõjutab inimkonna väljavaateid kõige rohkem. Hävimisohus olevate või ohustatud linnu-, imetaja- ja kalaliikide osatähtsust märgitakse nüüd kahekohaliste numbritega: 11% maailma 8615 linnuliigist, 25% 4355 imetajaliigist ja hinnanguliselt 34% kõigist kalaliikidest on ohustatud. Peamine liikide kadumise põhjus on elupaikade hävitamine, ent nende kadumist võivad põhjustada ka kliima soojenemisest või saastamisest tingitud elupaigamuutused. Inimkonna arvukuse paisudes väheneb nende liikide arv, kellega oma elupaika jagame. Samal ajal, kui üha rohkem liike sureb välja, satuvad ohtu ökosüsteemid ja teatud hetkel oleme silmitsi ökosüsteemide täieliku hävimisega.

Osa globaalprobleeme on sünenenud sotsiaalsetest vastuoludest, nt **tuumasõja**oht, arengumaade elatusaseme üha suurenev mahajäämus kapitalistlike tööstusmaade omast ning rahvastiku liiga kiire kasv võrrelduna elatumiseks hädavajalike toiduainete toodangu kasvuga. Ühiskonna optimaalset toimimist takistavad ka ühekülgse tarbimislaadi levimine

ja isiksuse degradatsiooni (väärtuse, omaduse halvenemise) nähud. Peale negatiivsete, ellujäämis- ehk ohuprobleemide käsitletakse globaalprobleemina ka positiivseid, kogu inimkonda puudutavaid arengutendentse (arenemise suundi), nagu näiteks teaduse ja tehnika revolutsiooni võidukäik.

Globaalseks probleemiks on kujunenud ka **rahvusvaheline terrorism**, mis ületab poliitilisi, geograafilisi ja kultuurilisi piire, hõlmates enam kui vaid terroristliku taktika kasutamist või vastavate kuritegude sooritamist. 2001. aasta 11. septembri terrorirünnakud USA vastu tõstsid sõja terrori vastu kindlalt rahvusvahelise elu päevakorda. Rahvusvaheline terrorism on praegu rahvusvahelise kogukonna ees üks pakilisimaid väljakutseid. Terrorism ohustab väljakujunenud eluviise ja väärtusi ning rahvusvaheliste suhete süsteemi tervikuna. Terroriorganisatsioonid, äärmusliikumised ning nende toetajad püüavad vägivaldselt destabiliseerida rahvusvaheliste suhete süsteemi, õigustades oma tegevust etniliste, kultuuriliste, ideoloogiliste või usuliste tõekspidamistega. Terroriaktide eesmärk on mõjutada avalikku arvamust ja demokraatlike poliitiliste otsuste tegemist vägivalga ning hirmutamise kaudu. Üksnes Ühendkuningriigis, Iirimaa ja Hispaanias on terrorismi tagajärjel kolmekümne aastaga hukkunud üle 5 000 inimese.

**Terroristiks** loetakse isikut, kes poliitilistel või materiaalsel motiividel teostab akte, mille eesmärgiks on materiaalse ja moraalse kahju tekitamine teatud eraisikutele, riikidele või organisatsioonidele. Teatud situatsioonides on võimatu või keeruline eristada vabadusvõitlejat terroristist.

Terrorismioht ähvardab kõiki rahvaid ja ühiskondi, seetõttu on kõigil riikidel kohustus toetada terrorismivastast võitlust kooskõlas ÜRO Julgeolekunõukogu otsustega. Seda rõhutati ka 2005. aasta ÜRO tippkohtumise lõppdokumendis, milles liikmesriigid mõistsid hukka igasuguse terrorismi, hoolimata selle vormist ja eesmärgist, ning kuulutasid terrorismi üheks tänapäeva kõige tõsisemaks ohuks rahvusvahelisele rahule ja julgeolekule. Oluline on see, et üleilmne terrorismivastane võitlus toimuks ÜRO eestvedamisel. Terrorismivastases rahvusvahelises võitluses teeb ÜRO tihedat koostööd regionaalsete organisatsioonidega nagu EL, NATO ja OSCE.

Üha paremini organiseerituna toetub terrorism paljudes maades abivõrgustikele, kasutades tugibaase ja suuri rahalisi vahendeid. 21. septembril 2001. a võttis Euroopa Nõukogu, s.o Euroopa Liidu riigipead ja valitsusjuhid, vastu tegevusplaani võitluseks terrorismiga. 03.10.2001. a tegi Euroopa Komisjon ettepaneku külmutada liikmesriikides kõik fondid, mis kuuluvad 27 organisatsioonile ja üksikisikule, keda kahtlustatakse terrorismi rahastamises. 12.12.2001. a moodustas komisjon teadlastest ekspertgrupi bioloogilise ja keemilise terrorismiga võitlemiseks.

2002. aastal võeti EL Ministrite Nõukogu poolt vastu kaks raamotsust. Esimesega loodi Euroopa vahistamismäärus. Teine defineeris ühtse terroristliku õiguserikkumise mõiste, mille kõik Euroopa Liidu liikmesriigid pidid oma õigussüsteemis kasutusele võtma ja määras kindlaks kriminaalkaristuste minimaalmäära seda liiki kuriteo eest. Koostöö eesmärgiks oli takistada terroristidel leida varjupaika mõnes leebema seadusandlusega Euroopa riigis. Lisaks sellele varustab Euroopa Liit politseiametit Europoli vajalike vahenditega terrorismi-riskide ja -ohtude analüüsiks ning infovahetuseks antud valdkonnas.

## 2.3 MAAILMA ÜHTSUSE JA VASTASTIKUSE SEOTUSE SUURENEMINE

Tänapäeva riigid ja nende kodanikud on omavahel tihedas suhtlemises, mida tuleb ka korraldada. Aja jooksul on rahvusvahelises suhtlemises välja kujunenud tavad, millest enamik riike ka kinni peab. Lisaks sõlmivad riigid omavahel lepinguid. Algul võib leping olla sõlmitud vaid kahe riigi vahel, hiljem võivad sellega liituda ka teised, nii sünnib rahvusvaheline kokkulepe. Lepingud ja tavad moodustavad kokku normid, mille abil toimub rahvusvaheline suhtlemine. Neid norme nimetatakse rahvusvaheliseks õiguseks.

Diplomaatiliste suhete ühtlustatud korraldamiseks sõlmiti ka üleeuroopalisi lepinguid. 1899. aastal toimunud Haagi konverentsil sõlmiti mitu lepingut sõjaõiguse kohta ning tüliküsimuste lahendamiseks. Asutati Rahvusvaheline Vahekohus, mille üks algatajaid oli eesti päritoluga jurist Friedrich Martens.

Esimese maailmasõja järel loodi Rahvasteliit, Teise maailmasõja järel loodi ÜRO, mis päris ka Haagi kohtu.

Tänapäeval on tähtsaks rahvusvaheliseks dokumendiks ÜRO põhikiri. Piirkondlikult on hulk riike seotud ka mitmete muude lepingute süsteemidega (Euroopa Liit, Briti Rahvaste Ühendus, SRÜ).

1970ndatel võtsid austraallased D. Holgrem ja B. Mollison eesmärgiga kirjeldada loodumustritel põhinevaid disainisüsteeme, et leida lahendust globaalsetele keskkonnaprobleemidele, kasutusele sõna **permakultuur**. Tänapäeval mõistetakse sõna permakultuur all laiahaardelist kavandamise süsteemi, et inimese elukeskkond oleks terviklik ja vajadusi rahuldav. Permakultuuri eetika koosneb kolmest peamisest komponendist: tuleb hoolt kanda Maa eest, kõike tuleb õiglaselt jaotada ja tuleb hoolitseda kõikide inimeste eest.

**Arengukoostöö** all mõeldakse tavaliselt doonorite poolt arenguriikidele antavat majanduslikku või materiaalist toetust. Erinevalt arenguabist peaks arengukoostöö toimuma partnerluse korras, põhilise eesmärgiga võidelda ühiselt vaesuse vastu. Tavaliselt on arengukoostöö eesmärgiks heaolu, infrastruktuuri ja tervishoiu ning koostöö- ja töövõimaluste parandamine.

Erinevalt humanitaar- või hädaabist eeldatakse, et arengukoostöö parandab arengumaade olukorda pikema aja vältel. Arengukoostööks loetakse kahe- või mitmepoolset koostööd riikide, rahvusvaheliste organisatsioonide või kodanikeühenduste vahel.

Euroopa Liidu arengukoostöö eesmärgiks on seatud arengumaade tõrgeteta ja järkjärguline integreerumine maailmamajandusse ning eelkõige ebasoodsaimas olukorras olevate arengumaade püsiva majandusliku ja sotsiaalse arengu edendamine, aidates kaasa demokraatia ja õigusriigi arendamisele ja tugevdamisele ning inimõiguste ja põhivabaduste austamisele.

OECD uurimuste järgi peaksid arenenud riigid selleks, et saavutada esimene aastatuhande arengueesmärkidest (äärmises vaesuses elavate inimeste arvu vähendamine poole võrra aastaks 2015) investeerima mitmepoolsetesse programmidesse ja projektidesse vaesuse likvideerimiseks vähemalt 0,7% oma RKP-st.

**Aastatuhande arengueesmärgid** (ingl *Millennium Development Goals, MDG(s)*) on ÜRO poolt määratletud eesmärgid, mida soovitakse saavutada aastaks 2015 kaheksas prioriteetses valdkonnas rahvusvahelise arengu edendamiseks. Aastatuhande arengueesmärgid on püstitatud 2000. aasta septembris esitatud ÜRO aastatuhande deklaratsioonis ja nendeks on:

1. Kaotada maailmast äärmine vaesus ja nälg (vähendada aastaks 2015 poole võrra nende inimeste arvu, kelle elatis on väiksem kui 1 USA dollar päevas. Vähendada aastaks 2015 poole võrra nende inimeste arvu, kes on näljas.);



2. Tagada algharidus kõigile maailmas (tagada, et aastaks 2015 saavad kõik lapsed omandada alghariduse);
3. Toetada soolist võrdõiguslikkust ja naiste õigusi (tagada, et tüdrukutel oleks aastaks 2015 poistega võrdväärsed kooliskäimise võimalused);
4. Vähendada laste suremust (vähendada aastaks 2015 2/3 võrra vastsündinute ja laste suremust);
5. Parandada emade tervist (vähendada aastaks 2015 2/3 võrra nende naiste arvu, kes surevad sünnitusel või selle tagajärjel);
6. Võidelda HIV/AIDSi, malaaria ja teiste haigustega (peatada HIV/AIDSi levik aastaks 2015 ja hakata seda vähendama. Aastaks 2015 tuleb saavutada malaaria jt levinumate haiguste leviku vähenemine);
7. Tagada looduskeskkonna püsivus (vähendada aastaks 2015 poole võrra nende inimeste arvu, kel ei ole piisavat ligipääsu puhtale joogiveele. Aastaks 2020 tuleb parandada 100 miljoni kodutu olukorda. Lõpetada loodusressursside mittejätaku-suutlik kasutamine);
8. Luua ülemaailmne partnerlusvõrk arengu edendamiseks.

**Euroopa Liidu arengukoostöö** koosneb üksikute liikmesriikide arengukoostööst ja Euroopa Ühenduse arengukoostööst, mille läbiviimise eest vastutab Euroopa komisjon. EL-i arengukoostööd rahastatakse liikmesriikide iga-aastase liikmemaksu, Euroopa arengufond (EDF) ja Euroopa Investeerimispanga (EIB) toel.

**Euroopa Arengufond** (*European Development Fund*) on rahastamisinstrument, mille abil rahastatakse EL-i koostööd Aafrika, Kariibi ja Vaikse Ookeani regiooni riikidega (AKV-riigid) vastavalt Cotonou lepingule. EDF sisaldab mitmeid instrumente, millest tähtsamad on annetused, riskikapital ja laenu erasektorile.

**Euroopa investeerimispank** (*European Investment Bank*) on Euroopa Liidu rahastus-institutsioon, mis asutati Rooma lepinguga 1958. aastal. EIB rahastab avaliku või erasektori investeerimisprojekte Euroopa Liidus, aga ka arengumaades. Koostöös Euroopa investeerimispankaga töötab ka 1994. aastal asutatud Euroopa investeerimisrahastu, mis teeb investeeringuid väikse ja keskmise suurusega ettevõtteid toetavatesse investeerimisfondidesse.

Et kasvatada globaalset ja sotsiaalset vastutust on välja töötatud ühine **maailmahariduse** valdkond ning maailmakodaniku eetika, mis põhineb õiglusel, võrdsusel ning inimõiguste austamisel. Maailmahariduse liinid on nt inimõiguskasvatus, võrdõiguslikkuse kasvatus, rahukasvatus, meediakasvatus, kultuuridevaheline mõistmine, arengu- ja õiglusküsimused ning säästvat arengut toetav haridus. Eestis tegutsev Arengukoostöö Ümarlaud on defineerinud maailmaharidust järgmiselt: maailmaharidus kujundab teadlikkust sellest, kuidas globaalprobleemid mõjutavad üksikisiku, kogukonna ja ühiskonna igapäeva elu ja kuidas igaüks meist saab mõjutada maailma. See on aktiivne õppimisprotsess, mis võimaldab inimestel baasteadlikkusest jõuda rahvusvahelise koostöö ja jätkusuutliku inimarenguni isikliku vastutuse ja teadliku tegutsemise kaudu.



## 2.4 INFOTEHNOLOOGIA MÕJU MAAILMA ARENGULE

(Vt lk 16 „Infoühiskond” ja „infosõda”).

Infotehnoloogia areng on kujunenud ülivõimsaks maailma arengut mõjutavaks paradigmaks (näidiseeskujuks). Selle varju on jäänud XX sajandi globaalprobleemid – tuumakonfliktid, arengumaade näljahäda ja keskkonnahoid. XXI sajandi globaalprobleem – infotehnoloogia harmooniline rakendamine kõigi maailma ühiskondade hüvanguks.

Sotsiaalsete probleemide tähendust saab mõõta tähelepanuga, mida nad on pälvinud teaduses. Arvutitehnoloogia ja eriti interneti mõju ühiskonnale on olnud uurimisobjektiks sadadele tuhandetele teadusprojektidele, monograafiatele ja artiklitele. Pole juhus, et selles analüütilises pagasis on üheks mahukamaks haridusuuringute portfelli. Infoühiskonnas on teadmised olulisim kapital. See, kes kontrollib hariduse arengut, hoiab ohjes ka progressi. Olgu progressiks siis kogu inimkonna progress, rahvusriigi kõrge konkurentsivõime või personaalne edukas karjäär.

Infoühiskonna eelised on tagatiseks majanduskasvule ja konkurentsivõimele, ent mis kõige olulisem – inimeste elukvaliteedi parandamisele. Seetõttu on loomulik, et infoühiskonna areng on valitsuste esmane ja pidev prioriteet. Ühtlasi on infotehnoloogia kasutamine tõhustanud avaliku sektori tööd. See võimaldab kasutada maksumaksjate raha teiste ühiskonna jaoks oluliste probleemide lahendamiseks. Interneti rakendamine avaliku sektori töö korraldamisel võimaldab nüüdseks täielikku infovahetust avaliku ja erasektori vahel. Kaasates võimalikult suurt hulka inimesi ühiskonnaellu ja otsustusprotsessidesse, on infoühiskonna areng aidanud kaasa demokraatia arengule.

Infotehnoloogia areng pakub arenguvõimalusi. Samal ajal võib liiga kiire areng tuua kaasa näiteks järgmisi riske:

- riikide süvenev ebavõrdsus olukorras, kus teadmised ja nende töötlemise infrastruktuur muutuvad üheks olulisemaks ressursiks;
- regionaalne tasakaalustamata areng ühe riigi raames – infoteenuste laiendamisega kaasneb suurem võimalus nii nende tsentraliseerimiseks kui ka detsentraliseerimiseks;
- inimeste süvenev ebavõrdsus lähtuvalt sellest, kes omab informatsiooni ja kes mitte;
- oht inimeste privaatsusele;
- regionaalne tööhõive vähenemine, nt haldusinfoteenuste tsentraliseerimisel;
- ebaefektiivsete asjaajamise meetodite „betoneerimine” infotöötuse vahenditega.

Infotehnoloogia areng on viinud maailma aga ka nn viienda generatsiooni sõdadeni. Nimetuse sõja kohta pakkus esimesena välja William S. Lind aastal 2004. Seda sõda hakatakse pidama eelkõige informatsiooni abil ja informatsiooni pärast, teisisõnu on see sõda suunatud vastase intellekti vastu. Kuna tänapäeval on põhiliseks info kandjaks arvutivõrk, internet, siis suuremas osas toimub see sõda ka internetis ja küberneetiliste vahenditega ning seetõttu nimetatakse seda **kübersõjaks**. Selle sõjategevuse põhiliseks taktikaliseks meetodiks on vaenlase võrku ühendatud infrastruktuuriobjektide ründamine, eesmärgiga nad üle võtta. Lihtsamini öeldes – kes juhib riigi infrastruktuuri, see juhib ka tervet riiki. Eesti kontekstis oleks sellisteks infrastruktuuriobjektideks pangad, sidesüsteemid, energiajuhtimise keskused, jõustruktuuride juhtimiskeskused aga tõenäoliselt ka e-riigi ja ID-kaardi infrastruktuur. Põhiliseks sõjapidamise vahendiks saavad olema botnetid, mis sageli asuvad rünnatava riigi enda territooriumil, kuid mida juhitakse kusagilt mujalt. Mida saaks sellise sõja vastu ette võtta? Eelkõige on arsenalis ennetavad meetmed ja rakendada tuleb neid kodanike endi poolt. Nii näiteks saab kindlasti iga arvutiomanik teha nii, et tema kodu- või tööarvuti on viirustest puhas. Samuti saab ta paigaldada töökorras tulemüüri ning jälgida,

et see oleks pidevalt töökorras. Samas eeldavad need tegevused olulist teadlikkuse kasvu. Siinjuures on loodetavasti palju abi NATO Küberkaitsekeskusest ja Küberkaitseliidust, mille üks oluline tegevus peaks olema ka tavakodanike väljaõpe. Samuti saab siin abiks olla Arvutikaitse oma infoturvet käsitlevate artiklitega. Kuigi Eesti on pisike, siis nende meetoditega on meil tõenäoliselt võimalik ellu jääda ning see sõda isegi võita.

Nüüdismaailmale omase info- ja suhtlusvõrkude leviku ehk **digiteerimise** kõrval on teiseks oluliseks tendentsiks nüüdismaailma arengus globaliseerumine.

**Globaliseerumine** (üleilmastumine) – maailma maade vastastikuse sõltuvuse süvenemine, kogu maailmale ühiste arengutendentside ja ohtude ilmnenemine.

Globaliseerumise käigus suureneb ühiskondade vastastikune sõltuvus. Sündmus, mis toimub ühes riigis, mõjutab ka teisi.

**Globaliseerumist käsitletakse kolmes mõõtnes:**

- majanduslik üleilmastumine – tekivad riigiülesed ehk rahvusvahelised korporatsioonid ehk nn multinatsionaalsed ettevõtted;
- kultuuriline üleilmastumine – kujunevad ühtsed kultuurisümbolid, ühtlustuvad kultuuritarbimine ja -väärtused;
- poliitiline üleilmastumine – tugevnevad rahvusvahelised organisatsioonid, mis kujundavad üleilmset valitsemist, vähendades samas rahvusriikide rolli.

Globaliseerumisest eristatakse **internatsionaliseerumist** ehk **rahvusvahelistumist**, mille all mõistetakse lihtsalt tihedamat läbikäimist riikide ja rahvaste vahel (kaubavahetus, hariduse omandamise võimalused välisriigis, väliskapitali kohalolek jms).

# 3. RAHVUSVAHELINE SUHTLEMINE

## Mida on vaja teada

*Diplomaatilise suhtluse vormid, rahvusvaheline õigus ja rahvusvahelised lepingud. Rahvusvahelised konfliktid ja nende lahendamise viisid. Välisministeeriumi ülesanded.*

*Tähtsamad maailma- ja regionaalorganisatsioonid: ÜRO, Euroopa Nõukogu, Euroopa Liit, NATO. Euroopa integratsioon.*

*Eesti riigi rahvusvaheline asend.*

Rahvusvahelises suhtluses osalemise eelduseks on, et teised riigid tunnustavad riigis kehtivat riigivõimu. Seda võib teha *de facto* või *de jure* vormis.

Diplomaatilise tunnustamise järel ei pea teineteise pealinnades tingimata esindusi avama. Riikidena võidakse tunnustada ka pagulasvalitsusi või oma iseseisvuse eest võitlevate rahvaste organisatsioone.

Riikidevahelise suhtluse põhiraskust veavad saatkonnad jt alalised esindused. Diplomaatiliste esinduste peamised ülesanded on oma riigi esindamine ja kontaktide loomine, oma riigi ja kodanike huvide ning õiguste kaitsmine asukohamaal ning asukohamaa poliitika ja majandusliku olukorra kohta seaduslike vahenditega info kogumine.

Diplomaatiliste esinduste juhid on suursaadik, saadik ehk diplomaatiline minister või diplomaatiline asjur (ajutine ametikoht).

Komme nõuab, et enne diplomaadi ametisse määramise avalikustamist tuleb küsida asukohamaa nõusolekut. Kui välisriigi diplomaadi tegevust kahjustab asukohamaa huve, kuulutatakse ta *persona non grata* ks (ebasoovitav isik) ja saadetakse maalt välja.

Ühes pealinnas asuvad välisdiplomaadid moodustavad diplomaatilise korpuse.

Saatkondi lähetatakse mitte ainult valitsuste, vaid ka rahvusvaheliste organisatsioonide (ÜRO, NATO, Euroopa Liit jne) juurde.

**Integratsiooni** all mõistetakse samasse sotsiaal-majanduslikku süsteemi kuuluvate riikide koondiste loomist nende majanduslike ja poliitiliste eesmärkide kooskõlastamiseks.

**Ühinenud Rahvaste Organisatsioon** (ÜRO) on 1945. aastal loodud rahvusvaheline ühendus, mille eesmärk on rahvusvahelise rahu ja julgeoleku, inimõiguste ning rahvusvahelise koostöö tagamine ja majandusliku, sotsiaalse, kultuurilise ja humanse iseloomuga rahvusvaheliste probleemide lahendamine. Organisatsiooni tegevuse aluseks on ÜRO põhikiri (harta), mis jõustus 24.10.1945. Organisatsiooni peakorter asub New Yorgis. Liikmesriike on 185. ÜRO peasekretär on Ban Ki Moon. Eesti ühines ÜRO-ga 17. septembril 1991.

ÜRO katusorganisatsiooni juurde kuulub rida spetsialiseeritud valitsustevahelisi organisatsioone (FAO, IBRD, WTO, WHO, UNESCO jt) ning ÜRO abiorganisatsioone (UNICEF, UNDP, UNEP, UNCHR, UNCTAD, UNDCP jt).

**Euroopa Liit (EL)** on demokraatlike Euroopa riikide pere, kes on otsustanud töötada koos, et saavutada rahu ja õitseng. See ei ole riik, mille eesmärk on asendada olemasolevaid riike, vaid sarnaneb pigem rahvusvaheliste organisatsioonidega. Selle liikmesriigid on loonud ühised institutsioonid, millele nad delegeerivad osa oma suveräänsusest, nii et otsused teatud ühise huvi valdkondadest tehakse demokraatlikult Euroopa tasandil. Sellist suveräänsuse ühendamist kutsutakse ka „Euroopa integratsiooniks”. Euroopa Liidus on peamine õigusriigi põhimõtete järgimine. Kõik EL-i otsused ja menetlused põhinevad asutamislepingutel, mille on heakskiitnud kõik EL-i liikmesriigid.

Alguses kuulus EL-i ainult 6 riiki: Belgia, Saksamaa, Prantsusmaa, Itaalia, Luksemburg ja Holland. Taani, Iirimaa ja Ühendkuningriik ühinesid 1973. aastal, Kreeka 1981. aastal, Hispaania ja Portugal 1986. aastal ning Austria, Soome ja Rootsi 1995. aastal. 2004. aastal toimus kõikide aegade suurim laienemine ja ühines 10 uut riiki: Eesti, Küpros, Leedu, Läti, Malta, Poola, Slovakkia, Sloveenia, Tšehhi Vabariik ja Ungari. 2007 liitusid veel Bulgaaria ja Rumeenia. Hetkel on EL-is 27 riiki, millede summaarne rahvaarv oli 2009. a algul 499,7 miljonit. Euroopa Liidu kandidaatriikideks on Türgi, Makedoonia ja Horvaatia. Euroopa Liiduga liitumine on aktuaalne Gruusias, Ukrainas, Serbias, Montenegros, Albaanias ning Bosnias ja Hertsegoviinas.

Euroopa lõimumisprotsessi alguseks võib lugeda 1951. aastat, mil sõlmiti Euroopa Sõe- ja Teraseühenduse (ESTÜ) asutamisleping (leping jõustus 1952). Rahu nimel ühinesid kuus Euroopa riiki: Belgia, Holland, Luksemburg, Itaalia, Prantsusmaa ja Saksamaa. Selle sammuga allutati sõe- ja terasetootmine ühisele organile, et muuta sõjapidamine nimetatud riikide vahel praktiliselt võimatuks. Koostöö erinevates valdkondades laienes veelgi, kui 25. märtsil 1957 allkirjastati Roomas Euroopa Majandusühenduse (EMÜ) ja Euroopa Aatomenergiaühenduse (EURATOM) asutamislepingud. ESTÜ, EMÜ ja EURATOM olid eri organisatsioonid. Et aga neisse kuulusid samad riigid ja neil olid ühised juhtorganid, kutsuti neid Euroopa Ühendusteks. Volituste laienemisega sai 1993. aastal Euroopa Ühendustest Euroopa Liit.

1993. aastal jõustunud Euroopa Liidu ehk Maastrichti leping lõi tänapäeval eksisteeriva „kolmesambalise” Euroopa Liidu:

1. Esimese samba moodustavad Euroopa Ühendused. Sinna kuuluvad ühisturg, majandus- ja rahaliidu nõuded, samuti liidu lisapädevused teatud valdkondades nagu liidu kodakondsus, keskkond, teadustöö, haridus ja koolitus.
2. Liidu teine sammas võimaldab teha koostööd ühise välis- ja julgeolekupoliitika valas.
3. Kolmandas sambas on liidu justiits- ja siseküsimuste poliitika, mille alla omakorda kuuluvad varjupaiga- ja immigratsiooniküsimused, juriidiline koostöö tsiviil- ja kriminaalasjades ning tolli- ja politseikoostöö terrorismi, narkokaubanduse ja pettuse vastu võitlemisel.

13. detsembril 2007 kirjutati liikmesriikide riigipeade poolt ametlikult alla Lissaboni leping, mille peavad kõik liikmesriigid selle jõustumiseks ratifitseerima.

Lissaboni lepingus laiendatakse kvalifitseeritud häälteenamusega hääletamise põhimõtet uutele poliitikavaldkondadele, milledeks on: kodanikualgatus; vabadusel, turvalisusel ja

õigusel rajanev ala; liikmesriikide struktureeritud koostöö ühise julgeoleku- ja kaitsepoliitika valdkonnas; energiaturvalisus; võitlus kliimamuutustega; kodanikukaitse;

humanitaarabi kolmandatele riikidele; kosmosepoliitika; intellektuaalomandikaitse; kuritegevuse ennetamine.

Liikmesriikide jaoks tundlikemates valdkondades nagu ühine välis- ja julgeolekupoliitika, ühine julgeoleku- ja kaitsepoliitika, institutsioonide koosseisud, kriminaal- ja politseikoostöö teatud meetmed, sotsiaalkindlustus- ja kaitse töötajate kaitse, keelenõuded ja -eeskirjad ning maksupoliitika säilib ühehäälsuse põhimõte.

Suureneb osalusdemokraatia – Lissaboni leppega edendatakse kodanike osalust Euroopa Liidu poliitika kujundamises. Tähelepanuväärne uuendus on säte, mille kohaselt võib vähemalt miljon liidu kodanikku, kes esindavad märkimisväärset arvu liikmesriike, kutsuda üles Euroopa Komisjoni esitama õigusakti ettepanekut küsimustes, mille kohta kodanike arvates on aluslepingute rakendamiseks vaja vastu võtta Euroopa Liidu õigusakt.

Lepingus sätestatakse, et Euroopa Liidu institutsioonid annavad kodanikele ja nende ühendustele võimaluse esitada avalikult oma arvamust liidu tegevuse kohta kõigis valdkondades. Liidu institutsioonidel on kohustus pidada ühiskonnaga avatud, läbipaistvat ja korrapärast dialoogi.

Seadusandlike aktide eelnõude arutamisel ja hääletamisel Euroopa Liidu Nõukogus on istungid avalikud.

Euroopa Komisjon säilitab ka tulevikus Euroopa Liidus keskse rolli. Ainult Euroopa Komisjonil on õigus algatada õigusakte. Kuid Lissaboni leping kärbib komisjoni koosseisu – kui 2009 aastal ametisse kinnitatud Euroopa Komisjoni kuulub igast liikmesriigist üks isik ehk volinik, siis Lissaboni leping näeb ette komisjoni liikmete arvu vähendamist järgmise koosseisu puhul (alates 1. novembrist 2014 vastab Euroopa Komisjoni liikmete arv kahele kolmandikule liikmesriikide arvust (s.o 18 volinikku 27 liikmesriigi puhul)). Komisjoni liikmed valitakse rangelt võrdse rotatsiooni süsteemi alusel, mille kehtestab Euroopa Ülemkogu.

2009. aasta aprillis võttis Euroopa Parlament vastu resolutsiooni Euroopa südametunnistuse ja totalitarismi kohta, millega nõutakse 23. augusti kuulutamist üleeuroopaliseks kõikide totalitaarsete ja autoritaarsete režiimide ohvrite mälestamise päevaks ja Euroopa mälu ja südametunnistuse platvormi loomist, mis toetaks totalitarismi ajaloo käsitlemisele spetsialiseeritud riiklike uurimisinstituutide võrgustikke ja koostööd.

**Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioonile** (NATO) pani 1949. aastal aluse Põhja-Atlandi leping, mida tuntakse ka Washingtoni lepingu nime all. Praegu on NATO liikmeid 26. Asutajaliikmed on Ameerika Ühendriigid, Belgia, Holland, Island, Itaalia, Kanada, Luksemburg, Norra, Portugal, Prantsusmaa, Taani ja Suurbritannia. 1952. aastal liitusid organisatsiooniga Kreeka ja Türgi. 1955. aastal Saksamaa, 1982. aastal Hispaania ning 1999. aastal Poola, Tšehhi Vabariik ja Ungari. NATO seni viimane laienemine toimus aastal 2004, kui organisatsiooni liikmeks said Bulgaaria, Eesti, Leedu, Läti, Rumeenia, Slovakkia ja Sloveenia. NATO peaeesmärgiks on kindlustada ja kaitsta nii poliitiliste kui ka sõjaliste vahenditega liikmesriikide vabadust ja julgeolekut. Asutamislepingu artikkel 5 sisaldab liitlaste fundamendaalset kohustust – käsitleda relvastatud rünnakut ühe liitlase vastu relvastatud rünnakuna kõigi teiste liitlaste vastu. See kohustus tugineb ÜRO harta artiklile 51, mille kohaselt on riikidel õigus individuaalsele ja kollektiivsele enesekaitsele juhul, kui nende vastu on toime pandud relvastatud rünnak. Lisaks kollektiivse enesekaitse põhimõtte sätestamisele kohustuvad liikmesriigid lepinguga üksikult ja ühiselt säilitama ja arendama oma kaitsevõimet, luues sellega aluse ühiskaitse planeerimisele.



NATO tegeleb rahuvalvega vastavalt 1991. aasta Rooma deklaratsioonile. Rahuvalveoperatsioone korraldab ta OSCE ja ÜRO egiidi all.

NATO eelmise peasekretäri Jaap de Hoop Schefferi sõnul on 21. sajandil NATO peamised tegevusvaldkonnad Afganistan, suhted Venemaaga ja toimetulek uute ohtudega (küberrünnakud).

Käesoleval ajal on tähtsaks rahvusvahelise koostöö teemaks uutele julgeolekuriskidele reageerimine, iseäranis **küberjulgeoleku** tagamine. Küberruumi haavatavus on kaasajal tõsine julgeolekuoht, mis puudutab kõiki riike ning millega peab võitlema globaalsel tasandil. Mais 2008 kiitis Eesti valitsus heaks riikliku küberjulgeoleku strateegia. Selle kohaselt soovib Eesti aktiivselt osaleda rahvusvahelise küberjulgeolekupoliitika väljatöötamisel, teadvustades probleemi erinevate organisatsioonide kaudu (NATO, EL, ÜRO, OSCE, Euroopa Nõukogu jt) ning arendades küberjulgeolekuga tegelevaid rahvusvahelisi koostöövõrgustikke. Eesti soovib saavutada võimalikult laiaulatusliku riikide ühinemise küberkuritegevust ja -ründeid käsitlevate rahvusvaheliste konventsioonidega ja rahvusvahelise moraalse hukkamõistu küberrünnete. 14. mail 2008 rajati Eestisse NATO küberkaitse kompetentsikeskus (*Centre of Excellence*) ning jätkuvalt on plaanis tegelda Eesti küberkaitse alaste kogemuste edasise tutvustamisega maailmas. Koostöölepingule kirjutasid esimestena alla seitsme riigi kaitseväge juhatajad. Sõlmitud koostöölepe reguleerib riikide osaluse tingimusi küberkaitsekeskuses, täpseid vastutusalasid, koordineerimismehhanisme, finantsküsimusi, keskusega liitumise ning lahkumise protseduure ja muid keskuse toimimist korraldavaid aspekte. Kompetentsikeskuse ülesandeks on NATO küberkaitse standardite ning võimete arendamine ning ekspertnõu pakkumine küberkaitse alal. Keskuse ülemaks määras kaitseväge juhataja alates 1. augustist kolonelleitnant Ilmar Tamme. Välja on töötatud küberjulgeoleku strateegia aastateks 2008–2013.

**Euroopa Koostöö ja Julgeoleku Organisatsioon** (OSCE) asutati Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Konverentsi lõppakti allakirjutamisega Helsingis 1975. aastal. Praegu kuulub OSCE liikmete hulka 53 riiki, alates 1992. aastast kuulub sinna ka Eesti.

Kõige üldisemas plaanis on OSCE ülesanded järgimised:

- aidata kaasa julgeoleku ja stabiilsuse suurendamisele koostöö kaudu inimõiguste, poliitiliste, majanduslike, sõjaliste ja keskkonnaalaste probleemide valdkonnas;
- hoida ära konflikte ja tugevdada rahu inimõiguste austamise, demokraatlike institutsioonide loomise ning majandusliku ja sotsiaalse progressi edendamise abil.

OSCE on välja töötanud nn 10 käsku, millest liikmesriigid peaksid rahu säilitamise nimel kinni pidama.

5. mail 1949 asutati **Euroopa Nõukogu**. Selle organisatsiooni, mille eesmärk oli töötada Euroopa suurema ühtsuse nimel, rajasid 10 Lääne-Euroopa riiki. Tänapäeval kuulub sellesse organisatsiooni enamik Euroopa riike. Nõukogu eesmärk on kooskõlastada liikmesmaade poliitikat. Üle 155 Euroopa konventsiooni, mis asendavad rohkem kui 75 000 kahepoolset lepingut, annavad liikmesriikidele aluse siseriiklike õigusaktide täiendamiseks ja ühtlustamiseks. Euroopa inimõiguste konventsioon, mis võeti Euroopa Nõukogus vastu 1950. aastal, loob inimõiguste järgimise ja kaitseüsteemi. Konventsioonist lähtuvalt võib igaüks, kes leiab, et tema inimõigusi on rikutud, esitada kaebuse, kui ta ei ole leidnud kaitset oma riigi kohtutes. Loodud on ühtne inimõiguste kohus, mis tegutseb Strasbourg'is. 1961. aastal võeti vastu Euroopa sotsiaalharta, mis näeb ette õiglase sotsiaalpoliitika arengu Euroopas.

14.06.1985. a sõlmisid Belgia, Holland, Luksemburg, Prantsusmaa ja Saksamaa **Schengeni lepingu**, millega lepidi kokku omavahelise piirikontrolli kaotamises. 1990. a vastuvõetud Schengeni lepingu lisaga (Schengeni konventsioon) kehtestati piirikontrollita liikumise tingimused. Schengeni konventsiooni jõustumise järel 1995. a toimus lepinguga ühinenud riikide vahelistel piiridel piirikontrolli kadumine. Selleks, et liituda Schengeni õigusruumiga, tuleb riikidel läbida Schengeni hindamised. Eesti läbis hindamised aastatel 2006 ja 2007. Schengeni konventsiooniga on liitunud Belgia, Holland, Luksemburg, Prantsusmaa, Saksamaa (asutajariigid, liitunud 14.06.1985), Itaalia (1990), Portugal, Hispaania, Kreeka (1992), Austria (1995), Island, Norra, Rootsi, Taani, Soome (1996), Eesti, Leedu, Läti, Tšehhi, Ungari, Malta, Poola, Slovakkia, Sloveenia (2007).